

Родные слова

2020/8

(392)

ЖНІВЕНЬ

Пасведчанне
аб дзяржаўнай
рэгістрацыі сродку
масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам
інфармацыі Рэспублікі
Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, Г. Арцямёнак, А. Белая,
Д. Дзятко, Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: ВНУ – школе, 3 вопыту работы, Актуальная тэма, Тэст на ўроку, Дыдактычны матэрыял; *Калі закончыўся ўрок*: Дзень беларускага пісьменства, Настаўнік прапануе, 3 вопыту работы),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Пісьменнік і вайна, 3 архіваў часу, Асобы, Малады даследчык прапануе, Пачынальнікі, Лабараторыя пісьменніка, Постаці, Віншум з юбілеем; *Нацыянальная і сусветная культура*: Да Дня беларускага пісьменства; Крыжаванка),

літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Правапіс у дзеянні, Гістарычны слоўнік распавядае, Малады даследчык прапануе, Асобы, Жывое слова, Крытыка і бібліяграфія; *Нацыянальная і сусветная культура*: Музейны квартал, Спадчына),

Наталля Шапран (*Да стагоддзя Купалаўскага тэатра*: Віншум!, Мастацтва ў кантэксце жыцця, Музейныя скарбы),

**Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі.**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Лапцёнак Ірына. Сацыяльна-патрыятычная і вобразна-эстэтычная адметнасць ваенных дзённікавых запісаў Язэпа Семязона	3
Жыбуль Віктар. Пялёсткі жоўтай акацыі: “Загадкавы” нататнік Уладзіміра Дубоўкі. <i>Заканчэнне</i>	6
Кузьміч Наталля. У сугучнасці са светам і з самой сабою: Да юбілею Галіны Каржанеўскай	10
Грыневіч Вольга. Механізмы дынамікі лакальнага звыш-тэксту: На матэрыяле тэксту малой радзімы ў беларускай паэзіі	12
Сабіч Крысціна. Францішак Багушэвіч пра смерць і несмяротнасць	17
Захарава Марына. Крыніцы паходжання эпиграфаў у беларускай прозе: На матэрыяле кароткага апавядання	19
Хэхэ Цзы. Праблемы ўзаемадзеяння кразнаўства і мастацкай літаратуры: На прыкладзе творчасці Уладзіміра Кігна-Дзядлова	22

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Іўчанкаў Віктар. Літара <i>a</i> на медыйнай прасторы – выразнік беларускай адметнасці	27
Перавалава Наталля. Словазлучэнні з метралагічнай лексікай у старабеларускай мове	30
Ігнацюк Таццяна. Феномен аўтэнтчнасці і сацыяльна-аспектацыі ў беларускай мове: На прыкладзе саслоўнай супярэчнасці “мужыцкага” і “панскага”	33
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Навуковец, педагог, ветэран вайны Рыгор Карлаў	36
Каўрус Алесь. Падзялюся тым, што маю: думкамі пра слова	39

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Васюковіч Людміла. Вучэбны тэкст ва ўмовах сучасных адукацыйных рэсурсаў	44
Мянькоў Юры. Развіццё цікавасці да мастацкай літаратуры сродкамі кінамастацтва	49
Данілішына Алена. Дыстанцыйнае навучанне: Інтэрактыўныя электронныя адукацыйныя рэсурсы ў вывучэнні прадметаў гуманітарнага цыкла	53

Гардзеі Наталля, Чайкова Святлана. Дыягнастычны тэст	57
Каржанеўская Галіна. Сяброўская спрэчка: Інсцэніроўка	61

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Коўшык Марыя. “Вандроўка ў край белых начэй”: Вусны часопіс (VIII–XI класы)	62
Бязручка Леанід. “Край прыдруцкі – сэрцу блізкі”: Інтэлектуальная гульня (IX–XI класы)	66
Вараб’ёва Наталля. “Як жыць – дык жыць для Беларусі...”: Літаратурна-музычная гасцеўня (VI–VII класы) [Л. Геніюш]	69
Акуленка Галіна, Есіс Яўген. “Мы паэты, высокі ўзлёт...”: Сцэнарый пасяджэння клуба “Літаратурны ветразь” (IX–XI класы) [Л. Геніюш]	71

ДА СТАГОДДЗЯ КУПАЛАЎСКАГА ТЭАТРА

Картамышай Мікіта. Рыгор Барадулін: “Сонцам Купалы, купалаўцы, грэйце крывіцкія сэрцы!”	75
Сурмачэўскі Ігар. “Тэатр паўнюткі: ложы ззяюць...”: Вытокі і гісторыя тэатральнага дрэс-коду	76
Варонава Галіна. Лета драматурга [Янка Купала]	82

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Быкава Ганна. Ля вытокаў мастацкага афармлення друкаваных вучэбных выданняў	84
Лабада Таццяна. “Беларуская хатка”: Стварэнне мемарыяльнага дома-музея	89
Лабачэўская Вольга. Строй свахі і свашак на Палессі як з’ява культуры беларуска-ўкраінскага памежжа	93

Віншuem з юбілеем! Анатолю Вераб’ю – 70 (26).

Крытыка і бібліяграфія. Шур В. Новае даследаванне пра метафару і літаратурна-мастацкі дыскурс: Пра кнігу “Метафорика белорусской и русской поэзии: тексто-дискурсивный аспект” С. Кураша (43).

Крыжаванка. Целеш Л. Лірыка жніўня (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.

Калі не пазначана інашэ, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Пісьменнік і вайна

Ірына ЛАПЦЁНАК,
кандыдат філалагічных навук,
дырэктар Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

САЦЫЯЛЬНА-ПАТРЫЯТЫЧНАЯ І ВОБРАЗНА-ЭСТЭТЫЧНАЯ АДМЕТНАСЦЬ ВАЕННЫХ ДЗЁННИКАВЫХ ЗАПІСАЎ ЯЗЭПА СЕМЯЖОНА

Артыкул прысвечаны даследаванню малавядомай спадчыны Язэпа Семяжона перыяду Вялікай Айчыннай вайны, увасобленай у форме дзённікавых запісаў. На аснове разгляду франтавых лістоў, вершаў, урывкаў з паэм, мастацка-дакументальнай прозы раскрыты падрабязнасці ваеннага жыцця, асэнсаваныя пісьменнікам, асабліва сці яго светаадчування, крыніцы перажыванняў і душэўных памкненняў. Шляхам вывучэння сацыяльна-патрыятычнай і вобразна-эстэтычнай адметнасці яго твораў вызначаны арыгінальныя спосабы і сродкі мастацкага адлюстравання рэчаіснасці ваеннага часу.

Ключавыя словы: *сацыяльная памяць, літаратурная спадчына, творчая індывідуальнасць пісьменніка, светаадчуванне, светаўспрыманне, мастацкі пераклад, дзённік, патрыятычны пафас, эстэтычны пошук.*

The article is devoted to the study of the little-known heritage of Y. Semyazhon during the Great Patriotic War, embodied in the form of diary entries. Based on the consideration of front-line letters, poems, excerpts from poems, documentary prose, the details of the military life that were comprehended by the writer, the peculiarities of his worldview, sources of feelings and emotional impulses are disclosed. By studying the socio-patriotic and figurative-aesthetic originality of his works, original ways and means of artistic reflection of wartime reality were revealed.

Патрыятычнае выхаванне моладзі, фарміраванне пераемнасці пакаленняў праз вывучэнне літаратурных твораў, даследаванне малавядомых старонак пісьменніцкіх лёсаў уяўляюць сабой важны напрамак навукова-асветніцкай работы.

На сучасным этапе ўзрастае актуальнасць сацыяльнай памяці пра Вялікую Айчынную вайну. Такая памяць валодае магутным духоўна-каштоўнасным значэннем для развіцця грамадства. Немалаважна і тое, што “ўсё больш аддаленая дыстанцыя часу дае магчымасць засяродзіцца на балявых кропках эпохі, каб аддаць належнае праўдзе чалавечых лёсаў” [4, с. 40].

Уплывовы фактар фарміравання ідэалаў і каштоўнасцей грамадства – жыццёва-творчы лёс пісьменнікаў – удзельнікаў вайны, іх асабісты прыклад, выяўленне ўласнага вопыту і бачання вайны ў мастацкіх творах. Многія беларускія пісьменнікі ваявалі на фронце, удзельнічалі ў падпольным руху. Адказную задачу выконвалі творцы, якія працавалі ў друку.

На працягу Вялікай Айчыннай вайны рознымі былі і формы звароту да чытача: карэспандэнцыі, фельетоны, песні, рэпартажы, лісты, вершы, паэмы, апавяданні і інш. Сярод іх вылучалася выяўленне пісьменніцкай пазіцыі ў форме дзённіка. З аднаго боку, яна садзейнічала

занатаванню падрабязнасцей ваеннага жыцця з максімальнай, падчас побытавай дакладнасцю, з другога боку, рознабакова раскрывала псіхалогію чалавека на вайне, унутраны стан душы як герояў апісаных падзей, так і самога аўтара, адметнасці яго грамадзянскай пазіцыі, светаадчування і душэўнага стану.

Язэп Семяжон большай частцы літаратурнай грамадскасці вядомы як перакладчык – паэм “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча, “Песня пра зубра” М. Гусоўскага, п’ес і санетаў У. Шэкспіра, паэтычных твораў Р. Бёрнса, Дж. Байрана і інш. Доўгі час малавядомым быў факт існавання яго ўласных твораў. Першая публікацыя (пад псеўданімам *Яз. Азім*), выяўленая аўтарам артыкула, з’явілася ў 1931 г. [2, с. 41–42]. У пасляваенны час былі надрукаваны некаторыя яго нарысы, апавяданні, эпіграмы, у тым ліку пад яшчэ адным невядомым псеўданімам – *Ян Паложым* [2, с. 49–50]. Аднак менавіта перыяд Вялікай Айчыннай вайны стаў тым трывалым падмуркам, на якім пазней выразна сфарміраваўся мастацкі талент арыгінальнага пісьменніка і перакладчыка.

У 1938 – сакавіку 1942 г. Язэп Семяжон служыў у Чырвонай арміі: быў курсантам афіцэрскай школы ў Маскве, потым камандзірам узвода разведвальнага палка, удзельнічаў

у паходзе ў Заходнюю Беларусь, у савецка-фінляндскай вайне, дзе быў паранены, у баях на заходнім фронце. У 1942–1945 гг. – ваенны перакладчык на 3-м Беларускам фронце, у разведадзеле штаба Беларускай ваеннай акругі. А. Карлюкевіч адзначаў: “І ведалі б немцы, што, заходзячы ў вясковую хату ў Пятровічах, пад Мінскам, гледзячы на здымак маладога чалавека ў вайскавай форме, вочы ў вочы сустракаюцца з адным з лепшых савецкіх разведчыкаў...” [1, с. 4].

З франтавых лістоў, якія захоўваюцца ў сямейным архіве Семяжонаў [3], мне стала вядома, што Язэп Ігнатавіч вёў дзённікі ў гады вайны. На пачатак вясны 1942 г. былі сабраны матэрыялы на два вялікія сшыткі. Там пісьменнік змяшчаў нарысы пра перажытае, а таксама ўласныя вершы на рускай і беларускай мовах. Паколькі ён служыў у ваеннай разведцы, большасць матэрыялаў была знішчана. І толькі некаторыя з іх захаваліся ў лістах да настаўніцы Наталлі Мікалаеўны Брамлей. У лісце ад 2.03.1942 пазначана: «Пишу дневник. Уже набралось две тетрадки. В нём много “сердца горестных замет”. Не прислать ли Вам? Быть может погибну, вспомнили бы...» З таго часу ёй пачалі прыходзіць ад Я. Семяжона на паштовых картках асобныя старонкі з ваеннага дзённіка. Так, на адной з іх (ліст ад 19.12.1942) чытаем: “Вот Вам ещё одна страничка из дневника. Не взываете, она запоздала. Четверг, 1 октября. Место – где-то в районе Ржева”. Апошнія слова як месца ваенных дзеянняў было замазана амаль поўнасьцю, і так некалькі разоў у тэксьце. На адваротным баку карткі стаяў штамп “Просмотрено военной цензурой”. Да ліста была прыкладзена старонка з вершам, у якім апавядалася пра змены ў прыродным сусьце, выкліканыя жудаснымі фактамі вайны:

*Завывают по-волчьи осколки снаряда
В уютном просторе несжатых полей.
Но когда на минуту замрёт канонада,
В небе слышен печальный крик журавлей.
Вот опять не успели мы с летом проститься,
Как студёная осень нагрянула вдруг.
Побурели луга, и пролётная птица
Над окопами нашими тянет на юг.
На поляне белеют конские кости,
В клубах чёрного дыма руины видны...
Не найдёте вы нынче, залётные гости,
На просторной земле островка тишины.*

Захаваная паэтычная спадчына Я. Семяжона ваеннага часу – гэта вершы, урыўкі з паэмы “Дорога на Запад”: “Дойду ли сквозь бои...”, “Вслед за врагом пять дней...” і інш. У іх – асабісты адчуванні паэта, туга па радзіме, маці, усяму, што было звязана ў паэта з мірным жыццём:

*...Дойду ли сквозь бои
В край, где любил и набирался силы,
Увижу ли ещё раз берег милый,
Воскреснут ли былые сны мои?
Теперь там ночь...
Пожаров дымный след.
Страшны во мраке бедные долины.
Там детства моего стоят руины.*

Любоў да роднай Беларусі была лейтматывам яго творчасці, крыніцай душэўных памкненняў. З аднаго боку, у творах адлюстраваліся ўласныя перажыванні аўтара, а з другога боку, яны выяўлены як сыноўнія пачуцці салдат, патрыётаў. Найбольш яскравы адбітак гэта знайшло ў лісьце, датаваным снежнем 1942 г., дзе змешчаны ўрывак з паэмы “Дорога на Запад”. У творы адлюстраваны подзвіг салдата-земляка, які змагаўся за родную зямлю і нават пасля смерці застаўся яе верным абаронцам:

*Как шел вперед, так умер на бегу,
Так и упал, и замер на снегу.
Так широко он руки разбросал,
Как будто разом всю страну обнял.
Казалось, он, отдавший жизнь в бою,
И мертвым землю не отдаст свою.
Мать будет плакать много горьких дней,
Победа сына не воротит ей.
Но сыну было – пусть узнает мать –
Лицом на Запад легче умирать.*

Унізе ліста паэт зрабіў прыпіску: «*Родная Нат. Ник-на. И если со мной так случится, знайте, что “лицом на Запад”, лицом к родному краю, легче умирать».

Значная частка вядомых мне па архіўных матэрыялах дзённікавых запісаў Я. Семяжона перыяду Вялікай Айчыннай вайны напісана на рускай мове. Аднак захаваліся і асобныя ўрыўкі з вершаў на беларускай мове – на маленькіх старонках франтавога бланкета, на палосках абгорткавай паперы, пажоўклай ад часу, патрапанай. А паколькі напісанае алоўкам ужо ледзьве чытаецца, на адвароце ліста рукой паэта гэтыя фрагменты перапісаны чарнілам.

Акрамя паэтычнай спадчыны, дзённікавыя запісы ўтрымліваюць і мастацка-дакументальную прозу – апісанні падзей ваеннага жыцця. Пісьменнік імкнуўся падрабязна занатаваць убачанае і перажытае на вайне: “Запомните, запомните эти дни один за другим, не пропустил ни одного! И те дни, когда дул сильный северный ветер, и дороги были покрыты льдом, и буксовали колеса автомобилей, и люди на этом сумасшедшем ветру подталкивали орудия на пригорки. И те дни, когда сверкало солнце и была удивительная тишина, и выпавший за ночь снег накрывал следы вчерашнего боя, и термометр показывал сорок

ниже нуля. И те дни, когда была снежная буря, и на широкой автостраде ходили белые кисейные волны, и люди в белых халатах, с автоматами на шее отворачивали лица от ветра, или по пояс в снегу в обход немецкого укрепленного пункта. Запомнить и те серые дни декабря, не дни, а сплошные сумерки, когда надо было торопиться и как можно стремительнее идти в атаку, потому что боевой день был очень короток. Люди тогда останавливались на пять минут... Обо всем этом мы помнили..." (ліст ад 26.03.1942).

Дзённікавы запіс у лісце ад 19.12.1942 засведчыў жудасныя сляды разбурэнняў, якія пакінулі фашысты. Пры іх апісанні аўтар звяртаецца да параўнання ворага з драпежнікам: "...обрушенные, дождевые дома. Улиц не разобрать, они завалены щебнем, камнями, обломками зданий. Все изрыто, и в руинах – норы врага. Под каждым фундаментом – доты, пулеметные гнезда. Цепко заграбастали его в свои хищные когти орел со свастикой" (ліст ад 19.12.1942). Пры гэтым пісьменнік выяўляе агульную рашучасць змагацца з навалай і перамагчы: "Но мы добьем эту жадную птицу, мы уже обломали ей крылья. Полёт уже не тот".

Нягледзячы на пераважна канкрэтна-рэалістычны паказ абстаноўкі ваеннага часу, Я. Семяжон нярэдка выкарыстоўваў алегорыі. Так, апісанне пісьменнікам ходу вайны, якое даецца ў нарысе, змешчаным у лісце ад 26.03.1942, пабудавана на алегарычнай антытэзе – барацьбе месяца і сонца: "Обычно ночь уходит, а утро приходит. Но ночь не уходила. Она прочно держалась в небе. Свет раннего утра не мог победить сильного света луны. И только когда мелькнул знакомый поворот дороги, изрытое снарядами поле, утонувшие в снегу длинные ряды колючей проволоки, исковерканный артиллерией песок, знакомый остов немецкого грузовика (его все больше заносит снегом), и началась страшная кровавая дорога войны, дорога немецких преступлений и русского мужества – взошло солнце".

У дакументальных творах яскрава праявіліся абвостранасць і чуйнасць успрымання пісьменнікам рэчаіснасці. Аўтар падрабязна апісвае і цяжкія баі, і маленькія радасці франтавых будняў: «Светало. В лиловой дымке морозного тумана у родника в овраге задымила труба нашей походной кухни. И все уловили: пахнет свежей бараниной!.. <...> Все мы, конечно, ждем нашего праздника – Дня Красной Армии. Ждем не потому, что надеемся на какое-то особое торжество. Но должен же быть приказ тов. Сталина, он всегда сообщает что-то новое, обнадеживающее; возможно, услышим и о новых победах на одном из фронтов. А в локальном смысле тоже есть причина ждать праздника: к обеду или к ужину начпрод раскошится на желанные сто граммов. На морозе это что-нибудь да значит! Словом, ждем. Но праздник

завтра, а сегодня пока еще будни. Стало быть, на завтрак разводящий нальет тебе в котелок супу, отвесит кусочек сахара и пайку промерзлого хлеба, или в лучшем случае, пару сухарей, то же будет и на обед – суп и каша на комбизире. С октября прошлого года такой наш рацион. И вдруг – потяни носом! – баранина. "Дайте курнуть, ребята, а то язык проглочу! – не удержался мой земляк, рядовой Вериге. – До чего же вкусным потянуло от нашей кашеварки!"» (ліст ад 22.12.1942).

З дзённікавых запісаў мы даведваемся, пра што размаўлялі салдаты ў перыяд паміж баямі, пра што думалі і марылі: "Когда случается, что в перерывах между бомбежками и канонадой удается на часик-другой уснуть, то забываешь, что рядом с тобой война. Во сне видим иногда родные места, где прошло детство, и иногда (блаженные минуты) среди этих видений – лицо матери."

Аналіз дзённікавых запісаў Язэпа Семяжона выяўляе наяўнасць у яго арыгінальных спосабаў і сродкаў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці ваеннага часу. На жаль, з усіх матэрыялаў, напісаных пісьменнікам у перыяд Вялікай Айчыннай вайны, апублікаваны толькі тры старонкі, якія ўвайшлі як нарыс "Монголы под Малоярославцем" у літаратурна-мастацкі і гісторыка-публіцыстычны зборнік "Книга братства" (1971).

На маю думку, немалаважную ролю ў звароце Язэпа Семяжона да формы дзённіка, выяўлення выразнага імкнення да ўвасаблення ўласнага вопыту і бачання вайны ў мастацкай форме адыграў удзел пісьменнікам падчас вайны ў літаратурным гуртку маладых савецкіх пісьменнікаў і журналістаў (здымак членаў гуртка захоўваецца ў сямейным архіве Семяжонаў).

Мастацкае слова пісьменніка на вайне і пра вайну цяжка пераацаніць. Яно і сёння ўспрымаецца ва ўсёй паўнаце патрыятычнага гучання, сцвярджае прыгажосць і веліч маральных каштоўнасцей, раскрывае асабістыя перажыванні і пачуцці чалавека. Увасобленае ў форме дзённіка, яно прыцягвае чытачоў суровай праўдай і бескампраміснасцю адзнак, выяўляючы не толькі падзеі, але і перажыванні, пачуцці, мары і спадзяванні чалавека на вайне, у тым ліку праз прызму асабістага ўспрымання аўтара, пісьменніка – удзельніка Вялікай Айчыннай вайны.

Спіс літаратуры

1. Карлюкевіч, А. "Кароль Лір" з сувораўскім характарам / А. Карлюкевіч // Во славу Родины. – 1994. – 22 снеж. – С. 4.
2. Лапцёнак (Лавар), І. Паэт-перакладчык Язэп Семяжон: адметнасць творчай індывідуальнасці / І. Лапцёнак (Лавар); навук. рэд. В. П. Рагойша. – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 255 с.
3. Матэрыялы сямейнага архіва Семяжонаў (захавальнік: Н. І. Семяжонава).
4. Тварановіч, Г. П. Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1945 / Г. П. Тварановіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т. 3. – С. 8–40.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

ПЯЛЁСТКІ ЖОЎТАЙ АКАЦЫ “ЗАГАДКАВЫ” НАТАТНІК УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

На наступным аркушы – ужо не накіды прозы, а кароткія выпіскі з кнігі “Бронзовые врата” польскага пісьменніка Тадэвуша Брэзы. Увагу Уладзіміра Дубоўкі прыцягнула апісанне жыцця рымскага папы Пія XII, асабліва абрад яго бежмавання (мірапамазання). Паколькі кніга (рускі пераклад Э. Гесэн, Л. Галембы, Ю. Мірскай) убачыла свет у маскоўскім выдавецтве “Прогресс” у 1964 г., можна зрабіць выснову, што і ўсе вышэй прыведзеныя накіды рабіліся прыкладна ў той самы час, г. зн. за два гады да здачы ўжо гатовай аповесці “Жоўтая акацыя” ў набор.

Далей ідуць яшчэ чатыры аркушы, але тып, фармат і колер паперы сведчаць, што яны вырваны з іншага нататніка (адрывнога). На адным з іх (арк. 56) – чарнавік віншавання з Днём народзінаў нейкай Раі (на рускай мове), на іншым (арк. 57) – выпіскі з дзённіка французскіх пісьменнікаў братоў Эдмона і Жуля Ганкураў (Масква, 1964; пераклад на рускую мову), дзе У. Дубоўка ўпадабаў такія, напрыклад, выказванні: “*Бывают книги, похожие на итальянскую кухню, – они наполняют, но не насыщают*” (т. 1, с. 51) або: “*Смех – это мерка, показатель умственного развития. Люди, смеющиеся глупо, никогда не бывают остроумны. Смех – это физиономия ума*” (с. 85). Ці: “*Exoriatu nostris ex ossibus ultor / И восстань, мститель, из нашего праха*” (с. 95).

На адной са старонак, як і можна было чакаць ад нататніка паэта, запісаны рыфмы – састаўныя і каламбурныя: *пра мяне – праміне; вымытыя – вы, мы, ты, я; абшар панаў – абшарпана* (арк. 58). Цікава, што незадоўга да таго, як У. Дубоўка пачаў рабіць занатоўкі, вядомая расійская паэтка Агнія Барто напісала кароткую п’еску-клаўнаду “А, здравствуйте...” (1963), пабудаваную на каламбурах, дзе два клоўны перад закрытай заслонай перакідваюцца рэплікамі падобнага кшталту:

Второй. Кто это – мы?

Первый (*объясняя жестом*). Вы, мы, ты, я...

Второй. Кто – вымытые?

Первый. Да нет, я про всех говорю – вы, мы, ты, я...

Второй. Все вымытые? (*Зрителям.*) Это они вымытые? А кто же, по-вашему, невымытый? Про кого вы говорите? Не про меня ли?

Первый. Что променяли?” і г. д. [1].

Невядома, ці быў знаёмы У. Дубоўка з творам А. Барто. Каламбур мае настолькі “звышцвёрдую” фанетычную, лексічную і сінтаксічную будову, што можа прыйсці адначасова розным аўтарам. А літара я ў канчатку слова *вымытыя* робіць прыведзеную гульню словаў больш арганічнай для беларускай мовы, чым для рускай.

Апошні аркуш архіўнай справы – дакладней, апошні пункт занатаванага на ім творчага плана (?) – вяртае нас ізноў да “Жоўтай акацыі”:

1) *Мікель Андж. Буанароці + Рафаэль* (“*Ты, як палкаводзец...*”)

2) *Як цесля ад муляра на літр зарабіў* (“*дым пускаў*”)

3) *Як настаўнік допісы ў газету пісаў* (“*Абшарпаны баян*”, “*Студні*” і г. д.), “*Шашаль*” (*прозвішча такое*)

4) *Мадагаскарская казка (кракадзіл і жаба)*

5) *раздзел з “Ж[оўтай] а[кацыі]” пра інспектара* (арк. 59).

Што ж адлюстравалася ў творчым плане пісьменніка? Першы варыянт казкі “Кракадзіл і жаба” (пункт 4) У. Дубоўка напісаў у 1960 г., другі – у 1966–1967 гг.; яна ўвайшла ў кнігу “Залатыя зярняты” (1975). Іншыя пункты плана знайшлі ўвасабленне ў аповесці “Ганна Алелька” (1968, выд. 1969) – наступнай пасля “Жоўтай акацыі”. Настаўнік Несцер Іпатавіч Лазук павітаў сваю каляжанку словамі “*Ганна Сымонаўна, як палкаводзец, ніколі не ходзіць адна, але з вялікай світай*”, што вельмі нагадвае рэпліку Мікеланджэла, адрасаваную Рафаэлю. Дасціпная Ганна Сымонаўна параіла Лазуку звярнуцца ў бібліятэку па жыццьяпіс Буанароці, каб даведацца, што ж на гэта адказаў Рафаэль. Як жа агаломшаны быў Несцер Іпатавіч, калі прачытаў: “*А ты, нібыта кат, ходзіш адзін!*” Згаданы Лазук пісаў і нататкі ў раённую газету – у тым ліку пра народны ансамбль песні і танца, які выступае з “абшарпанымі баянамі”. Ёсць у аповесці і эпізод пра цеслю Лявона, які хітрасцю і падманам спрабаваў зарабіць “на паўлітра”, але быў строга правучаны мулярам дзядзькам Цімохам.

Але самы цікавы апошні пункт плана (“пра інспектара”), бо адсылае да раздзела “Жоўтай акацыі”, які... у кнігу не ўвайшоў.

Крыху акрэслім кантэкст. Інспектар у “Жоўтай акацыі” толькі адзін – Еўсцігней Палікарпавіч Бараболка, як вынікае з кантэксту, супрацоўнік раённага аддзела народнай адукацыі. Бараболка – бадай самы негатыўны персанаж аповесці, увасабленне жорсткага і абмежаванага савецкага бюракрата, які толькі і глядзіць, каб дзесьці знайсці “крымінал” і нешта забараніць. Ён баіцца выйсці за рамкі ўсталяваных прынцыпаў і імкнецца задушыць самастойную ініцыятыву. З дапамогай пагроз і запалохванняў Бараболка спрабуе трымаць у страху настаўнікаў і нават дырэктараў школ. Менавіта ён найбольш актыўна выступае і супраць юннатаўскіх эксперыментаў, матывуючы сваю пазіцыю тым, што “*ўсё гэта не патрэбна*”, “*не мае... гаспадарчага значэння*” і ўвогуле “*не трэба дзіцячыя галовы забіваць нейкім глупствам*” [2, с. 21]. Па словах настаўніка гісторыі Ціта Апанасавіча, Бараболка “*любіць плаваць на неглыбокіх месцах*” – як у прамым сэнсе, так і ў пераносным. На шчасце, настаўніцкі калектыў Бацяноўскай школы разумее няслушнасьць забаронаў, агучаных інспектарам РАНА, робіць усё па-свойму, і гэта дае плён.

Спачатку мы даведваемся пра Бараболку з размоваў настаўнікаў у раздзеле 3 («Пакой» і «Лядоўня»), потым ён згадваецца ў раздзелах 8 («Бягучыя» і «Святочныя» справы») і 41 («Прыехалі!»), але яшчэ больш фрагментарна. Дык вось, у машынапісе аповесці, што захоўваецца ў асабістым фондзе У. Дубоўкі ў БДАМЛМ (ф. 27, воп. 3, адз. зах. 5; далей спасылкі ў дужках на гэтую архіўную крыніцу), ёсць і асобны раздзел, прысвечаны Бараболку, але адхілены ці то рэдактарам У. Шахаўцом, ці то самім аўтарам (пры гэтым зазначым, што адносіны паміж імі былі добрыя, блізкія да сяброўскіх).

Гэты раздзел, пад назвай “Ходзіць, як з яйцамі на галаве...”, У. Дубоўка меркаваў змясціць паміж згаданым «Пакой» і «Лядоўня» (напачатку меў заглавак “Дайце яму кропку апоры!..”) і наступным «Падпольны» гурток “Жоўтая акацыя». У ім аўтар спачатку нібыта апраўдваецца за створаны адмоўны вобраз школьнага інспектара: “*Нельга, значыцца, і тое адмоўнае, што было ў Еўсцігнея Палікарпавіча, перанесці на каго б там ні было з другіх інспектараў, а тым больш на ўсіх*” (арк. 37). Спрабуе ён часткова апраўдаць і свайго героя, намякаючы на тое, што вінаваты тут не толькі сам Бараболка, але і навакольная спрыяльная глеба, панаванне “цыркулярнага духу”, якім рызыкуе прасякнуць-

Уладзімір Дубоўка з жонкай Марыяй. Почат, 1950-я гг.

ца нават “зусім не блага чалавек”, захварэўшы ў выніку на манію велічы: «*Ён... занадта захапіўся сваім высокім становішчам, “захаўся” ў яго і, баючыся страціць, імкнуўся як мага адхіляць са свайго шляху ўсё тое, што магло б неяк нашкодзіць быць на гэтай пасадзе і, наадварот, узняцца яшчэ вышэй*» (арк. 38). Як бы між іншым аўтар дае вобраз падобнага дзеяча ў галіне літаратурнай, якому належаць, напрыклад, выказванні кшталту: “*Гэтай катэгорыі пісьменнікаў не падабаецца НАША САВЕЦКАЯ крытыка, не падабаецца МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКІ аналіз іхняе творчасці, ім больш да спадабы КАФКІ, ПАФКІ, МАФКІ БУРЖУАЗНАГА захаду і г. д. і г. д.*” (арк. 37). Выяўляецца, што і сам Бараболка “*любіў музыку, спевы, паэзію, любіў – і, пэўна ж, меў падставу выказваць сваю аўтарытэтную думку аб усім гэтым, даваць ацэнку паасобным з’явам*” (арк. 40). Адпаведна аўтар прыводзіць прыклады і Бараболкавых крытычных выказванняў, зазначаючы пры гэтым, што ягоныя веды не сягалі далей за школьныя падручнікі трэцяга класа, адсюль і спрошчанае, абмежаванае ўспрыманне літаратуры і мастацтва: «*Ён адчыніў дзверы і ўвайшоў у пакой...*” Дазвольце, – паўставаў Еўсцігней Палікарпавіч, – *ды гэта ж падобна на плагіят! Літаральна так было сказана некалі ў Талстога (або ў Тургенева)*» (арк. 41).

А яшчэ Бараболка, аказваецца, пісаў вершы, адзін з якіх, “Я – уладар”, У. Дубоўка прыводзіць: «*Пад парасонам надрэчных ракіт / Ціха гартаю я “ЛіМ”. / Вецер падковамі пругкіх капыт / Звоніць у сэрцы маім*» і г. д. (арк. 42). Уважліваму чытачу верш можа падацца знаёмым: так, сапраўды, ён ёсць і ў аповесці “Ганна Алелька”, толькі аўтарам яго там з’яўляецца... ужо згада-

ны Несцер Іпатавіч Лазук! Са слоў настаўніка матэматыкі Барыса Сідаравіча даведваемся, што ў мінулым Лазук *“некаторы час нават інспектарам быў, калі мода была на такіх”* (с. 112). Такім чынам, герой, можна сказаць, часткова перавандраваў з аднаго твора ў іншы, змяніўшы імя і прозвішча! Адпаведна, і крытыкамі верша сталі ўжо не сакратарка з рэдактарам, а калегі-настаўніцы.

І калі ўжо казаць пра “Жоўтую акацыю” як пра «самы нечаканы і адначасова самы шчыры з “зашыфраваных” твораў Дубоўкі» [7, с. 309], то трэба мець на ўвазе і гэты раздзел, галоўны герой якога, як вынікае, часткова спісаны з кагосьці з літаратурных функцыянераў, крытыкаў-вульгарызатараў, ад якіх, асабліва ў канцы 1920-х, моцна даставалася і У. Дубоўку. (У “Ганне Алельцы” Лазук піша на сваіх калег сапраўдныя даносы і нават пагражае самому аўтару: *“Пачакайце ж, таварыш аўтар! Дабяромся і да вас!”*) Устаўляць такі “дарослы” раздзел у падлеткавую аповесць было даволі рызыкаўна – ён крыху выбіваўся і тэматычна, і стылёва. Тым болей, што жаданне іранізаваць з літаратурнага жыцця У. Дубоўка часткова рэалізаваў у раздзеле 43 “Як яны пісалі ліст да беларускіх паэтаў”.

Але вернемся да дубоўкаўскага нататніка. Як бачым, ён утрымлівае самыя розныя запісы, і непасрэдна да “Жоўтай акацыі” маюць дачыненне толькі адзін праявічны накід і адна згадка ў творчым плане. Значна больш у нататніку занатавак, дзе наўпрост апавядаецца пра ссыльнае, лагернае і турэмнае жыццё, даюцца малюнкi з побыту сталінскіх вязняў і выгнанцаў. Уявіць іх апублікаванымі ў 1960-я гг. не ўяўляецца магчымым: нават калі У. Дубоўка і спрабаваў данесці словы пра перажытае ў гады рэпрэсій, рэдактары бескампрамісна выкрэслівалі адпаведныя фрагменты [7, с. 308].

Можа, нейкія з гэтых гісторый У. Дубоўка ўклаў у вусны дарослых персанажаў або перапрацаваў, як гісторыю са ствалом-пнём, перанёшы ў іншыя час і месца? Не, больш нічога падобнага ў “Жоўтай акацыі” мы не знаходзім. Непасрэдна ў сібірскай тайзе пабываў толькі настаўнік-аграном Іван Сцяпанавіч, які ездзіў туды па кедравыя галінкі [2, с. 276], але падрабязнасцяў гэтага падарожжа аўтар не даў.

Магчыма, У. Дубоўка напачатку сапраўды збіраўся рабіць накіды да “Жоўтай акацыі”, але замест іх памяць пачала падкідваць тое, што не давала спакою, у тым ліку эпизоды з нявольніцкага і выгнанніцкага жыцця. Некаторыя накіды, як мы адзначылі, леглі ў аснову апавяданняў са зборніка “Пялёсткі”, але ў 1964 г. яны, напэўна, яшчэ не паспелі аформіцца ў канцэпцыю цэласнай кнігі, якая ўбачыла свет ужо ў 1973-м.

Зрэшты, нататнік страціў цэласнасць – мажліва, акрамя гэтых аркушаў у ім былі і іншыя, больш адпаведныя пазначанай паэтам назве.

У кожным разе загаловак нататніка не зусім стасуецца з яго зместам. І тут застаецца прыняць прапанаваную Г. Севярынец версію, што гэта маглі быць “будучыя мемуары, схаваныя ад ворагаў пад загатоўкам дзіцячай аповесці”: перажыўшы 4 арышты і 27 гадоў турмы, ссылак і лагераў, паэт не выключаў, што пільныя прадстаўнікі “органаў” могуць прыйсці па яго зноў.

А можа, У. Дубоўка, пачаўшы весці нататнік, яшчэ і сам не ўяўляў, што з накідаў у які твор увойдзе? Можа, назва “Жоўтая акацыя” з’явілася раней за самую мастацкую задуму кнігі і яе непасрэдную рэалізацыю? Такое магчыма ў тым выпадку, калі ў назву закладзены нейкі істотны для аўтара вобраз, сімвал, вобраз-канцэпт. Таму было б цікава прасачыць, чым для У. Дубоўкі была жоўтая акацыя і акацыя ўвогуле.

Фларыстычная, раслінная вобразнасць вельмі арганічная для мастацкай сістэмы У. Дубоўкі. Адразу згадваецца верш “О Беларусь, мая шпышына” – адзін з самых вядомых у спадчыне паэта. У некаторых вершах раслінныя вобразы-сімвалы ўзаемадзейнічаюць, нібы пераплятаюцца паміж сабой: *“Часіна ды з сокам рабіны, / качаеш мяне ў чарнабыллі. / На дзіды, на востры шыпшынік / ці сэрца, ці дух мой узбілі”* (“Часіна ды з сокам рабіны”, 1925) [3, т. 1, с. 100], *“Палыны пасівелі на ўзгорку, / а ў далінах – пялёсткі ад кветак. / Мо затым і прыемна і горка, / калі скрозь распрыгоршчаць іх ветры?”* (“Палыны пасівелі на ўзгорку”, 1925) [3, т. 1, с. 117], *“Жыццё маё – ці васілёк, ці ружа: / вялізманая кветка дыядэмай. / Твае пялёсткі лёс у свет цярушыць: / адзін... другі... І так – як след за следам”* (“Трыпціх”, 1926) [3, т. 1, с. 136] і г. д.

Аднак што да акацыі, дык тут найбольш красамоўнае сведчанне знаходзім не ў паэзіі, а ў эпістальнай спадчыне У. Дубоўкі. Чытаем яго ліст да Адама Бабарэкі, датаваны 22 снежня 1928 г.: *«Калі набачыш Гурыка – вітай. Скажы яму, што з мяне маглі б людзі выйсці, каб не такое жыццё. Я казаў яму пра неабходнасць скрыжавання плоднай і шматгадовай акацыі з якімі матыльковымі інішымі (гарох, боб – што прыдасца), бульбы з памідорамі (каб не вымярзалі). Наконт акацыі – яшчэ нічога не чуў, а ў Амерыцы ўжо прышчэпваюць да бульбы памідоры. “Янкi” пайшлі далей маіх думак... Смех смехам. А маю я яшчэ некаторыя думкі для Гурыка. Ну чым не Мігуцкі?!»* [3, т. 2, с. 271].

Крыху каментароў. Гурыкам сябры называлі вядомага геолога і географа, на той час дырэктара Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі Гаўрылу Гарэцкага

(1900–1988), брата вядомага пісьменніка. А вось Міхась Мігуцкі – літаратурны персанаж з сатырычнага апавядання “Ідэі” (1927) Кандрата Крапівы, ахарактарызаваны аўтарам наступнымі словамі: “Бадай не было ніводнай галіны навукі і тэхнікі, якая б яго не цікавіла і ў якую б ён не захацеў унесці нешта новае” [5, с. 70]. Плёнам “навуковых пошукаў” Мігуцкага стаў “трактат аб непатрэбнасці носа”.

Параўноўваючы сябе з Мігуцкім, У. Дубоўка, вядома ж, іранізаваў, але ў самаіроніі хаваецца доля праўды: ужо ў 1920-я гг. у ім усур’ез прамаўляў не толькі літаратар, але і няспраўджаны вучоны-батанік. І ў “Жоўтай акацыі”, і ў іншых праявітых кнігах (“Ганна Алелька”, “Як Алік у тайзе заблудзіўся”) многія фрагменты (дыялогі настаўнікаў, даклады вучняў, аўтарскія адступленні і г. д.) утрымліваюць дакладныя звесткі пра расліны, іх хімічны склад і ўздзеянне на арганізм чалавека, разнастайныя факты з навуковага жыцця, адсылкі да адпаведных прац – карцей, нагадваюць навукова-папулярныя нарысы. Напісаць такое мог толькі чалавек цікаўны і дэспытлівы, шчыра ўлюбёны ў батаніку, з уласнымі поглядамі на яе развіццё. Згадаем і тое, што У. Дубоўка веў перапіску з адмыслоўцамі ў гэтай і сумежных сферах. Сярод яго карэспандэнтаў былі вядомы геабатанік Аляксандр Карчагін, спецыялісты ў галіне аховы і выкарыстання зямель Аляксандра і Уладзіслаў Карлоўскія, пісьменнікі-натуралісты Мікалай Вярзілін, Іосіф Халіфман (кандыдат біялагічных навук) і Рыгор Шакулаў, вучоны-біёлаг Аляксандра Северава... Апошняя стала нават, скажам так, “ускоснай гераіняй” “Жоўтай акацыі”: сама яна ў сюжэце не ўдзельнічае, аднак пра яе і яе працу расказваюць іншыя асобы [2, с. 162–165]. Уведзена ў твор і батанік Марыя Захараўна Лунёва (але пад прозвішчам Лаўнёва).

Але вернемся да ліста 1928 г. У цэнтры ўвагі Дубоўкі-батаніка была менавіта акацыя, эксперыменты па скрыжаванні яе з іншымі пладовымі культурамі. Дакладна такую задачу паставілі перад сабой і юныя героі аповесці “Жоўтая акацыя” на чале з Адамам Скрыпкам: “У Адама якраз і была мэта: скарыстаць што толькі можна для прышчэпвання на жоўтую акацыю і на пераапыленне з гэтымі бабовымі раслінамі” [2, с. 117–118]. І калі аўтар пісаў, што юныя натуралісты “ішлі сустракаць заўтрашні дзень, ішлі ажыццяўляць высакародную думку нашых выдатных вучоных, ператвараць летуценне ў светлую яву” [2, с. 280], можна сказаць, што яны ажыццяўлялі думкі і летуценні самога У. Дубоўкі. Гэта, дарэчы, падмячае і Г. Севярынец: “...сельскагаспадарчыя планы васьмікласніка

Адама Скрыпкі і ягоных сяброў – планы самога Дубоўкі, які, як вядома, вельмі цікавіўся біялагічнымі эксперыmentамі, заўсёды (і нават ля лагера барака!) меў свой невялічкі гародчык, а, прыкладам, у Яранску, месцы першай высылкі, нават арганізаваў для мясцовага райспажыўсаюза цяпліцы, у якіх вырошчваў кавуны” [7, с. 311].

Сам пісьменнік у фінальным раздзеле “Гэта не канец, а пачатак” прызнаецца: “*Павінен адзначыць, што я сам займаўся падобнымі справамі. Займаўся нямала, толькі не ў такіх умовах і не ў такіх шчаслівых абставінах, якія ёсць у вас. Калі-небудзь я раскажу вам больш падрабязна пра тое*”, – і далей коратка прыгадвае, як “у далёкай Сібіры, над ракой Бірусой, дзе зімой маразы даходзяць да шасцідзiesiąці градусаў”, “у 1957 годзе пасадзіў яблыні палешаных сібірскіх гатункаў” [2, с. 283–284]. Акурат тады, 15 лістапада 1957 г., паэт быў канчаткова рэабілітаваны і атрымаў магчымасць вярнуцца дадому (у выніку зноў пасяліўся ў Маскве). Таму натуральна гучалі пытанні кшталту “*А навошта ты іх садзіш? Яны альбо павымярзаюць, альбо ты паедзеш у Беларусь і не пакаштуеш яблыкаў*” [2, с. 284].

Такім чынам, аповесць была важная і дарагая Уладзіміру Дубоўку тым, што ў ёй ён паспрабаваў, хай сабе рукамі герояў, увасобіць уласную даўнюю мару, якой не было наканавана здзейсніцца з прычыны ў тым ліку і рэпрэсій. А хіба твор пра няспраўджаную мару жыцця не варты таго, каб працаваць над ім, як сцвярджаюць даследчыкі, “па 18 гадзін у суткі” [7, с. 309]?

Спіс літаратуры

1. Барто, А. Собрание сочинений : в 3 т. [Электронный ресурс] / А. Барто. – М. : Дет. лит., 1970. – Т. 3. – Режим доступа : <https://www.litmir.me/br/?b=191827&p=15>. – Дата доступа : 08.06.2020.
2. Дубоўка, У. Жоўтая акацыя : аповесць / У. Дубоўка. – Мінск : Беларусь, 1967.
3. Дубоўка, У. Збор твораў : у 2 т. / У. Дубоўка ; уклад., прадм. і камент. Д. Давідоўскага. – Мінск : Лімарыус, 2017.
4. Дубоўка, У. Пялёсткі : апавяданні-ўспаміны / У. Дубоўка. – Мінск : Маст. літ., 1973.
5. Крапіва, К. Ідэі : [апавяданне] / К. Крапіва // Узвышша. – 1927. – № 4.
6. Остен-Сакен Лев Эрнестович [Электронный ресурс] // Архиерейское подворье в селе Никольское (Заклюка). – Режим доступа : <http://hram-nikolsky.cerkov.ru/xram-bozhiey-materi-aktyrskaya/>. – Дата доступа : 08.06.2020.
7. Севярынец, Г. К. Шыфры Уладзіміра Дубоўкі : аповесць “Жоўтая акацыя” як летапіс разгрому “Узвышша” / Г. К. Севярынец // Дзясятая Танкаўскія чытанні (да Гога культуры ў Беларусі) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал. : В. Д. Старычонок, І. М. Гоўзіч, Н. В. Заяц ; адк. рэд. В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ, 2016.

Наталля КУЗЬМІЧ,
кандыдат філалагічных навук

У СУГУЧНАСЦІ СА СВЕТАМ І З САМОЙ САБОЮ

ДА ЮБІЛЕЮ ГАЛІНЫ КАРЖАНЕЎСКОЙ

аддай пярсцёнак”), якія атрымалі сцэнічнае ўвасабленне. Яе пяру належаць цікавыя творы для дзяцей. Але найбольш ярка талент Г. Каржанеўскай раскрыўся ў паэзіі. Творца належыць да генерацыі паэтэс 60–70-х гг. мінулага стагоддзя, якія разам прыйшлі ў літаратуру: Яўгенія Янішчыц, Раіса Баравікова, Таіса Бондар, іх творчасць стала прыкметнай з’явай у беларускай літаратуры.

Ужо ў першых зборніках (“На мове шчасця”, “Мой сад”, “Званы гадоў”) маладая паэтэса заявіла пра сябе як лірык, які дакладна азначыў асноўную сферу сваіх творчых шуканняў – духоўны свет сучасніка. Лірычная гераіня, а ў яе ролі часта выступае сама паэтэса, асцярожна ставіцца да абстрактных ідэй, знаходзіць радасць і надзею ў звычайных будзённых праявах і чуйна даследуе іх:

*Адценняў шмат у камені і ў хвалі,
А чалавек – хіба на далані?
Яго тысячагоддзі фармавалі,
Яго ўсе навукі вывучалі
І ў выніку не ведаюць ані*.*

Маральна-этычная праблематыка пераважае ў многіх вершах. Паэтэса супраць таных ісцін (верш “Штосьці пуста ў маіх засеках...”),

* Вершы ў артыкуле цытуюцца паводле выданняў: **Каржанеўская, Г.** Вечны водгук: вершы і паэма. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 158 с.; **Каржанеўская, Г.** Асенні мёд: вершы розных гадоў. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 159 с.

для яе непрымальнае пустаслоўе, якое не даходзіць да сэрца (верш “Груша нас асыпала пладамі”), яна за тое, каб засяваць у працы неўзаранае поле, а не шмат разважаць пра калоссе (верш “Дзірван”).

У ранні перыяд творчасці як праграмны паддзены верш “Што трэба траве...”, дзе паэтэса выходзіць на шырокае абагульненне, у якім канцэнтруецца мастацка-эстэтычная канцэпцыя: усё існае вакол знаходзіцца ў адзінстве, ажывае і развіваецца ў чалавечым вымярэнні і разуменні. Значэнне сімвала набывае канцэпт *цяпло*; праз яго паўторы радкі звязваюцца ў цэласную мастацкую структуру, кожны па сваёй танальнасці паглыбляе і ўзбагачае змест, узмацняе эмацыйнае гучанне твора.

*Што трэба душы,
каб у ёй не было
Зацятасці згубнае,
вартае жалю.
Цяпло чалавечае
толькі цяпло, –
Трава, і рака, і душа адказалі.*

Паэтэса нібы падводзіць рысу пад роздумам над жыццядзейнымі з’явамі для чалавека і ў прыродзе. Сэнс роздуму ляжыць між радкоў у своеасаблівым разгортванні і злучэнні іх, што надае галоўнай думцы шырыню і ўзбуджэнне яе.

Вершы – незалежна ад таго, хто ў іх лірычны герой, – выноўваюцца з перажыванняў, якія вынашаны ў сэрцы; у іх адсутнічае пафаснасць, няма дэкларацыйнасці, што маскіруецца пад паэзію. Мастацкая задача вырашаецца выключна вобразна-выяўленчымі сродкамі, часта – з будзённага, якое для старонняга вока зусім не заўважаецца, але для паэтэсы служыць штуршком для цікавых асацыяцый і аналогій. Атрымліваецца мастацкая з’ява, якая нясе ў сабе значны змест, хвалюе і абуджае роздум пра нешта важнае ў жыцці. Напрыклад, у вершы “Вечаровае”, назіраючы, як згасае за небакраем сонца, аўтарка, па-майстэрску карыстаючыся параўнаннем, асэнсоўвае пройдзены ўжо шлях і ацэньвае меру сваіх памылак:

*Праз далячынь,
праз мяккае святло
Хай вечар дальназоркі тое ўбачыць,*

*Што найдарожным некалі было
І што цяпер ужо так мала значыць.*

Па значнасці жыццёвых праблем, якія даследуюцца ў вершах, і вобразна-выяўленчых сродкаў, што выкарыстоўваюцца для рэалізацыі творчай задачы, паэзію Г. Каржанеўскай можна аднесці да аналітычнай. Такая якасць яе выдатна спалучаецца з іншай адметнасцю: лірычны герой асэнсоўвае сябе ў кантэксте чалавечых узаемін, дае ім філасофскае напаўненне:

*Мы ўсё зразумеем –
Хто сёння, хто потым,
Такую мажлівасць
нам доля дала.
Не кожная завязь
Становіцца плодам,
Ды плод пажаданы –
бо квецень была.*

У выніку ўзмацняецца сэнс думкі, яна пашырае свой духоўны абсяг, набывае эстэтычную прыцягальнасць.

Тонкі лірык, Г. Каржанеўская імкнецца спазнаць сябе, каб уключыць у свой досвед новыя сувязі і адносіны са светам, якія вабяць таямніцамі і загадкамі. Гэта пашырае тэматыку, вершы ўзбагачаюцца разнастайнымі мастацкімі фарбамі, радкі мацнеюць глыбокім зместам, лірычны герой ярчэй праяўляе сябе, найперш у мудрым стаўленні да жыцця. Як у вершы “Людзі, адграбайцеся ад зла...”:

*Але мінае
чорны момант той,
Ўсясільны промень
хмары расхінае.
І я тады ад светлых слёз сляная.
І цэлы век
жадала б быць сляпой.*

Своеасабліва – і па архітэктоніцы, і па спосабе рэалізацыі творчай задачы – складаецца лірычная драма ў трох дзеях “Асенні мёд”, якая дала назву паэтычнаму зборніку. Істотна тое, што кожная з трох дзеяў не звычайная для такога жанру цэласная частка твора. Складаюцца яны з асобных вершаў, і, на першы погляд, гэта розныя фрагменты, не звязаныя паміж сабой. Але, калі ўчытацца, становіцца відавочным, што задума ўсебакова пралічана і ажыццяўляецца паслядоўна. Кожны верш – і асобны твор, і ў той самы час працяг папярэдняга. Выбудоўваецца скразная мастацкая лінія, якая вядзе лірычную гераіню – саму паэтэсу, што зведвае ўсёпаглынальнае пачуццё кахання, – з “Раю” (першая дзея) праз “Апраметную” (другая дзея) у “Раўнавагу” (трэцяя дзея).

Лірычная гераіня блізкая і зразумелая, у яе няма таямніц. Яе спадарожніца – зямная доля з спрадвечнымі простымі турботамі і скрухамі. У пралогу, які складаецца з аднаго верша “Давай адгародзім кавалачак раю...”, аўтарка прадбачліва заўважае:

*Чым заўтра абернецца райская ява –
Не дадзена ведаць.
Самотай? Слязьмі?
Мы сталі не першымі, зрэшты,
людзьмі,
Каго напаткала такая праява.*

Як самы дарагі скарб, лірычная гераіня праносіць свае пачуцці праз многія выпрабаванні, самае балеснае з іх – здрада каханага (дзея “Апраметная”). Але ў яе дастаткова духоўных сіл, каб не зламацца. У вершы “Буду жыць”, пазначаным аптымізмам, сцвярджаецца:

*Хай спачне
і мой наступны дзень,
Яшчэ не сфармаваны канчаткова.
Заўтра новы выблісне прамень,
Ноч змахну
і буду жыць нанова.*

Пераадолеўшы здраду, лірычная гераіня яшчэ раз для сябе засвоіла правіла: каб ведаць цану слодычы, трэба спазнаць горыч. Ад верша да верша, як за зоркай, што асвятляе шлях, яна ідзе крок за крокам да галоўнай мэты – ацаніць свае маральныя шуканні, каб знайсці трывалае душэўнае апірышча. Пасля пакутлівага роздуму, якім насычаны кожны верш, яна ў трэцяй дзеі (“Раўнавага”) у вершы “Асенні мёд” ясна разбіраецца, як для зямнога шчасця трэба жыць:

*Галоўнае –
ў сугучнасці са светам,
З самой сабою
і парою гэтай,
З імжою
і празрыстасцю нябёс,
З усім, што нёс
і што ўручыў мне лёс.*

Трэба падкрэсліць, што ўсю паэзію Галіны Каржанеўскай асвятляе і сагравае цяпло душы лірычнай гераіні, якая ў мастацкім слове асэнсоўвае і ацэньвае свае адносіны да сябе і свету меркамі духоўнасці і маралі.

*Пакуль грахі не выгараць датла,
Палаць агню
і звывла пахнуць серы.
Што чалавек без людскасці і веры?
Без зерня колас, лямпа без святла.*

Вольга ГРЫНЕВІЧ,
аспірант філалагічнага факультэта
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы

МЕХАНІЗМЫ ДЫНАМІКІ ЛАКАЛЬНАГА ЗВЫШТЭКСТУ НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭКСТУ МАЛОЙ РАДЗІМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЗЭІІ

УДК 82.091:82-1:821.161.3

Артыкул прысвечаны этапам развіцця тэксту малой радзімы як лакальнага звыштэксту беларускай літаратуры. На матэрыяле беларускай пазэіі разглядаецца магчымасць аб'яднання тэкстаў розных аўтараў і розных літаратурных плыняў у адзіны звыштэкст па семантычных прыкметах (матывах, вобразах, топасах). На ўзроўні сінтактыкі (сувязі семантычных элементаў у паслядоўнасці) і прагматыкі (камунікатыўны план тэксту) адлюстроўваюцца змены, якія адбываюцца ў структуры звыштэксту на розных этапах яго функцыянавання. Вылучаюцца тры этапы: рытарычны, класічны і посткласічны. Найбольшае значэнне для наступных рэалізацый звыштэксту мае класічны этап, на якім былі распрацаваны асноўныя вобразы, матывы і сюжэтныя сітуацыі. Тэкст малой радзімы семантычна набліжаны да сядзібнага тэксту рускай літаратуры, але сядзібны тэкст мае большую сувязь з рытарычнай традыцыяй і заходнееўрапейскім літаратурным кантэкстам, у той час як на тэкст малой радзімы моцна ўплывае народная фальклорна-міфалагічная культура.

Ключавыя словы: *лакальны звыштэкст, тэкст малой радзімы, беларуская пазэія, сядзібны тэкст.*

The article is devoted to the stages of development of the small homeland text as a local supertext of the Belarusian literature. The material of Belarusian poetry considers the possibility of combining texts of different authors and different literary currents into a single supertext with semantic features (motifs, images, topos). At the level of syntactics (communication of semantic elements in a sequence) and pragmatics (communicative plan of the text) changes occurring in the structure of supertext at different stages of its functioning are reflected. There are three stages: rhetorical, classical and post-classical. Most important for the subsequent implementations of supertext is the classic stage, where the main images, motifs and story situations were developed. The small homeland text is semantically close to the manor text of Russian literature, but the manor text has a greater connection with the rhetorical tradition and the Western European literary context, while the small homeland text has a great influence of the folk-mythological culture.

Распрацаваная прадстаўнікамі тартуска-маскоўскай сяміятычнай школы тэорыя пецябургскага тэксту паклала пачатак тэорыі звыштэкстаў [14; 16; 19]. Лакальны звыштэкст, арганізаваны па прынцыпе сяміясферы з ядром і перыферыяй, канцэнтруе ў сваёй структуры найбольш значныя для нацыянальнай культуры сэнсы, вобразы, матывы і топасы. Для беларускай літаратуры адзін з значных вобразаў – вобраз малой радзімы. Яго рэалізацыя праяўляецца ў фарміраванні лакальнага звыштэксту малой радзімы, які паводле ролі, значэння і асаблівасцяў функцыянавання можна супаставіць з сядзібным тэкстам рускай літаратуры.

На прыкладзе сядзібнага тэксту мы распрацавалі тэарэтычную мадэль, якая адлюстроўвае структуру і дынаміку лакальнага звыштэксту ў розных этапах яго функцыянавання [6; 7]. Інварыянтныя кампаненты мадэлі складаюць яе семантычнае ядро, яно на розных этапах развіцця пазэіі па-рознаму рэалізуецца на ўзроўнях сінтактыкі (лінейныя сувязі паміж семантычнымі элементамі) і прагматыкі (камунікатыўны план функцыянавання). Прымяненне мадэлі да аналізу звыштэксту малой радзімы дазваляе акрэсліць падабенства і адрозненні звыштэксту ад сядзібнага тэксту рускай літаратуры, а таксама ўключыць беларускую літаратуру ў кантэкст еўрапейскай культуры і выявіць яе нацыянальную спецыфіку.

Развіццё тэксту малой радзімы ўмоўна можна падзяліць на тры перыяды – *рытарычны, класічны і посткласічны* (або *некласічны*), што супадае з этапамі функцыянавання сядзібнага тэксту, які бярэ пачатак у XVIII ст. Тэкст малой радзімы мае ранейшае паходжанне. Знакамітыя радкі Францішка Скарыны з прадмовы да Кнігі Юдзіф (1519) адлюстроўваюць асноўныя кампаненты звыштэкставай семантыкі ў форме, што адпавядае стадыі рэфлектыўнага традыцыяналізму, з выкарыстаннем прыёму паралелізму: “Понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя, птицы, летающие по въздуху, ведают гнезда своя, рыбы, плывающие по морю и в реках, чувють виры своя, пчелы и тым подобная боронять ульев своих, – тако ж и люди, игде зродилися и ускармлиены суть по Бозе, к тому месту великую ласку имеют” [17, с. 59]. Рытарычны паўтор займенніка *свой* сведчыць пра зараджэнне апазіцыі *сваё – чужое*, якая ляжыць у аснове семантыкі лакальнага тэксту і забяспечвае непарыўнасць яго развіцця. У тэксце прысутнічае традыцыйны прыём дэдуктыўна-сілагічнага мыслення, калі прыватнае (чалавек) узводзіцца да агульнага – універсальнага закону прыроды, што таксама сведчыць пра зварот Ф. Скарыны да рытарычнай культуры.

Апазіцыя *сваё – чужое* імпліцытна прысутнічае ў “Песні пра зубра” (1523) Міколы Гусоў-

скага. Вялікую ролю ў паэме адыгрываюць мета-тэкставыя элементы, якія замяняюць кананічны зварот да Музы і абазначаюць аўтарскую прысутнасць у тэксце: аўтар, знаходзячыся далёка ад радзімы, у Рыме, выконвае даручэнне папы Льва X апісаць паляванне на зубра і акцэнтую ўвагу чытача на працэсе пісьма, зліцці тэксту і прадмета апісання: “Як жа мы з вамі зговорымся, лёгкія пёркі? / Мне, прызнаюся, шчэ змалку ваш голас знаёмы / Ў звоне стралы, на якой вы былі апярэннем, / А на паперы павінна пачацца размова / Іншага тону – такая размова ясная, / Каб зараўлі ў ёй звяры, разгарэліся бойкі / Не на жывот, а на смерць і раіліся стрэлы” [8, с. 14]. Тэкст накіраваны на ажыўленне ўспамінаў, ён служыць медыумам паміж *там (сваё)* і *тут (чужое)*, цяперашнім і мінулым.

Калі на ўзроўні сінтактыкі тэкст малой радзімы на гэтым этапе, як і сядзібны тэкст рускай літаратуры XVIII ст., мае традыцыйную рытарычную арганізацыю (прыём паралелізму, апеляцыя да прэцэдэнтаў), то для ўзроўню прагматыкі характэрны складаны камунікатыўны працэсы. Варта звярнуць увагу на дыялагічныя сувязі паміж тэкстам і прэтэкстам, або асноўным тэкстам (у прадмове Скарыны), а таксама на адносіны паміж тэкстам і пазатэкставай сітуацыяй (у “Песні пра зубра”). У абодвух выпадках аўтары суадносяць кніжную культуру і жыццёвую сітуацыю, візуалізуючы думку прыкладам. Адносіны паміж тэкстам і прэтэкстам (пазатэкставай сітуацыяй) будуецца па прынцыпе эмблематычнай сувязі паміж малюнкам і подпісам. М. Гусоўскі аднаўляе метафары кнігі як духоўнай ежы і кнігі-прыроды, “заямляючы” іх, параўноўваючы песню і дзікі лясны плод: “Тэтую ж песню – далёкае водгулле пушчаў – / Слухай душой, мой чытач, і, як плод недаспелы / З дзічкі, сарві і смакуй, калі маеш цікавасць / Штосьці даведацца з нашых лясоў, і з прыроды / Нашага краю, і з норываў рэдкага звера” [8, с. 18]. Ва ўрыўку выкарыстоўваюцца розныя значэнні топасу *кніга*, якія склаліся ў рытарычнай культуры [3; 4].

На *класічным этапе* развіцця тэксту малой радзімы, што адпавядае стадыі эстэтычнага крэатывізму, асноўныя семантычныя канстанты звыштэксту трансфармуюцца. У першую чаргу гэта адносіцца да семантычнага напаўнення топікі, звязанай з пейзажным апісаннем роднай зямлі. Калі на рытарычным этапе пейзаж у тэксце малой радзімы і сядзібным тэксце апісваўся з дапамогай топасу *багацце*, то на класічным этапе звыштэксты разыходзяцца ў мастацкіх сродках. З’яўляецца матыў *беднай (простай, сумнай) прыгажосці*, які можна

параўнаць з пейзажнымі прынцыпамі ў рускай лірыцы, прысвечанай радзіме (у “Радзіме” М. Лермантава: “Люблю – за што, не знаю сам...” [13, с. 171]): “Чым так прыкованы я // К вам, мае ўзгорачкі роднага поля, / Рэчкі, курганы, лясы, / Поўныя смутку і жалбы нядолі, / Поўныя сумнай красы?” (Я. Колас, “Родныя вобразы”, 1908) [10, с. 120].

Прыведзеныя прыклады паказваюць, што тэкст малой радзімы адлюстроўвае часцей за ўсё вясковы пейзаж і жыццё беларускай вёскі. Яго складальнікі ў XIX – пачатку XX ст. былі прадстаўнікамі шляхты і мяшчанства. Беларуская мова ў тых гістарычных умовах мела дадатковую сацыяльную маркіроўку як мова сялянства. Такая моўная сітуацыя прадугледжвала існаванне апазіцый *вуснае слова – пісьмовае слова, фальклор – кніжная культура*. Тэкст малой радзімы на класічным этапе разыходзіцца з рытарычнай (кніжнай) культурай і развіваецца ў цеснай сувязі з фальклорна-міфалагічнай традыцыяй “простага” слова. У творчасці Яна Баршчэўскага складаюцца асновы нацыянальнай міфалогіі, а ў п’есах Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча – традыцыя мастацкай рэпрэзентацыі вясковай сялянскай культуры. Аўтарская стратэгія апошняга, як адзначае Л. Кісялёва, адпавядае тэндэнцыі: “беларускамоўныя творы як сродак заахвочвання сялян да асветы” [9, с. 219].

Класічны этап функцыянавання тэксту малой радзімы ахоплівае XIX і амаль усё XX ст. У гэты перыяд распрацоўваецца і пашыраецца большая частка яго матываў і вобразаў. На мяжы XIX–XX стст. беларуская літаратура інтэнсіўна развіваецца. За некалькі дзесяцігоддзяў яна засвойвае вопыт некалькіх стагоддзяў развіцця еўрапейскай культуры, злучаючы ў творчасці аднаго аўтара, а часам і ў адным творы, рысы розных мастацкіх плыняў і напрамкаў (рамантызму, сімвалізму, імпрэсіянізму) [15]. Тэкст малой радзімы, захоўваючы нацыянальную спецыфіку, засвойвае іншыя мастацкія традыцыі. Найбольш ярка гэта праяўляецца ў творчасці М. Багдановіча, літаратурная дзейнасць якога адлюстроўвае імкненне да перапрацоўкі творчых дасягненняў рускай і еўрапейскай культуры.

З аднаго боку, Максім Багдановіч працягвае лінію грамадзянскай лірыкі пры апісанні малой радзімы, спыняючы ўвагу на сацыяльных праблемах вёскі, лёсе народа і грамадзянскай ролі паэта: “Хваляй шырокай разлілася, як мора, / Родны наш край затапіла... / Брацця! Ці зможам грамадзкае гора?! / Брацця! Ці хваце нам сілы?!” [1, с. 74]. З другога боку, прыкметны сінтэз супрацьлеглых тэндэнцый, якія ў рускай літарату-

ры гучаць у палеміцы “рэалістаў” і прадстаўнікоў “чыстага мастацтва”. Аўтарская стратэгія эстэтычнага эскапізму, выхаду ад сацыяльных праблем у сферу мастацтва і прыгажосці найбольш выразна праявілася ў творчасці і крытычных выказваннях А. Фета. М. Багдановіч звяртаецца да фетаўскай спадчыны і ўводзіць у тэкст малой радзімы тэму характава роднай прыроды, якую можна лічыць трансфармацыяй топасу *багаіце*: з матэрыяльнага плана (параўнаем у М. Гусоўскага: “Край наш багаты драўнінай, нічога не скажаш, / Ды не адно характава ў ім – лясы, нібы хмара. / Нашы лясы – гэта наша скарбонка і свіран, / Наша камора жывіцы, і дзёгцю, і ягад, / Мёду і воску, куніцы і рознай дзічыны” [8, с. 25]) паэт пераносіць акцэнт у план мысленчы, рэцэптыўны, – на ўспрыманне характава прыроды.

Акрамя адаптацыі літаратурных традыцый М. Багдановіч стварае візуальныя вобразы-сімвалы – своеасаблівыя эмблемы Беларусі ў наступных рэалізацыях тэксту малой радзімы. Адна з эмблем – вобраз васілька з верша “Слуцкія ткачыкі” (1913), найбольш запамінальнага і цытаванага твора разглядаанай тэматыкі. Багдановіч праблематызуе мяжу паміж рэальнай і ўяўлянай прасторай, паміж сном і явай, прыродай і мастацтвам, што ўвасабляецца ў вобразе акна: “І цягам доўгія часіны, / Дзявочыя забыўшы сны, / Свае шырокія тканіны / На лад персідскі ткуць яны. / А за сцяной смяецца поле, / Зіе неба з-за акна, – / І думкі мкнуцца мімаволі / Туды, дзе расцвіла вясна; / Дзе блішча збожжа ў яснай далі, / Сінеюць міла васількі, / Халодным срэбрам ззяюць хвалі / Між гор ліючайся ракі; / Цямнее край зубчаты бора... / І тчэ, забыўшыся, рука, / Заміж персідскага узора, / Цвяток радзімы васілька” [1, с. 55]. Праблема прыроды і яе мастацкага ўвасаблення, рэчаіснасці і тэксту актуальная для тэксту малой радзімы, і аўтары вырашаюць яе па-рознаму – ад рэзкага падзелу да поўнага зліцця прыроды і мастацтва. Акрамя таго, верш “Слуцкія ткачыкі” – адзін з першых прыкладаў рэалізацыі элегічнай плыні ў тэксце малой радзімы, у ім складваюцца яе інварыянтныя характарыстыкі – наяўнасць мяжы паміж рэальнасцю і марай, эмоцыя светлага смутку, матыў страты радзімы і нейкі сімвалічны вобраз, у якім увасабляецца ўспамін пра яе. Месца васілька можа займаць іншы вобраз: “Засыпае маю пуцявіну / Белым цветам надзеі каліна. / І куды б ні пайшоў – застаюся / Пад бусліным крылом Беларусі” (С. Законнікаў, “Тры абліччы” [12, с. 588]).

Значэнне сімвалаў у вобразнай мове тэксту малой радзімы тлумачыцца спецыфікай бела-

рускай літаратуры, цесна звязанай з фальклорам. Як адзначае Я. Гарадніцкі, “у беларускім фальклоры сімвалічны вобраз, у якім спалучаюцца прадметна-выяўленчы і ўмоўна-абагульнены пачаткі, адыгрывае выключна вялікую ролю. Ад фальклору гэтая асаблівая значымасць сімвалічнай вобразнасці перайшла і на новую беларускую літаратуру, выявіўшыся перш за ўсё ў творах аўтараў класічнай пары яе развіцця, у першыя дзесяцігоддзі ХХ ст.” [5, с. 32]. Сістэма сімвалічных і міфалагічных вобразаў уключаецца, тым не менш, у кантэкст літаратурнай традыцыі апісання ідэальнага ландшафту і ладу жыцця. Так, рэпрэзентацыя дзіцячых успамінаў у паэме “Новая зямля” (1911–1923) Якуба Коласа мае характарыстыкі ідылічнага хранатопу, адзначаныя М. Бахціным: апісанне прыродных і працоўных цыклаў, святаў, тэматычная сфера – “любоў, нараджэнне, смерць; шлюб, праца, ежа і піццё, узросты” [2, с. 473], цеснае перапляценне быцця і побыту. Нягледзячы на тое, што героі паэмы перажываюць шмат стратаў (пажар, пераезд на новае месца), збор сям’і і сяброў за адным сталом – важная частка ідылічнага быцця-побыту, а апісанне страў блізкае да рытарычнага топасу *багаіце*: “...Тут быў таран, мянёк пузаты, / Шчупак, лінок, акунь, карась, / Кялбок і ялец, плотка, яз, / Яшчэ засушаныя з лета... За квасам елі верашчаку, / А потым блінчыкі на маку, / А там ламанцы-праснакі / З пшанічнай добрае мукі; / А макаў сок такі салодкі!” [11, с. 206–207].

У паэзіі сярэдзіны – другой паловы ХХ ст. раслінныя вобразы-эмблемы роднай краіны істотна пашыраюцца. Скрызным становіцца матыў зярна, уведзены ў вершы “Санет” (“Паміж пяскаў Егіпецкай зямлі...”, 1911) М. Багдановіча. Ён ужываецца ў складзе “расліннага” сюжэта і сімвалізуе адраджэнне беларускага народа. Раслінныя сюжэты і матывы таксама звязаны з міфалагічным уяўленнем пра прыродна-чалавечае адзінства, што адлюстроўваецца ў матывах “прарастання” лірычнага героя з роднай глебы, вобразах карэння, жывёл, з’яў прыроды і іншых: “Вось мая левая рука, вось – правая... / Я кладу зерне ў дол – і яно вырастае / ў дрэва: / на адной галіне ў яго сонца, / на другой – месяц, / рознагалосыя птушкі з усіх канцоў / свету спяваюць на ім свае песні і ладзяць гнёзды... // Тут мой захад, і тут – усход” (А. Разанаў, “На гэтай зямлі”, 1982) [12, с. 613]; “Не раз’яднаць і не адсекчы / Ні ручайка – пакуль жывы. / Тваіх артэрыяў ток адвечны – / Давечны ток маёй крыві” (Н. Гілевіч, “О, Беларусь!..”, 1986) [12, с. 420]; “Пра што вы, поле, сцяжына, камень? / Пра што? – імгненна. / Пра што? – вякамі: / Адбі-

так, / водгулле, / рэха, / след... / Калісь аднойчы я стану Вамі, / Тады спасцігну Ваш альфабэт” (Р. Сітніца, “Пра што гаворыць птушыны клінапіс...” [12, с. 722]. Апошні прыклад паказвае, што акрамя сінкрэтычна-міфалагічнага адзінства чалавека і прыроды ажыццяўляецца атаясненне прыроды і культуры (птушыны клінапіс на снезе – *альфабэт*). Такое “хістанне” паміж прыродай і культурай – важная частка дынамікі тэксту малой радзімы. У вершы Л. Раманавай з падобным сюжэтам ёсць імпліцытная адсылка да прадмовы Скарыны: “Малюнкi на снезе / Адно імгненне жывуць. / Гэтак жа сама і людзі... / Не ведаеш: хто ты? чаму? адкуль? // Пайсці б у зямлю ці ў неба, / ці, можа, яшчэ далей, / каб толькі назад вярнуцца, / дзе ўсё зразумела і проста, / дзе ў садзе растуць камяні / і матылі не любяць святла” [12, с. 812]. Вяртанне да вытокаў адбываецца не толькі на сюжэтным узроўні, але і на метасюжэтным – выкарыстоўваецца прыём узвядзення да агульнага, якім адметная прадмова да Кнігі Юдзіф.

Распаўсюджаны ў элегічнай плыні вобразы птушак, якія акрамя традыцыйнага для фальклору значэння *душы* набываюць элегічнае значэнне *вяртання на радзіму*: “Мы апошнія з нашага роду, / Каму сняцца / вясковыя сны. // Каго мучыць няўтольная смага / Па водары сонечных хат! / Мы з табой пералётныя птахі, / Якім / не вярнуцца назад” (А. Пісьмянкоў, “Спавядацца бяжым да прыроды”, 1986) [12, с. 705].

І “фальклорна-міфалагічная”, і “літаратурная” плыні тэксту малой радзімы прадугледжваюць апасродкаванае адлюстраванне вясковага жыцця, роднай зямлі, якое з цягам часу набывае характар штампу, агульнага месца. Стэрэатыпізацыя мастацкіх сродкаў прыводзіць да таго, што на посткласічным этапе развіцця звыштэксту з’яўляюцца новыя шляхі працы з традыцыяй, умоўна – дыялагічны і крытычны.

Першы напрамак – розныя спосабы дыялогу з традыцыяй, актуалізацыя адных яе бакоў і нівеляванне іншых. Вялікае значэнне мае апазіцыя *сваё – чужое*, пры гэтым полюс *чужога* набывае канкрэтныя прасторавыя каардынаты: “паміраю ў пачатку верасня. Цёплая восень / толькі сніцца. На смачныя мары злітаюцца восы. / мне Берлін, Амстэрдам і Прага як цяжкі вырак, / дзе ўлюбёнцы мае. Шлях дадому як шлях у вырай. / час вяртацца, / абняцца са мною, / вочы прымружыць, / я трымаю на падваконні белыя ружы” (В. Трэнас, “Час вярнуцца”, 2006) [21, с. 9]. Нягледзячы на крокі ў бок геаграфічнай канкрэтнасці, Віка Трэнас у прыведзеным прыкладзе захоўвае характэрную для беларус-

кай паэзіі сімвалізацыю з’яў рэчаіснасці і, тым не менш, пераасэнсоўвае традыцыйныя сімвалы. Так, выкарыстоўваючы вобраз птушкі, якая вяртаецца з выраю, В. Трэнас робіць інверсію ў апазіцыі *сваё – чужое*: у яе варыянце радзіма становіцца выраем і набывае рысы *чужой* прасторы. З другога боку, паэтка вяртаецца да традыцыйных раслінных сімвалаў: замест васілька ў яе – белыя ружы, што імпліцытна адсылаюць да назвы краіны.

Апазіцыя *сваё – чужое* ў сучаснай літаратуры пераносіцца ў сферу эстэтыкі і прадугледжвае перапляценне свайго і чужога слова. Аксана Спрычан у цыкле “Мой слуцкі ткач” (2010) бярэ за аснову лірычны сюжэт “Слукціх ткачых” М. Багдановіча і далучае матывы кахання і творчасці. Атрымоўваецца верш, дзе кожная з тэм-нітак (радзіма, каханне, творчы працэс) пераплятаецца з іншымі ў дыялогу. Рэалізуецца метафара тэксту-тканіны, у *чужую* аснову якога аўтарка ўплятае ўласныя ніткі: “Цяжкая праца – / ткаць жыццё чужое / ці нават толькі пояс ад яго, / тым болей – / слукці, / на чужых узорах / ствараць, забыўшыся, / сваё...” (“Нітка абярэгу”) [18, с. 17]; “Ты кветкі Радзімы / ўплятаеш у косы мае, / забыўшыся – / пояс не тчэцца. / Ніякага сэнсу... / Ды жаўранак у вышыні / спявае, / што спее калоссе ў красе / і вечнасць, / схаваная ў зернейку кожным, / вось-вось усмінецца” (“Нітка залатая”) [18, с. 17]. Адбываецца інверсія лірычнага сюжэта М. Багдановіча: імпліцытныя матывы становяцца экспліцытнымі (вобраз васілька рэдукаваны да перыфразы “кветкі Радзімы”), а патэнцыйныя значэнні прэтэксту (тэма кахання, якая маецца на ўвазе пад “дзявочымі снамі” герань) выводзяцца на першы план.

Больш канфліктны спосаб узаемадзеяння з класічнай спадчынай, калі аўтар адмаўляецца ад яго асноўных інтэнцый і семантычных канстант. У вершы В. Трэнас сігнал камунікатыўнага збою – матыў маўчання: “Праз Амстэрдам, праз Гётэборг і праз Парыж / У лабірынтах шляхоў спазнаеш ты свой жах. / З гэтага моманту меней гаворыш, ды болей маўчыш, / Бо стала ясна: з радзімай цяпер на нажах / Ты, і чыя тут віна, што згубіла ключы, / Ведаючы, / Што дадому дарога – нямая. / Дзьверы замкнёныя. Марна, крычы не крычы. / Грукаць сэнсу ня мае” [20]. Маўчанне азначае немагчымасць вяртання да традыцыі “патрыятычнага” дыскурсу, разрыў з пэўнай культурай. Сітуацыя выклікае неабходнасць пошуку ўласнага слова, увасобленага ў вобразе роднай мовы: «Адзінае, чаго не стае чужыне – стаць радзімай, / і дзіўныя тыя, хто кажуць мне: “Гэта магчыма”. /

Адзінае, што з крыві маёй ня вытравіць, – / словы родныя, словы, як шэпт травы, / як за-паўненне пустэчы, / калі два сэрцы радуюцца сустрэчы» [20].

Тыпы аўтарскіх стратэгий, выбраных для рэалізацыі тэксту малой радзімы ў сучаснай літаратуры, у тым ліку ў прозе, павінны стаць прадметам асобнага даследавання. Відавочна, што такі тып звыштэксту займае важнае месца ў беларускай літаратуры – як на класічным, так і на посткласічным этапах. Яго цэласнасць забяспечваецца шэрагам семантычных канстант, галоўныя з іх апазіцыі *сваё – чужое*, *вёска – горад*, *матывы сну, адраджэння, творчасці*, *топас багацця*, *вобразы зерня, васілька, зямлі* і інш. На ўзроўні сінтактыкі за час функцыянавання звыштэксту складваюцца ўстойлівыя сюжэтныя канструкцыі, сярод якіх найбольш распаўсюджаны раслінны сюжэт, што алегарычна ўвасабляе лёс беларускага народа, пошукі ўласнай ідэнтычнасці, а таксама сюжэт успамінаў пра радзіму на чужыне. Узровень прагматыкі адлюстроўвае функцыянаванне ўстойлівых вобразаў і матываў у розных аўтарскіх кантэкстах, паказваючы шляхі ўзаемадзеяння з традыцыяй.

Параўнанне тэксту малой радзімы з сядзібным тэкстам рускай літаратуры прыводзіць да шэрагу высноў. З прычыны большай прасторавай акрэсленасці дэнатату (дваранскай сядзібы) і гістарычных абставін сядзібны тэкст узнікае значна пазней за тэкст малой радзімы. На першых этапах функцыянавання звыштэксты цесна звязаны з рытарычнай традыцыяй і еўрапейскім культурным кантэкстам, пры гэтым сядзібны тэкст захоўвае сувязь амаль на працягу ўсяго існавання. Складальнікі тэксту малой радзімы на класічным этапе яго развіцця ўводзяць у структуру звыштэксту моцную фальклорна-міфалагічную плынь, якая, разам з літаратурным кантэкстам, моцна ўплывае на яго семантыку. Перавага аднаго з гэтых полюсаў складае спецыфіку функцыянавання звыштэксту на кожным этапе.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Вершы / М. Багдановіч. – Мінск : Нар. асвета, 1973. – 222 с.
2. Бахтин, М. М. Формы времени и хронотопа в романе / М. М. Бахтин // Собрание сочинений : в 3 т. – М., 2012. – Т. 3 : Теория романа, 1930–1961. – С. 341–503.
3. Богдевич, Е. Ч. Топос “книга” в истории культуры : истоки формирования семантического поля, динамика значений / Е. Ч. Богдевич // Питання літаратуразнаўства. – 2018. – Вып. 98. – С. 59–80.
4. Богдевич, Е. Ч. Топос “книга” : структура и динамика значений / Е. Ч. Богдевич // Веснік Гродзенскага дзяржаў-

нага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2019. – Т. 9. – № 2. – С. 27–33.

5. Гарадніцкі, Я. А. Літаратура як мастацтва: камунікацыйнасць, інтэрмедыяльнасць, наратыўнасць / Я. А. Гарадніцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 401 с.

6. Гриневиц, О. А. Усадебная поэзия XVIII в. как становление сверхтекста : риторическая традиция и постриторическая модель / О. А. Гриневиц // Миргород. – № 2 (14). – 2019. – С. 42–60.

7. Гриневиц, О. А. Усадебный текст как семиосфера : структура, модели формирования и трансформации / О. А. Гриневиц // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. 3. Філалогія. – 2019. – Т. 9. – № 3. – С. 30–37.

8. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / М. Гусоўскі ; пер. з лацін. мовы і прадм. Я. Семязона ; маст. А. М. Кашкурэвіч. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 71 с.

9. Кісялёва, Л. Г. Стратэгіі даследавання літаратурнага канона / Л. Г. Кісялёва // Тэорыя літаратуры ў дыялогу еўрапейскіх культур / М. А. Тычына [і інш.] ; навук. рэд. М. А. Тычына ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуразнаўства імя Янкі Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – С. 184–271.

10. Колас, Я. Збор твораў : у 7 т. / Я. Колас. – Мінск : Дзярж. Выд-ва БССР, 1952. – Т. 1 : Вершы. Апавяданні вершам (1904–1917). – 552 с.

11. Колас, Я. Збор твораў : у 7 т. / Я. Колас. – Мінск : Дзярж. Выд-ва БССР, 1952. – Т. 4 : Новая зямля. Сымон-музыка. – 502 с.

12. Краса і сіла : Анталогія беларускай паэзіі XX ст. / склад. М. Скобла ; навук. рэд. А. Пашкевіч. – Мінск : Лімарыус, 2003. – 880 с.

13. Лермонтов, М. Ю. Полное собрание сочинений : в 10 т. / М. Ю. Лермонтов. – М. : Воскресенье, 2000. – Т. 2 : Стихотворения 1832–1841. – 404 с.

14. Лотман, Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман // Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам XVIII / Тартуский гос. ун-т ; редкол. : Ю. М. Лотман (отв. ред.) [и др.]. – Тарту, 1984. – Вып. 664 : Семиотика города и городской культуры. Петербург. – С. 30–45.

15. Мацюхіна, Т. Б. Навуковыя школы неарамантызму, імпрэсіянізму, сімвалізму ў сучасным літаратуразнаўстве / Т. Б. Мацюхіна // Тэорыя літаратуры ў дыялогу еўрапейскіх культур / М. А. Тычына [і інш.] ; навук. рэд. М. А. Тычына ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуразнаўства імя Янкі Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – С. 326–397.

16. Минц, З. Г. “Петербургский текст” и русский символизм / З. Г. Минц, М. В. Безродный, А. А. Данилевский // Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам. XVIII / Тартуский гос. ун-т. – Тарту, 1984. – Вып. 664. – С. 78–92.

17. Скарыйна, Ф. Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарыйна. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 240 с.

18. Спрычан, А. Мой слупкі ткач / А. Спрычан // Маладосць. – 2010. – № 1. – С. 16–17.

19. Топоров, В. Н. Петербургский текст русской литературы : избранные труды / В. Н. Топоров. – СПб. : Искусство-СПб, 2003. – 616 с.

20. Трэнас, В. Праз Амстэрдам, праз Гётэборг і праз Парыж [Электронны рэсурс] / В. Трэнас // Родныя вобразы. – Рэжым доступу : <http://rv-blr.com/verse/show/94303>. – Дата доступу : 18.04.2020.

21. Трэнас, В. Экізістэнцыйны пейзаж / В. Трэнас. – Мінск : Галіяфы, 2008. – 84 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 5 мая 2020 г.

Крысціна САБІЧ,
настаўнік гімназіі № 8 г. Мінска

ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ ПРА СМЕРЦЬ І НЕСМЯРОТНАСЦЬ

УДК: 821.161.3.09(092)

У артыкуле аналізуецца мастацкае асэнсаванне тэмы смерці і несмяротнасці ў паэзіі Ф. Багушэвіча. У сувязі з адмоўнымі адносінамі ў беларускім савецкім літаратуразнаўстве да аспектаў рэлігійна-філасофскага светапогляду пісьменніка, акцэнтаваннем увагі на яго грамадзянскай пазіцыі, а не на хрысціянскіх прынцыпах гэтае пытанне амаль не закраналася.

Ключавыя словы: *тэма смерці, праблема несмяротнасці, мартальныя матывы, хрысціянскі пафас.*

This article analyzes the disclosure of the theme of death and immortality in the works of F. Bahushevich. In connection with the negative attitudes in the Belarusian Soviet literary criticism to the aspects of the writer's religious and philosophical outlook, focusing on his civil position, rather than on Christian principles, this issue was almost not touched upon.

Катэгорыі жыцця, смерці і несмяротнасці з даўніх часоў цікавілі філосафаў, педагогаў і пісьменнікаў. Разам з развіццём грамадства змянялася і стаўленне да гэтых паняццяў, з'яўляліся новыя канцэпцыі іх разумення, якія адлюстроўваліся не толькі ў філасофскіх трактатах, навуковых працах, але і ў літаратуры.

Францішак Багушэвіч – адна з самых яркіх зорак на беларускім пісьменніцкім небасхіле XIX ст. Ён адлюстроўваў у творчасці праблемы нацыянальнага адраджэння народа, сацыяльнай няроўнасці і прыгнёту беларускага сялянства, але і тэма смерці ды праблема несмяротнасці знайшлі сваё ўвасабленне.

Многія даследчыкі сцвярджаюць, што Ф. Багушэвіч пісаў у рэчышчы крытычнага рэалізму. Так, В. Барысенка ў працы “Францішак Багушэвіч і праблема рэалізму ў беларускай літаратуры XIX ст.” (1957) сцвярджаў, што паэт “намаляваў у сваіх творах тыповыя карціны рэальнага становішча беларускіх народных мас у пераломны перыяд іх гістарычнага быцця” [2, с. 235]. Адмаўляць слухнасць такога меркавання не выпадае. Тым не менш у вершах “Хцівец і скарб на святога Яна”, “Быў у чысцы!”, “Балада”, “Не ўсім адна смерць”, “Дзе чорт не можа, там бабу пашле” пісьменнік выходзіць у сферу фантастычнага. У іх спалучаюцца элементы рэалізму і рамантызму: цесна пераплятаецца рэальнае і ірэальнае, фізічная смерць і духоўная несмяротнасць. Менавіта такі аспект творчай спадчыны паэта менш за ўсё даследаваны ў сучасным багушэвічазнаўстве. Гэта пацвяржаецца тым, што ў акадэмічным выданні “Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў” (2007) толькі згадваецца, што “выкарыстанне фальклорна-міфалагічных і апакрыфічных матываў... апрацоўка народных баек сведчаць пра рознабаковасць творчых здольнасцей Ф. Багушэвіча” [3, с. 394], а самі творы і раскрыццё ў іх рэлігійнай тэматыкі не аналізуюцца. А. Станкевіч напісаў артыкул

“Ф. Багушэвіч і рэлігійна-этычныя ідэалы” [5], аднак даследчык разглядаў творчую спадчыну пісьменніка з пункту гледжання рэлігіі як неад’емнай часткі жыцця грамадства, не закранаючы моманты фантастычныя, моманты сутыкнення чалавека і нячыстай сілы.

Галоўны герой вершаў Ф. Багушэвіча – сялянін, які ва ўмовах нястачы і голаду вымушаны адмовіцца ад высокіх маральных каштоўнасцей, пайсці на змову з чортам. Матыў продажу душы – адзін з самых распаўсюджаных мартальных матываў у часы рамантызму. Прычына дамовы паміж д’яблам і іншым персанажам заключалася ў атрыманні казначыга багацця, якое ніколі не ішло на карысць. У такіх творах герой сапраўды аддаваў душу за набыццё матэрыяльных каштоўнасцей, таму заўсёды гінуў. Л. Тарасюк пісала, што ў вершах паэта “даецца жыццёва верагодная, псіхалагічная змястоўная матывацыя продажу чалавечай душы нячыстай сіле, чаго не магло быць у баладах эпохі рамантызму” [6, с. 124]. Сапраўды, у творах Ф. Багушэвіча мартальны матывы набывае іншую інтэрпрэтацыю.

Герой верша “Балада”, некалі заможны сялянін Ануфры Скірдзель, страціў усю сям’ю, таму “сядзіць і плачыць, запёршыся ў хаце. / Ноч на магільках родных праводзе” [1, с. 100]. Аднак не гэтае няшчасце прымушае яго пайсці на змову з нячыстай сілай, а заняпад гаспадаркі і неабходнасць сплаты выкупу, бо са скарбаў застаўся толькі адзін нацельны крыжык:

*Глядзіце, – кажа, – добрыя людзі,
Вот скарб мой – знак маёй веры, –
Хіба што д’яблу прадам сваю душу,
Каб грошы ён на падаткі мне даў...*

[1, с. 101].

Як бачна, прычына таксама ў адсутнасці грошай, але герой прагне не нейкага неверагоднага багацця, каб, напрыклад, заваяваць сэрца прыгажуні. Яго матывы носяць побытавы характар.

Для героя ўжо няма жыцця на зямлі, таму ён і не баіцца загінуць маральна, стаць грэшным. Ён гатовы ахвяраваць душой, таму не адмаўляецца, калі чорт сыпле яму ў кош дукаты. Хаця, атрымаўшы грошы ад чорта, ці не дбае Ануфры пра выратаванне? Ён сплывае падаткі і дапамагае іншым, ён чытае жыцці святых, можна сказаць, прытрымліваецца рэлігійных звычаяў, жыве як сапраўдны хрысціянін. У выніку адбываецца маральнае ўваскрэсенне Скірдзеля і пасля смерці яго душа не дастаецца д'яблу, а ляціць да касцёла. Прычым з апошніх радкоў верша вынікае, што перамагае рэлігійная ідэя, бо пасля смерці душа Ануфры маральна чыстая. Гэты сюжэт пацвярджае, што Ф. Багушэвіч верыў у існаванне вечнага, несмяротнага ў чалавеку, таму смерць для яго героя не абсалютны канец, яна абавязкова адкрывае новы свет. Твор прасякнуты хрысціянскім пафасам, які ўзнікае праз перадачу ўзаемадзеяння зямнога і нябеснага ды праз мастацкае адлюстраванне амбівалентнасці персанажа.

Падобная да “Балады” паэтычная апрацоўка народнага падання “Хцівец і скарб на святога Яна”. Ф. Багушэвіч, як і ў “Баладзе”, выводзіць на першы план беднага адзінокага селяніна. Аднак калі беднасць працавітага Ануфры Скірдзеля – гэта пераважна наступства яго сямейнай трагедыі, то галечка галоўнага героя вершаванай казкі – заканамерны вынік гультайства. Прага багацця ў хціўца настолькі вялікая, што даводзіць да згубы, бо ён згодны пайсці ў пракляты лес, праз які баяцца праходзіць вяскоўцы, і сустрацца з ведзьмай, каб атрымаць жаданыя грошы. Выканаўшы ўсе заданні ведзьмы і знайшоўшы папараць-кветку, што надае неверагодныя сілы, ці становіцца хцівец шчаслівым? Письменнік сцвярджае, што, ведаючы ўсе таямніцы свету, герой не спазнаў самае галоўнае: “як *зарабіць хлеба!*” [1, с. 62]. У вершы значна больш фантастычных элементаў: акрамя чорта і ведзьмы ёсць цмокі і ваўкалакі, асэсары, соцкія і ўраднікі, якія спрабуюць перашкодзіць выкапаць скарб, незвычайная пагоня, калі сам хцівец і яго грошы ператвараюцца некалькі разоў то ў калоду і лісічку, то ў дуб і рой, то ў човен на рацэ. Відавочна, што, як і Ануфры, хцівец атрымлівае дукаты ад змовы з чортам, але першы праз дапамогу іншым ратуе душу, застаецца непераможным, а другі становіцца маральна спустошаным:

*У мяху ўсё трэскі, а грошы не стала.
А душа за чары на векі прапала!*

.....
*Цяпер не то дзесяць, трох не пераліча,
Не хціўцам, а дурнем кожны яго кліча*

[1, с. 64].

Варта адзначыць, што галоўныя героі вершаў не з’яўляюцца прыкладам высокай маральнасці. Так, Ануфры ўсё ж паддаўся і ўзяў грошы ў чорта, хцівец увогуле п’яніца і гультай. Тым не менш неідэальны Скірдзель, па сутнасці, становіцца несмяротным, бо пры жыцці імкнуўся да душэўнай дасканаласці, праходзіў праз ачышчэнне на зямлі.

Герой жа верша “Быў у чысцы!” выпадкова становіцца сведкам таго, як “кепскія” душы праходзяць праз чыснец, як яны спрабуюць выратавацца. Прычым цалкам зразумела, чаму селянін Мацей сярод грэшнікаў бачыць не толькі паноў ды аканоміў, але і ксяндзоў, генералаў, хабарнікаў: менавіта ад іх больш за ўсё цярэў народ. Герой звяртае ўвагу і на тое, што менш за ўсё ў чысцы мужыкоў, хоць ёсць там і іх жонкі, якія церпяць “найбольш за язык” [1, с. 82]. Гэта сведчыць, што, на думку Ф. Багушэвіча, душа кожнага чалавека несмяротная і індывідуальная несмяротнасць, характар яе ператварэння залежаць ад таго, як чалавек праходзіць жыццёвы шлях. У рай трапяць не ўсе, і, згодна з канцэпцыяй Дантэ, кожнага грэшніка чакае злавеснае і жудаснае выпрабаванне-ачышчэнне.

У вершы “Быў у чысцы!”, прасякнутым хрысціянскім пафасам, знайшла адлюстраванне не толькі канцэпцыя кругоў пекла паводле Дантэ, але і, як пісаў А. Лойка, «найвялікшая літаратурная і фальклорная традыцыя: ад часоў Кіеўскай Русі – апокрыфа “Хаджэнне Багародзіцы па пуктах”, ад беларускіх народных казак, падобных да казкі пра Марка Пякельнага» [4, с. 259].

Такім чынам, Францішак Багушэвіч не толькі адлюстроўваў рэальную карціну свету беларускага народа, як прынята лічыць, але і звяртаўся да вечных тэм, маргальных матываў, раскрываючы тэму смерці і праблему несмяротнасці праз іх непадзельнае адзінства.

Спіс літаратуры

1. **Багушэвіч, Ф.** Выбраныя творы / Ф. Багушэвіч ; уклад. з тэксталагіч. падрыхт., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 445 с.
2. **Барысенка, В. В.** Францішак Багушэвіч і праблема рэалізму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя / В. В. Барысенка. – Мінск : Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1957. – 364 с.
3. **Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў** : у 2 т. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 2 : Новая літаратура: другая палова XVIII – XIX ст. – 582 с.
4. **Лойка, А. А.** Францішак Багушэвіч (1840–1900) / А. А. Лойка // Гісторыя беларускай літаратуры : дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. – Мінск, 1989. – Ч. 1. – С. 246–278.
5. **Станкевіч, А.** Фр. Багушэвіч і рэлігійна-этычныя ідэалы / А. Станкевіч // Крыніца. – 1995. – № 11–12. – С. 19–22.
6. **Тарасюк, Л.** Апалогія красы : кніга пра беларускую паэзію / Л. Тарасюк. – Мінск : ВТАА “Права і эканоміка”, 2003. – 141 с.

Марына ЗАХАРАВА,

старшы выкладчык кафедры тэорыі і практыкі англійскай мовы
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны

КРЫНІЦЫ ПАХОДЖАННЯ ЭПІГРАФАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ НА МАТЭРЫЯЛЕ КАРОТКАГА АПАВЯДАННЯ

УДК 801.8:003.071:821.161.3-32

Артыкул прысвечаны вывучэнню крыніц паходжання эпіграфаў у беларускай прозе. У артыкуле вылучаюцца асноўныя групы крыніц цытавання эпіграфаў і разглядаюцца асаблівасці аўтарскага ўжывання эпіграфаў у кароткіх апавяданнях беларускіх пісьменнікаў XX–XXI стст.

Ключавыя словы: *эпіграф, цытата, крыніца цытавання эпіграфа.*

The article is devoted to the study of the sources of epigraphs in Belarusian prose. The article identifies the main sources of epigraphs, and reveals the features of the author's use of epigraphs in short stories by Belarusian writers of the 20th and 21st centuries.

Узнікненне эпіграфа як літаратурнай з’явы адносяць да другой паловы XIX ст. [1], аднак цікавасць да яго з боку даследчыкаў узрастае з другой паловы XX ст. у сувязі з развіццём шэрага навуковых дысцыплін, прадметам вывучэння якіх становіцца мастацкі тэкст у сукупнасці яго структурных кампанентаў, у прыватнасці эпіграфа.

Даследаванне эпіграфа ажыццяўляецца з пазіцый такіх дысцыплін, як семіётыка, герменеўтыка, тэорыя інтэртэкстуальнасці, кагнітыўная лінгвістыка, лінгвакультуралогія і літаратурназнаўства. У залежнасці ад падыходу даследчыкі звяртаюцца да вывучэння ўласцівых эпіграфу структурных [2–4], семантычных [2; 5; 6] і функцыянальных характарыстык [7–9]. Пры гэтым эпіграф вывучаецца на матэрыяле тэкстаў рознай стылёвай (мастацкі, навуковы, публіцыстычны) і жанравай прыналежнасці, а таксама на матэрыяле розных моў (руская, англійская, нямецкая, французская) [2–4; 9].

Аднак аналіз сучаснай навуковай літаратуры паказаў, што комплексныя даследаванні гэтай літаратурнай з’явы на матэрыяле беларускай мовы не праводзіліся. Артыкул прысвечаны вывучэнню крыніц паходжання эпіграфаў і выяўленню асаблівасцей аўтарскага ўжывання эпіграфаў у беларускай прозе.

Даследаванне праводзілася на матэрыяле кароткіх апавяданняў беларускіх пісьменнікаў XX–XXI стст., адабраных метадам суцэльнай выбаркі, аб’ём якой склаў 70 тэкстаў.

У ходзе вывучэння крыніц паходжання эпіграфаў у кароткіх апавяданнях было вызначана, што самую шматлікую групу складаюць цытаты з паэтычных твораў папярэднікаў і сучаснікаў, пры гэтым большасць эпіграфаў маркіраваныя, гэта значыць маюць спасылку, якая змяшчае інфармацыю пра аўтара і / альбо крыніцу. Так, эпіграфам да апавядання “Як удава” М. Гарэцкага выступаюць радкі са слаўтай паэмы “Новая зямля” Я. Коласа: “Заўсёды смутныя, бы ўдовы, /

Яны найбольш адны стаялі, / І так маркотна пазіралі / Іх задуменныя галовы” [10, с. 197].

Васіль Быкаў у эпіграфе да апавядання “Незагойная рана” цытуе заходнебеларускага паэта М. Васілька: “Мінаюць часіны – знікаюць руіны, / Злятаюць з палёў курганы. / І толькі ў сэрцах баляць, не сціхаюць / Незагойныя раны вайны” [11, с. 464].

Да класікаў беларускай літаратуры звяртаецца У. Караткевіч у апавяданні “Ідылія ў духу Ваго”, эпіграфам да якога выступае цытата з паэзіі М. Багдановіча: “Прыгожы парк, які любіў Вато...” [12, с. 245].

Першыя два радкі з верша М. Багдановіча “Маладыя гады...” пачынаюць апавяданне “Адлюблю за ўсю маладосць...” Г. Далідовіча: “Маладыя гады, / Маладыя жадання!” [13, с. 308].

Міхась Стральцоў у якасці эпіграфа да апавядання “Роздум” прыводзіць радкі народнага паэта Беларусі Р. Барадуліна: “Зязюлямі гадоў пракукаваны бор галавы маёй...” [14, с. 99].

У сваю чаргу радкі з паэзіі М. Стральцова выбірае ў якасці эпіграфа да апавядання “Пошасны час” беларускі празаік А. Асташонак: “І кніжная навука, і замежныя раманы / агорклі мне. / Браце, я жыць спяшаўся, я пачуццямі / падганяў сябе – я стаміўся” [15, с. 192].

Цікавы з пункту гледжання наяўнасці ў творы паэтычных эпіграфаў-цытат беларускіх аўтараў розных перыядаў цыкл апавяданняў В. Стомы “Як жыве прырода па часінах года” з 12 кароткіх тэкстаў (па колькасці месяцаў), кожны з якіх пачынае эпіграф-цытата з паэзіі папярэднікаў і сучаснікаў. Сярод аўтараў, цытаваных В. Стомам, класікі Я. Купала (“Студзень – году пачатак”) і Я. Колас (“Вясны красавіцкія крокі”), народныя паэты П. Панчанка (“Сакавік – час абуджэння прыроды”), П. Броўка (“Ліпень – макаўка лета”, “Шчодры жнівень”, “Фарбы кастрычніка”) і А. Куляшоў (“Лістапад, лістапад...”), а таксама такія паэты, як К. Буйло (“Пытае люты, як ты абуты”), А. Дзеружынскі (“Майскія

ночы”), П. Глебка (“Чэрвень – пара, калі цалу-юцца зоры”), А. Бялевіч (“Восеньскі шолах верасня”) і П. Трус (“Снежаньскія подыхі зімы”). Напрыклад: “*Хіба ж на вечар той можна забыцца?.. / Сонца за борам жар-птушкай садзіца, / Штосьці спявае пяшчотнае бор, / Пахне чабор, / Пахне чабор...*” – Пятрусь Броўка [16, с. 328]; “*Жылы дрэў напоўніліся сокам, / Ручаі імкнуцца да ракі. / Неба стала чыстым і высокім, / І пяюць вяселья іпакі*” – Пімен Панчанка [16, с. 318]; “*...Лес шумлівы радзее, / Вецер гоніць хмарыны з-за цёмных ялін. / Грозны чуючы сівер, лісты, як надзеі, / Аблятаюць на дол з пачарнелых рабін*” – Аркадзь Куляшоў [16, с. 338].

Праведзенае даследаванне таксама паказала, што ў эпіграфіках да кароткіх аповядаванняў беларускія пісьменнікі цытуюць прадстаўнікоў сусветнай літаратуры. Напрыклад, лаканічны праявічны эпіграф, які ўяўляе сабою цытату з М. Горкага, пачынае аповяданне “Спі, мой сыночак...” І. Шамякіна: “*Маці – вораг смерці*” [17, с. 331]. Асабліва сць ужывання эпіграфу з рускай літаратуры – падача іх у большасці выпадкаў на мове крыніцы. Так, эпіграф да аповядання “Іржавая шывка ў вакне на гарышчы” Б. Пятровіча – цытата з літаратурнай спадчыны І. Буніна: “*Беспощадаен хто-то к чловеку*” [18, с. 355]. Аналагічна першы радок аднаго з самых вядомых вершаў Я. Еўтушэнкі выступае эпіграфам да твора А. Васілевіч “Пані старшыніха прыехала...”: “*Хотят ли русские войны...*” [19, с. 145].

Параўнальна невялікую групу эпіграфу складалі эпіграфы-цытаты з твораў нерускамоўнай сусветнай літаратуры. Напрыклад, Б. Пятровіч у эпіграфіках да аповядання “Удол, альбо Актава пазнання” цытуе радкі з “Боскай камедыі” Дантэ, пры гэтым спасылка да эпіграфіка паказвае, што цытата запазычана з другой часткі паэмы – “Чысеццэ”: “*Я і душа пад ношаю цяжкаю / Ступалі побач, як валы ў ярме*” [20, с. 482]. Н. Харытанюк звяртаецца да галоўнага і няскончанага твора “Песня 74” Э. Паўнда, амерыканскага паэта, аднаго з пачынальнікаў англамоўнай мадэрнісцкай літаратуры: “*Я ніхто... чый рот быў выразаны ягоным бацькам*” [21, с. 338].

Другую па колькасці групу эпіграфу складалі запазычаныя з фальклорных крыніц (прыказкі, прымаўкі, народныя прыкметы). Падобныя эпіграфы звычайна ўяўляюць сабой сентэнцыі, якія характарызуюцца ўніверсальнасцю і найбольшай ступенню сэнсавага абагульнення: “*Раса не выпала – быць дажджу*” – народная прыкмета [22, с. 104]; “*З вады сухому не выйсці*” – прымаўка [23, с. 367].

Характэрны для творчасці беларускіх пісьменнікаў зварот да асаблівай музычна-паэтыч-

най разнавіднасці фальклору – народнай песні, як, напрыклад, у аповядаваннях “Зіма” Я. Коласа, “Ашчаслівіла” З. Бядулі і “Мама!” Б. Сачанкі: “*Эх ты, зімэнька-зіма! / Непогодная была: / Ні праехаць, ні прайсці, / Ні коніка правесці!*” [24, с. 248]; “*Дылі, дылі дудка / Саламяна будка, / А ў той будыцы / Чэры вядуцца*” [25, с. 71]; “*Як памерла матулька, / Ажانیўся татулька...*” [26, с. 523].

Асобную групу складалі эпіграфы – афарызмы і крылатыя выразы. Так, аповяданне “У прымрак самоты, у званы адчай...” В. Куртаніч пачынаюць два эпіграфы, адзін з якіх – выслоўе старажытнагрэчаскага мудраца Пітака з Міцілены, а другі – старажытнаіндыскі афарызм: “*Палова больш за цэлае*” [27, с. 285]; “*Перамагчы сябе самога – гэта найлепшы сродак для таго, каб не быць пераможаным*” [27, с. 285].

Эпіграфам да аповядання “Дабрадзейныя” Л. Рублеўскай таксама выступае дасціпны афарызм, аўтарства якога належыць французскаму пісьменніку і філосафу-маралісту Ф. Ларашфуко: “*Няма такой дабрэйдзейнай жанчыны, якой не абрыдла б яе дабрэйдзейнасць*” [28, с. 261].

Лацінскі крылаты выраз, які абвяшчае, што ўмовы заўсёды дыктуюцца пераможцамі, але заклікае быць велікадушным да пераможаных, выступае эпіграфам да твора “Пяць мужчын у леснічоўцы” У. Арлова: “*Gloria victis! – Слава пераможаным!*” [29, с. 253].

Вылучаецца на фоне астатніх цыкл рамантычна-містычных аповядаванняў “Старасвецкія міфы горада Б*” Л. Рублеўскай, што складаецца з 12 кароткіх тэкстаў, эпіграфы да якіх уяўляюць сабой лаканічныя аўтарскія выклады антычных міфаў. Для нагляднасці прывядзем эпіграф да першага твора “Артэміда і Актэон”: “*Прыўкрасны юнак Актэон выпадкова падгледзеў, як купаецца цнатлівая багіня Артэміда. Угневаная багіня ператварыла юнака ў аленя, і яго загрызлі ўласныя сабакі...*” [30, с. 138].

Акрамя гэтага, былі выяўлены выпадкі ўжывання эпіграфіка без указання крыніцы цытавання. Напрыклад, не падпісаныя яны ў аповядаваннях “Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў” У. Караткевіча і “Мятлік белы, ястраб шэры” У. Сцяпана. Адсутнічаюць спасылкі на крыніцы ў эпіграфіках да аповядаванняў “Прысяга”, “Панская сучка” і “Смачны заяц” М. Гарэцкага. З аднаго боку, можна выказаць здагадку, што падобная падача некарэктная, бо не называе аўтара. З іншага боку, існуе меркаванне, што адсутнасць спасылкі не столькі акцэнтнае ўвагу на крыніцы цытавання эпіграфіка, колькі падкрэслівае прыналежнасць эпіграфіка тэксту твора і актуалізуе яго тэкставыя сувязі. Напрыклад, аповяданне “Смачны заяц” М. Гарэцкага складаецца з трох

частак, кожную з іх пачынае эпіграф без спасылкі: “Але колькі ўжо выпадкаў было ў гісторыі, што з самае вяршыні шчасця чалавек раптоўна звальваўся ў самае бяздонне плачу і адчаю” [31, с. 150]; “– Ой, сэрца, людцы! Ой, сэрца!..” [31, с. 153]; “Спацуціце шчаслівага да няшчаснага сфальшывіла чыстую ў муках душу чалавека” [31, с. 156].

Параўнальна невялікую групу склалі так званыя псеўдаэпіграфы. Да іх нярэдка звяртаецца Б. Пятровіч, суправаджаючы эпіграфы да апавяданняў спасылкамі на выдуманя крыніцы (апавяданне “Піліпікі”) або ўказаннем, што аўтарства належыць яму самому (апавяданне “Мроі”). Напрыклад, у апавяданні “Мроі” эпіграфы ўласнага сачынення ўводзяцца ў частку “К” і частку 25: “Ці варта жыць – / Бо варта жыць? – Сам прыдумаў” [32, с. 173]; “Нічога страшнага, калі цябе не зразумеюць тысячы тысячаў людзей, важна, каб цябе зразумеў хоць адзін чалавек. – Сам сабе, дзеля апраўдання і заспакаення” [32, с. 214].

Варта адзначыць, што для кароткіх апавяданняў беларускіх пісьменнікаў не характэрны (хутчэй з’яўляюцца выключэннем) эпіграфы з біблейска-рэлігійных крыніц. Так, усяго адно з прааналізаваных апавяданняў (“Уначы, калі светла” А. Асташонка) пачынаецца радком каталіцкай пакаяльнай малітвы, прыведзенай на лацінскай мове з перакладам і тлумачэннем па-беларуску: “*Confiteor... – Confiteor* (лац.) – Спавадаюся” [33, с. 198].

Невялікую групу склалі эпіграфы з афіцыйна-дакументальных і даведачных выданняў: І. Канановіч у апавяданні “Госці з Майдана” дае вызначэнне слову *майдан* праз адсылку да тлумачальнага слоўніка рускай мовы У. Даля: “*Майданъ – площадь, место, поприще; торг, базар, или место на нем, где собираются мошенники...*” [34, с. 151].

Такім чынам, праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць выснову, што пераважная большасць разгледжаных эпіграфаў мае спасылкі (83%), дзе прыводзяцца часцей за ўсе прозвішча цытаванага аўтара, радзей – назва крыніцы, адкуль узяты эпіграф, альбо інфармацыя пра жанр крыніцы, што характэрна для фальклору.

У выніку аналізу эпіграфаў да кароткіх апавяданняў беларускіх пісьменнікаў былі таксама вылучаны наступныя асноўныя групы крыніц паходжання эпіграфаў: 1) аўтарскія мастацкія творы – 42,2% (тэксты папярэднікаў і сучаснікаў – 29%; рускія – 6%; іншая сусветная літаратура – 4,8%; антычная – 2,4%); 2) фальклорныя крыніцы – 33,6% (антычная міфалогія – 14,4%; беларускі фальклор – 12%, з іх народныя песні – 8,4%, прыказкі, прымаўкі, прыкметы – 3,6%;

афарызмы і лацінскія крылатыя выразы – 2,4%; фальклор заходнееўрапейскіх народаў – 2,4%; старажытнарускі гераічны эпос – 1,2%; рэлігійны фальклор – 1,2%); 3) спасылка на крыніцу эпіграфа адсутнічае – 17%; 4) выдуманя крыніцы – 4,8%; 5) іншыя крыніцы – 2,4% (даведачныя выданні – 1,2%; сучасныя песенныя крыніцы – 1,2%). Акрамя гэтага, былі выяўлены аўтарскія асаблівасці ўжывання эпіграфаў (В. Стома, Л. Рублеўская, Б. Пятровіч, М. Гарэцкі).

Спіс літаратуры

1. **Ильин, И. П.** Интертекстуальность / И. П. Ильин // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. – М.: НПК “Интелвак”, 2001. – С. 307–308.
2. **Храмченков, А. Г.** Роль эпиграфа в семиотической организации англоязычного художественного прозаического текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. Г. Храмченков. – Минск, 1983. – 206 л.
3. **Кузьмина, Н. А.** Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – 2-е изд. – М.: УРСС, 2004. – 272 с.
4. **Тимакова, И. Г.** Функционирование эпиграфов в немецкоязычном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. Г. Тимакова ; Моск. гос. лингвист. ун-т. – М., 2006. – 21 с.
5. **Цуканова, Е. М.** Семантическая связь эпиграфа с текстом : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Е. М. Цуканова. – Орел, 2003. – 160 л.
6. **Ларкин, В. С.** Эпиграф как элемент кодирования смысла художественного текста : (на мат. романа В. Скотта “Айвенго”) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. С. Ларкин ; Моск. гос. гуманитарн. ун-т им. М. А. Шолохова. – М., 2009. – 32 с.
7. **Кощиенко, И. В.** Полифункциональность эпиграфа в творчестве А. С. Пушкина : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / И. В. Кощиенко ; Ин-т Русск. лит-ры (Пушкинский Дом) РАН. – СПб., 2004. – 23 с.
8. **Арнольд, И. В.** Герменевтика эпиграфа / И. В. Арнольд // *Hermeneutics in Russia*. – 1998. – V. 1. – P. 88–94.
9. **Толчеева, К. В.** Семантико-структурные и функциональные особенности паратекста в модернистской и постмодернистской драматургии : (на мат. франц. языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / К. В. Толчеева ; Воронежск. гос. ун-т. – Воронеж, 1994. – 22 с.
10. **Гарэцкі, М.** Як удава / М. Гарэцкі // Творы / уклад. і камент. Т. С. Голуб ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2016. – С. 197–199.
11. **Быкаў, В.** Незагойная рана / В. Быкаў // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1982. – Т. 4. – С. 464–473.
12. **Караткевіч, У.** Ідылія ў духу Вато / У. Караткевіч // Збор твораў : у 8 т. – Мінск : Маст. літ., 1988. – Т. 2. – С. 245–260.
13. **Далідовіч, Г.** “Адлюблю за ўсю маладосць...” / Г. Далідовіч // Міг маладосці : апавяданні, аповесці / Г. Далідовіч. – Мінск : Маст. літ., 1987. – С. 308–318.
14. **Стральцоў, М.** Роздум / М. Стральцоў // Сена на асфальце / М. Стральцоў. – Мінск : Беларусь, 1966. – С. 99–100.
15. **Асташонак, А. М.** Пошасны час / А. М. Асташонак // Жоўты колер белага снегу : камерная проза / А. М. Асташонак. – Мінск : Маст. літ., 2006. – С. 192–198.
16. **Стома, В.** Як жыве прырода па часінах года / В. Стома // У нерушы дзікай прыроды : аповесці, апавяданні, замалёўкі / В. Стома. – Мінск : Юнацтва, 2001. – С. 312–340.

17. **Шамякін, І. П.** Спі, мой сыночак... / І. П. Шамякін // Збор твораў : у 23 т. – Мінск : Маст. літ., 2010. – Т. 1. – С. 331–341.
18. **Пятровіч, Б.** Іржавая шыбка ў вакне на гарышчы / Б. Пятровіч // Шчасце быць... : трыпціх, аповесці, апавяданні, мроі / Б. Пятровіч. – Мінск : УП “Тэхнапрэнт”, 2004. – С. 355–369.
19. **Васілевіч, А.** Пані старшыніха прыехала / А. Васілевіч // Анталогія беларускага апавядання : у 2 т. / пад рэд. О. Крайко. – Мінск : Беларусь, 1967. – Т. 2. – С. 145–155.
20. **Пятровіч, Б.** Удол, альбо Актава пазнання / П. Пятровіч // Сучасная беларуская проза: Традыцыі і наватарства / уклад. У. Сіўчыкава, М. Тычыны ; прадм. М. Тычыны. – Мінск : Сэр-Віт, 2003. – С. 482–504.
21. **Харытанюк, Н.** Шнары Уанджыны / Н. Харытанюк // Пакахай мяне, калі ласка... : зборнік сучаснай беларускай прозы. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 338–345.
22. **Мележ, І.** Перад навальніцай / І. Мележ // Збор твораў : у 10 т. – Мінск : Маст. літ., 1979. – Т. 1. – С. 104–112.
23. **Пташнікаў, І.** Браканьер / І. Пташнікаў // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 1. – С. 367–371.
24. **Колас, Я.** Зіма / Я. Колас // Збор твораў : у 14 т. – Мінск : Маст. літ., 1973. – Т. 4. – С. 248–249.
25. **Бядуля, З.** Ашчаслівіла / З. Бядуля // Збор твораў : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1986. – Т. 2. – С. 71–75.
26. **Сачанка, Б.** Мама! / Б. Сачанка // Выбраныя творы : у 3 т. – Мінск : Маст. літ., 1994. – Т. 3. – С. 523–524.
27. **Куртаніч, В.** У прымак самоты, у звабны адчай... / В. Куртаніч // Залюстрэчка для Алісы : раман-перафраз, аповесці, п’еса, апавяданне / В. Куртаніч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2003. – С. 285–306.
28. **Рублеўская, Л.** Дабрадзейныя / Л. Рублеўская // Пярсёнак апошняга імператара : раман, аповесць, апавяданні / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 2005. – С. 261–273.
29. **Арлоў, У.** Пяць мужчын у леснічоўцы : аповесці, апавяданні, эсэ / У. Арлоў. – Мінск : Маст. літ., 1994. – С. 253–272.
30. **Рублеўская, Л.** Старасвецкія міфы горада Б* / Л. Рублеўская // Сэрца мармуровага анёла : аповесці, апавяданні / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 2003. – С. 138–272.
31. **Гарэцкі, М.** Смачны заяц / М. Гарэцкі // Творы / уклад. і камент. Т. С. Голуб ; навук. рэд. У. В. Гніламедаў. – Мінск : Маст. літ., 2016. – С. 150–157.
32. **Пятровіч, Б.** Мроі / Б. Пятровіч // Сон паміж пачвар : апавяданні / Б. Пятровіч. – Мінск : Маст. літ., 1994. – С. 160–221.
33. **Асташонак, А. М.** Уначы, калі светла / А. М. Асташонак // Жоўты колер белага снегу : камерная проза / А. М. Асташонак. – Мінск : Маст. літ., 2006. – С. 198–204.
34. **Канановіч, І.** Госці з Майдана / І. Канановіч // Прайсці праз зону : проза, паэзія, публіцыстыка Майдана / І. Канановіч. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Кн. 2. – С. 151–160.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19 сакавіка 2020 г.

Постаці

Цзы ХЭХЭ,

аспірант Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны

ПРАБЛЕМЫ ЎЗАЕМАДЗЕЯННЯ КРАЯЗНАЎСТВА І МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КІГНА-ДЗЯДЛОВА

УДК 821.161.1-3*Кігн-Дзядлоў:908

У артыкуле даследуюцца існуючыя на сёння тэарэтычныя і практычныя аспекты вывучэння нацыянальнай літаратуры ў цеснай сувязі з краязнаўствам. На аснове іх аналізу, які ўзбагачаны вопытам рэалізацыі праблемы ў кітайскім культурным асяроддзі, прапануецца пашырэнне мяжы вывучэння канкрэтнай літаратуры ў сувязі з усебаковым даследаваннем пэўнай тэрыторыі. Вынікі даследавання, праведзенага на аснове спадчыны пісьменніка, паспрыяюць шматаспектнасці і шматузроўневай вывучэння і выкладання нацыянальных літаратур.

Ключавыя словы: *літаратура, пашырэнне мяжы вывучэння, краязнаўства, узаемадзеянне, тэрыторыя.*

The article examines the current theoretical and practical aspects of the study of national literature in close connection with regional studies. Close analysis of literary texts is broadened and enriched by the experience of similar interdisciplinary approach to fiction in Chinese cultural environment. It is proposed to expand the field of study of specific literature through a comprehensive study of a particular region. The results of the research conducted on the basis of the literary heritage of our compatriot will contribute to the multifaceted and multilevel study and teaching of national literatures.

СПЕЦЫФІКА КРАЯЗНАЎСТВА І МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

“Краязнаўства – гэта ўсебаковае вывучэнне пэўнай тэрыторыі, што праводзіцца на навуковай аснове, прычым аб’ектамі вывучэння з’яўляюцца: сацыяльна-эканамічнае, палітычнае, гістарычнае і культурнае развіццё мікрараёна, сяла, горада, раёна, вобласці, прыродныя ўмовы і г. д.” [1, с. 3]. Што тычыцца літаратуры,

то для яе вызначэння існуюць самыя розныя дэфініцыі. У Кітаі літаратура разумеецца як мастацтва, што адлюстроўвае аб’ектыўную рэальнасць і ўнутраны свет аўтараў з дапамогай вуснай і пісьмовай мовы. У самых рознастайных жанрах літаратура малюе грамадскае жыццё пэўнай мясціны ў адпаведны перыяд. Таму заканамерна, што краязнаўства і літаратура маюць агульнае ў сваёй прыродзе, г. зн.

яны аб'яднаны ўвагай да пэўнай тэрыторыі. Апроч гэтага, сувязь паміж двума тэрмінамі адлюстроўваецца яшчэ ў тым, што, з аднаго боку, некаторыя працы ў сферы краязнаўства маюць ярка выяўлены літаратурны характар, і гэта асабліва бачна ў старажытным Кітаі, напрыклад “水经注” (“Канон водных шляхоў з каментарамі”), “洛阳 伽蓝 记” (“Будыйскія храмы ў г. Лаяне”); з другога боку, некаторыя літаратурныя творы характарызуюцца краязнаўчай прыналежнасцю (асабліва дакументальная проза). Усё згаданае абумоўлівае ўзаемадзеянне краязнаўства і літаратуры.

УПЛЫЎ ЛІТАРАТУРЫ НА КРАЯЗНАЎСТВА

У сувязі з тым, што патрыятызм і памкненне да духоўнай культуры глыбока ўвайшлі ў сьвядомасць людзей, паўсюдна практыкуецца павышаная ўвага да аховы і захавання мясцовай культуры. Літаратура як важная форма культуры, несумненна, прыцягвае людзей. На гэтым фоне літаратурнае краязнаўства, якое сумяшчае літаратуру і краязнаўства, з'явілася своечасова і бурна развіваецца. На думку Л. Тараненкі, асноўныя аспекты літаратурнага краязнаўства заключаюцца ў наступным: “вывучэнне жыцця і творчасці мясцовых пісьменнікаў, якія нарадзіліся ў краі і цесна з ім звязаны; вывучэнне жыцця і творчасці пісьменнікаў-класікаў у плане рэгіянальна-краязнаўчых сувязяў; даследаванне сучаснага літаратурнага жыцця ў краі (вобласці, раёне); вобласць (край, раён) у мастацкай літаратуры; гісторыя развіцця літаратуры ў краі” [2, с. 163]. Тут няцяжка зразумець, што праз літаратурнае краязнаўства можна пазнаёміцца з гісторыяй і класікай рэгіянальнай літаратуры, а таксама вызначыць яе ролю ў літаратуры ўвогуле. Нельга адмаўляць, што гэта ў значнай ступені развівае рэгіянальную культурную ідэнтычнасць і ўзмацняе пачуццё гонару жыхароў, спрыяе ўспрымання літаратурнай спадчыны і адпаведных эстэтычных каштоўнасцяў, закладзеных у ёй.

За стагоддзі гістарычнага развіцця Гомельская вобласць узгадала шэраг пісьменнікаў, якіх сёння лічаць гонарам краю. Разам з гэтым многія літаратары ў пэўны перыяд жыцця наведалі вобласць або жылі на яе тэрыторыі і пакінулі нам нямала твораў, звязаных з рэгіёнам. Сярод апошніх адзначым рускага пісьменніка беларускага паходжання Уладзіміра Кігна-Дзядлова (1856–1908), які пражыў тут нямала гадоў і напісаў працы пра Беларусь і Гомель (зборнік “Белорусские силуэты”). Гэта заклала трывалую аснову для развіцця літаратурнага краязнаўства ў Гомелі. У Гомельскай гімназіі імя Ф. П. Гааза

дзейнічае кабінет-музей “Русская литература Гомельщины” [3, с. 28–31]. Аддзел краязнаўства Гомельскай універсальнай абласной бібліятэкі стварыў электронны каталог мясцовых пісьменнікаў, дзе змяшчаюцца біяграфіі, пералік твораў літаратараў і спіс адпаведных навуковых артыкулаў пра іх. Пад кіраўніцтвам загадчыка кафедры беларускай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны І. Штэйнера былі выдадзеныя зборнікі нарысаў, якія апавядаюць пра пісьменнікаў, звязаных з Гомелем і Гомельскай вобласцю [4–7]. Можна сказаць, што такія працы (практыкі) па літаратуры ўзбагацілі віды і формы традыцыйнага краязнаўства.

З прычыны таго, што краязнаўства – грандыёзная праца, патрабуе шмат сіл і вялікіх грашовых сродкаў, як правіла, перыяд яго абнаўлення складае дзясяткі гадоў. Аднак сёння мы знаходзімся ў эпасе, якая хутка развіваецца, у некаторых сферах нават на працягу некалькіх гадоў адбываюцца каласальныя змены. Іншымі словамі, складанне корпуса краязнаўства непазбежна адстае ад сацыяльных зменаў. У такім выпадку дакументальная проза (краязнаўчая літаратура) зможа выконваць ролю краязнаўства. Прычына заключаецца, па-першае, у тым, што, у адрозненне ад фіктыўнай (выдуманай) літаратуры, краязнаўчая літаратура параўнальна праўдзівая адлюстроўвае сацыяльныя змены; па-другое, вывучэнне розных краязнаўчых літаратур пэўнага раёна дапамагае больш поўна зразумець палітычную, эканамічную, культурную і геаграфічную сферы дадзенага месца.

Разгледзім гэта на прыкладзе твораў У. Кігна-Дзядлова. Пісьменнік і дзяржаўны дзеяч у канцы 1880-х гг. падарожнічаў за мяжой і ў 1888 г. апублікаваў працу “Прыгоды і ўражанні ў Італіі і Егіпце. Нататкі аб Турцыі”. Кніга дала чытачам выдатную платформу для азнаямлення з экзатычнымі краінамі. Акрамя гэтага, ён пабываў у многіх расійскіх губернях. У працах “Вакол Расіі”, “Перасяленцы і новыя месцы”, “Панарама Сібіры” У. Кігна-Дзядлоў падрабязна апісаў ускраіны імперыі, і гэта дазволіла пазнаёміцца з “новай зямлёй” простым людзям, якія не мелі магчымасці наведаць яе. Творы літаратара выконвалі ролю краязнаўства. Варта адзначыць, што У. Кігна-Дзядлоў апісаў і горад Гомель таго часу: *“Гомель – першая мая станцыя на шляху ў Кіеў – гарадок, які заслугоўваў бы падрабязнага вывучэння і апісання. У ім ёсць часцінка рускай гісторыі; ён цікавы ў этнаграфічным дачыненні; ён развіваецца як эканамічны цэнтр. Яго рост абумоўлены добрай дарогай, па якой я толькі што ехаў, паглыбіўшыся ў роздум аб Рагачоўскім павеце, дзвюма чыгункамі і*

суднаходным Сожам. Яго насельнікі – беларусы, палякі, габрэі і нават велікарусы, у вобразе старавераў, уцекачоў сюды пасля Ніканаўскіх рэформаў. Гісторыя – гэта тыя ж стараверы і сад найбагацейшага памешчыка павета, князя Паскевіча...” [8].

Прачытаўшы гэты абзац, нават тыя, хто ніколі не быў у Гомелі, атрымаюць звесткі пра транспарт, эканоміку, этнічны склад, геаграфію і гісторыю горада ў агульных рысах. А мясцовыя жыхары могуць параўнаць сённяшні горад з мінулым і зазірнуць у яго цудоўную будучыню.

Такім чынам, менавіта па дакладнасці і шырыні ахопу краязнаўчую літаратуру можна выкарыстоўваць у якасці даведчаных матэрыялаў у “чыстым” краязнаўстве. Так, падарожнік У. Кігн-Дзядлоў паказаў багатую флору Крыма: белая акацыя, грэцкі арэх, таполя, вяз, вярба, клён, дуб, груша, абрыкос, персік, яблыня, вінаградна лаза, кіпарыс, смоква, плюшч, познацвет, ружа, магнолія, лаўр, аліва, гваздзік, ліванскі кедр, пінія, агава, міндаль, гранат, каштан, падуб, ціс і інш. У дадатак да гэтага пазнаёміў чытача і з архітэктурай Ялты: “Кожны дом і домік пабудаваны какетліва, – адзін у класічным, іншы ў італьянскім, трэці ў швейцарскім стылі. Усюды балконы і балкончыкі, выступы, вежкі, павойныя ружы на сценах, вінаграды на дахах гаўбцоў. Кожны дом абавязкова з відам альбо на мора, альбо на горы” [9, с. 202]. Письменник наведваў і Уральскі раён. “Мудрагелістая Азія пасля красавіцкага сняжку раптам разгарэлася сапраўднай смякотай, даходзіць да 28 у цені, гай развінуў усе свае ваботы. Лісце на дрэвах распуцілася і пахне. Бружмель і шывішына зацілі адно за адным” [10, с. 33]. Па гэтых запісах лёгка зразумець спецыфіку клімату ў Арэнбургу. “Рускія адціснулі башкір у глыбіню гор і занялі самыя лепшыя горныя надзелы да самага Уральскага хрыбта” [9, с. 263] – а тут паказаныя нацыянальныя адносіны паміж рускімі і карэннымі жыхарамі. Таксама можна атрымаць уяўленне пра башкірскую эканоміку: “Гаспадарка тут ужо не стэпавая, не першабытная. Яна складаецца толькі з эксплуатацыі цаліны для пашы. Тут ужо трохполле, агароды, каноплі. Са свойскіх жывёлаў не толькі гавяда ды коні, але і авечкі, і свінні, і куры, і гусі, – усяго патроху” [9, с. 263]. Агульнавядома, на Паўднёвым Урале жывуць і іншыя народы. У дарожных нататках У. Кігн-Дзядлоў паказаў нам вопратку і ўпрыгожанні чувашоў: “Бабы, у яркіх сукенках і каўпаках – чапках. <...> Мужчыны ў белых кашулях з чырвонымі ластавіцамі” [9, с. 271]. Письменник і грамадскі дзеяч шмат гадоў працаваў у перасяленчай канторы, менаві-

та таму ў працах “Вакол Расіі” і “Перасяленцы і новыя месцы” падрабязна апісаў становішча перасяленцаў. Усе матэрыялы дапамагаюць у складанні корпуса краязнаўства.

Нямала фактаў сведчыць, што канкрэтны рэгіён можа атрымаць вядомасць з дапамогай літаратурных твораў і пісьменнікаў. Да прыкладу, шэраг прац пра жыццё народнасці мяа кітайскага пісьменніка Шэнь Цунвэн (1902–1988) дазваляе Сянсі-Туцзя-Мяскай АА стаць “зоркай”; дзякуючы працы “Танцорка з Ідзу” Кавабата Ясунары паўвостраў Ідзу трапіў у поле зроку вялікіх людзей; атрыманне Святланай Алексіевіч Нобелеўскай прэміі па літаратуры спрыяе больш шырокаму распаўсюджванню яе твораў ва ўсім свеце, у тым ліку і “Чарнобыльскай малітвы”. А ўслед за гэтым і сам Чарнобыль зноў становіцца цэнтрам увагі. Пашырэнне вядомасці абавязкова дае стымул для развіцця турызму. І ў такім выпадку мясцовая інфраструктура ўдасканалваецца, культурная спадчына, якая знаходзіцца пад пагрозай, захоўваецца, знікае аднаўляецца, некаторыя звычаі мяняюцца. Акрамя гэтага, з прычыны перамяшчэння насельніцтва мяняюцца і структура эканомікі, узровень жыцця, сістэма каштоўнасцяў і г. д. Гэта таксама непасрэдна ўплывае на змест і сутнасць краязнаўства. Рагачоўскі раён, родны край У. Кігна-Дзядлова, сёння лічыцца цэнтрам духоўнай культуры. Тут дзейнічаюць Курганскі сельскі клуб і музей імя У. Кігна-Дзядлова, Рагачоўскі музей народнай славы (распрацавана тэматычная экскурсія “Рагачоўшчына – радзіма В. Кігна-Дзядлова”). З аднаго боку, само стварэнне і развіццё музеяў – частка краязнаўства, з другога, іх уплыў на раён у многіх сферах таксама можна ўключаць у краязнаўства.

УПЛЫЎ КРАЯЗНАЎСТВА НА ЛІТАРАТУРУ

Краязнаўства можа выступаць адной з крыніц літаратурных твораў. “Без ведання сапраўднага жыцця, мясцовых умоў і побыту людзей няма пісьменніка” [11]. У працах У. Кігна-Дзядлова прыкметныя сляды краязнаўства. Да прыкладу, у раздзелах “Руская Балгарыя” і “Акерманландыя” У. Кігн-Дзядлоў у вялікім аб’ёме выклаў гісторыю нямецкіх і балгарскіх перасяленцаў на тэрыторыі Расійскай імперыі, у прыватнасці ўказаў дакладную дату, канкрэтную колькасць, прычыны перасялення, іх развіццё ў новых месцах. Хутчэй за ўсё, пісьменник ускосна ці непасрэдна звярнуўся да краязнаўчых або падобных матэрыялаў, хоць крыніцы не былі паказаны. А ў “Бесарабіі” ў згадках А. Пушкіна наўпрост выкарыстаны краязнаўчыя матэрыялы: “У мясцовых архівах

захоўваюцца справы аб спагнанні з двараніна Пушкіна столькіх і столькіх рублёў на вэксалях. На адным з прапэнняў аб спагнанні ёсць уласны водгук Пушкіна, сэнс якога заключаецца ў наступным” [9, с. 98].

Краязнаўства адыгрывае немалаважную ролю ў вывучэнні літаратурных твораў. Д. Ліхачоў меркаваў, што “зразумець літаратуру, не ведаючы месцаў, дзе яна нарадзілася, не менш цяжка, чым зразумець чужую думку, не ведаючы мовы, на якой яна выказана” [1, с. 4–5]. Адным з найлепшых спосабаў для спазнання мясцінаў, дзе нарадзілася літаратура, лічыцца вывучэнне краязнаўства. Акрамя гэтага, кітайская школа “Літаратурная антрапалогія” на чале з прафесарам Е Шусянь вылучыла “метадалогію чатырох доказаў” (Quadruple Evidence Methodology) для даследавання літаратурных твораў, у тым ліку – краязнаўства і этнаграфія [12].

Па-першае, у шматлікія краязнаўчыя даследаванні ўключаюцца біяграфіі вядомых людзей, у тым ліку літаратараў, што дапамагае нам пазнаёміцца з вывучанай асобай. Па-другое, дакладна кажуць: якія вада і зямля, такіх і людзей яны народзяць. Творчасць пісьменнікаў звычайна адлюстроўвае агульнае становішча мясціны пэўнага часу. Такім чынам, аналізуючы творы канкрэтнага аўтара, можна знайсці аргументы ў краязнаўстве, якое зафіксавала падзеі таго часу.

Уладзімір Кігн-Дзядлоў згадвае, як у рускай школе настаўнік паставіў будучаму пісьменніку пяцёрку, але яго сачыненне спаліў, бо хлопчык усхваляў польскае паўстанне. І ў яго было такое адчуванне, што атачаюць яго невядомыя пагрозы, за ім сочаць, шпіёняць. Не ведаючы палітыку Расійскай імперыі XIX ст., мы не можам зразумець такое хваляванне. У працах “Кіеўскі Уладзімірскі сабор”, “Перасяленцы і новыя месцы” і “Вакол Расіі” У. Кігн-Дзядлоў неаднаразова ўжываў словы *вельікарус* і *маларус*, нават з доляй пагарды ставіўся да іншых народаў: “Таму такі лёгкі для жыхара поўначы пераход да вяршыняў навукі і мастацтва, які для якога-небудзь татарына, кіргіза або калмыка немагчымы” [13, с. 47–48]. Толькі спазнаўшы агульнае становішча таго часу, мы зменім наша меркаванне, што ў некаторых выказваннях пісьменнік знаходзіцца на непаліткарэктных пазіцыях, як казалі б цяпер.

Публіцыст згадаў нямала імёнаў рускіх святых на карцінах ва Уладзімірскім саборы ў Кіеве. Хто яны? Чаму менавіта іх выбралі сярод шматлікіх святых? Краязнаўства дапамагае нам знайсці адказ.

Пісьменнік нарадзіўся ў нямецка-беларускай сям’і, з дзяцінства мама прышчапіла яму любоў

да Беларусі, хоць потым яго адправілі ў нямецкую школу. Аднак У. Кігн-Дзядлоў настойліва імкнуўся дыстанцыявацца ад нямецкага паходжання і лічыў сябе рускім. Падобнае цяжка зразумець многім чытачам. А калі вывучым матэрыялы краязнаўства пра дзяржаўную палітыку Расійскай імперыі таго часу, то зразумеем выбар пісьменніка.

Краязнаўства і літаратура ўзаемаўзбагаджаюцца. З аднаго боку, краязнаўства можа стаць крыніцай напісання літаратурных твораў; істотна дапамагае ў даследаванні канкрэтнага твора, выкарыстоўваючы іншыя сродкі, акрамя самога літаратурнага тэксту. З іншага боку, мастацкая літаратура мае ролю краязнаўства і ў сённяшняй імклівай эпоху змога выступаць істотным дадаткам краязнаўства. Акрамя гэтага, папулярнасць літаратурных твораў і літаратараў прывядзе да змены статусу звязаных з імі месцаў і потым паўплывае на ўвесь корпус будучага краязнаўства.

Спіс літаратуры

1. Милонов, Н. А. Литературное краеведение : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.” / Н. А. Милонов. – М. : Просвещение, 1985. – 192 с.
2. Тараненко, Л. Г. Литературное краеведение в библиотеках: новые грани развития / Л. Г. Тараненко // Ученые записки (Алтайская Государственная академия культуры и искусств). Культура евразийского региона. – 2017. – № 2. – С. 162–165.
3. Бегинина, Л. И. Русская литература Гомельщины (замечки о литературном краеведении) / Л. И. Бегинина // Христианский гуманизм и его традиции в славянской культуре : сб. науч. ст. / ГГУ им. Ф. Скорины ; редкол. : Т. Н. Усольцева (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 2013. – 217 с.
4. Штэйнер, І. Ф. Alma mater universitatis : зборнік артыкулаў / І. Ф. Штэйнер. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2010. – 198 с.
5. Штэйнер, І. Ф. Сожскі карагод / І. Ф. Штэйнер. – Гомель : Сож, 2010. – 210 с.
6. Штэйнер, І. Ф. Прыпяцкая рапсодыя / І. Ф. Штэйнер. – Гомель : Сож, 2010. – 360 с.
7. Штэйнер, І. Ф. Речица. Литературно-духовное наследие региона : в 2 т. / И. Ф. Штэйнер, С. И. Ханеня. – Гомель : КВПУП “Сож”, 2007. – Т. 1 : Речицкая лирическая. – 216 с.
8. Бирюкович, К. Шли письма в Довск / К. Бирюкович // Гомельские ведомости. – 2006. – 19 янв. – С. 15.
9. Дедлов, В. Л. Вокруг России : художественная публицистика / В. Л. Дедлов. – М., 2009. – 464 с.
10. Дедлов, В. Л. Переселенцы и новые места. Панорама Сибири : художественная публицистика / В. Л. Дедлов. – М., 2008. – 456 с.
11. Пинчукова, Т. Его жизнь была во благо Отечества / Т. Пинчукова // Свободное слово. – 2016. – 16 янв. – С. 4.
12. Е Шусянь. Литературная антропология / Шусянь Е. – Сиань : Педагогический университет провинции Шэньси, 2018. – 223 с. (на китайском языке).
13. Дедлов, В. Л. Киевский Владимирский собор. Школьные воспоминания : художественная публицистика / В. Л. Дедлов. – М., 2007. – 240 с., 8 л. ил.

Артыкул напісаны ў рэдакцыю 10 лютага 2020 г.

АНАТОЛЮ ВЕРАБ'Ю – 70

Анатоль Леанідавіч Верабей – беларускі крытык, літаратуразнаўца.

Нарадзіўся 10 жніўня 1950 г. у вёсцы Вайнілавічы Мастоўскага раёна ў сям'і настаўнікаў. Скончыў у 1972 г. філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1972–1974 гг. працаваў навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. Пасля заканчэння аспірантуры пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР быў навуковым супрацоўнікам гэтага інстытута (1977–1990). З 1990 г. – дацэнт кафедры беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў (з 1988 г.). Пасведчанне ўручаў Максім Танк.

Анатоль Верабей даследуе гісторыю беларускай літаратуры, пытанні мастацкага перакладу і літаратурных сувязяў.

У друку выступае з 1976 г. як крытык і літаратуразнаўца. Мае каля 300 навуковых публікацый. Выдаў кнігі “Максім Танк і польская літаратура” (1984, 2-е выд. 2012), “Жывая павязь часоў: Нарыс творчасці Уладзіміра Караткевіча” (1985), “Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20–30-х гадоў” (1990), “Абуджаная памяць: Нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча” (1997, Літаратурная прэмія імя Уладзіміра Калесніка 1998), “Уладзімір Караткевіч: Жыццё і творчасць” (2005), брашуру “Паэзія Максіма Танка” (1983).

Удзельнічаў у выданні творчай спадчыны П. Пестрака, У. Хадыкі, У. Караткевіча.

З 2012 г. Анатоль Верабей – кіраўнік, сябар рэдкалегіі і адзін з укладальнікаў Збору твораў Уладзіміра Караткевіча ў 25 т. Ва ўнікальнае

выданне ўвойдуць: паэтычныя, драматычныя, праязныя творы, публіцыстыка, інтэрв'ю, пераклады, сцэнарыі, лісты, дзённікі і запісныя кніжкі, дарчыя надпісы, лібрэта, а таксама малюнкi, летапіс жыцця і творчасці. Да Збору твораў мяркуецца дадаць кампакт-дыск з вершамі і песнямі ў выкананні У. Караткевіча, выступы пісьменніка на радыё, тэлебачанні, у Саюзе пісьменнікаў, кадры з яго ўдзелам у фільме “Хрыстос прыязміўся ў Гародні”.

Анатоль Верабей даўні аўтар “Роднага слова”. У нашым часопісе змешчаны публікацыі, прысвечаныя вядомым асобам Беларусі ХХ ст. Але найперш – У. Караткевічу. Гэта вялікія аглядавыя артыкулы і больш вузкія тэматычныя публікацыі. Сярод іншага, А. Верабей даследаваў фальклорныя матывы і біблейскія сюжэты ў творчасці праязкі. Таксама Анатоль Леанідавіч склаў радавод У. Караткевіча, з якім можна пазнаёміцца ў сёмым нумары “Роднага слова” за 1995 г.

Сёлетні кастрычніцкі нумар нашага выдання будзе прысвечаны творчасці У. Караткевіча. Акрамя грунтоўнага артыкула А. Вераб'я, чытачы знойдуць мноства цікавых і карысных публікацый, як літаратуразнаўчых, так і метадычных, прымеркаваных да 90-годдзя пісьменніка.

А пакуль прывядзем некалькі цікавых фактаў з ранейшых артыкулаў А. Вераб'я пра нашага славутага земляка: «Продкі У. Караткевіча паходзяць з беларускага Прыдняпроўя. Пісьменнік, напэўна ж, ведаў пра старадаўні шляхецкі род Караткевічаў герба “Корвін”, што пачынаўся ў першым пакаленні з Данілы, які ў 1546 г. стаў уладальнікам земляў у Раманаўшчыне і Лятаўшчыне (Рэчыцкі павет)...» (2002, № 8).

“Бацька пісьменніка [1887–1959] скончыў пачатковую школу, потым, відаць, гарадское вучылішча. Ягонае дзяцінства было цяжкім, даводзілася самому зарабляць грошы. Хлопчык быў добры і спяваў у царкоўным хоры. У яго быў прыгожы почырк, таму ў арміі ён служыў пісарам. Просты па паходжанні, Сымон быў унутрана інтэлігентны. Да службы ў войску, прыблізна з 1910 г. ці крыху раней, працаваў у Рагачоўскім казначэйстве, дзе і пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай” (1995, № 7).

«Маці У. Караткевіча, Надзея Васілеўна [1893–1977], закончыла Марыінскую гімназію ў Магілёве, любіла і ведала класічную музыку, літаратуру, а французскія тэксты ў рамана “Вайна і мір” Л. Талстога разумела без перакладу» (2002, № 8).

Віктар ІЎЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук

ЛІТАРА А НА МЕДЫЙНАЙ ПРАСТОРЫ – ВЫРАЗНІК БЕЛАРУСКАЙ АДМЕТНАСЦІ

Беларускі правапіс вылучаецца выразнай адметнасцю – у ім даволі паслядоўна фіксуецца фанетычны закон недысімілятыўнага акання. На апошнім базуюцца арфаэпічныя правілы: гукі [o], [e], [a] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных ва ўсіх ненаціскных складах вымаўляюцца як гук [a]. Розніцу ў вымаўленні гука [a] ў ненаціскных складах на слых вызначыць амаль немагчыма, хоць эксперыментальна ўстаноўлена, што ненаціскны [a] больш кароткі, чым [a] націскны, але вельмі выразны. Гэтая з’ява ўвайшла ў літаратурнае вымаўленне і дыктуе арфаэпічную норму. Адхіленні ад яе могуць назірацца: 1) найчасцей у канцавым адкрытым складзе, у якім не пад націскам адрозненне этымалагічных [o], [e], [a] захоўваецца на поўдні Беларусі: [сáло]; 2) у выніку дысімілятыўнага акання: [выдá], [ныгá].

Нераспазнаванне ў ненаціскных пазіцыях гукаў [o] і [э] ў славянскіх мовах мае сваю гісторыю і вызначаецца даволі неадназначнымі падыходамі ў беларускай і рускай мовазнаўчых традыцыях. Так, часцей за ўсё пад аканнем у шырокім сэнсе разумеюць неадрозніванне ў перцэпцыі галосных няверхняга пад’ёму ў ненаціскай пазіцыі, у больш вузкім – неадрозніванне ў першым пераднаціскным складзе галосных няверхняга пад’ёму непярэдняга рада (гл. табліцу).

Табліца. Артыкуляцыйная класіфікацыя галосных беларускай мовы.

Пад’ём	Рад		
	Пярэдні	Сярэдні	Задні
Верхні	[i]	[ы]	[y]
Сярэдні	[э]		[o]
Ніжні		[a]	

У гэтых фармулёўках схавана адна акалічнасць: рускія лінгвісты гавораць пра гукі [o] і [a], тады калі ў айчынных даследаваннях паслядоўна

Матэрыялы Віктара Іўчанкава пад рубрыкай “Правапіс у дзеянні” друкуюцца з чэрвеньскага нумара: “Правапіс літары о: пра што сведчыць частотнасць графемы” (№ 6), “Правапіс літары о: дынаміка засваення ў пісьмовай практыцы” (№ 7).

вытрымліваецца пазіцыя – пры аканні не распазнаюцца фанемы няверхняга пад’ёму [э], [o], [a]. І гэта натуральна. Хоць беларускай і рускай арфаэпіі ўласціва аканне, яно мае прынцыповыя адрозненні (вонкавыя і ўнутраныя). Да вонкавых можам аднесці фіксацыю яго на пісьме, да ўнутраных (інтрафаналагічных) – не толькі пазіцыйнае чаргаванне [o] // [a], але і чаргаванне [э] // [a]: *вока – вачэй, рэкі – рака*. У рускай фанетыцы ў ненаціскай пазіцыі ў [a] можа пераходзіць толькі [o]. Сюды ж трэба аднесці адсутнасць моцнай рэдукцыі. Параўн.: [малакó] і [мьлáкó].

“Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) адназначна акрэсліваюць напісанне літары о. Што датычыць ужывання літары э, то, як і ў папярэдніх арфаграфічных зводах (1934, 1959), яно мае асаблівасці, якія перш за ўсё датычаць запазычаных слоў. Яе напісанне выклікае шмат пытанняў цяпер і, відаць, будзе праблемным і потым.

Корань гэтай праблемы закладзены ў фанетычным законе акання, этыялогія якога і да сёння выклікае дыскусіі, не знаходзіць дакладнага тлумачэння. Адны вучоныя зыходзяць з таго, што аканне магло з’явіцца яшчэ ў праславянскую эпоху (А. Шахматаў), другія лічаць яго фактам пісьмовай эпохі (Р. Аванесаў) як вынік трансфармацыі характару націску ў камбінаторны (сілавы) і рэдукцыі ненаціскных галосных, што прывяло да ўзмацнення мускульнага напружання органаў маўлення (параўн. з музычным націскам, дзе вышыня гука можа быць сэнсаадрознівальнай). Галосныя пад націскам узмацніліся, не пад націскам – аслабіліся, і таму [o], [э], [a] супалі ў вымаўленні з [a]. Паводле рэдукцыйнай канцэпцыі, у дапісьмовую і ў пачатку пісьмовай эпохі ва ўсходніх славян акання не было. Яно развілася ў XIII і наступных стагоддзях. Трэція навукоўцы прытрымліваюцца гіпотэзы аб узнікненні акання ў VII–VIII стст. (Ф. Філін). Беларускія даследчыкі падстаўна акрэсліваюць факт узнікнення акання ў беларускім вакалізме да фіксацыі яго ў помніках XV ст. – у XIII ст. (А. Булыка, Ф. Янкоўскі).

Не паглыбляючыся ў сістэму ўсходнеславянскага вакалізму, можам канстатаваць, што арфаграфічнае адлюстраванне пераходу э ў а было пераемным і падстаўным з гледжання гісторыі фарміравання літаратурных арфаэпічных норм. Вучоныя не раз адзначалі і адзначаюць, што назіраецца актыўнае пашырэнне акання ва ўсходнеславянскіх мовах (беларускай і рускай). Так, вядомы савецкі даследчык усходнеславянскіх моў Г. Хабургаеў запэўніваў: «пры сутыкненні акання-якання з оканнем “перамагае” сістэма акання...» і “можна лічыць устаноўленым, што ў цэлым арэал акання-якання ў гістарычны час няўхільна пашыраўся” [2, с. 143]. В. Русак, гаворачы пра беларускае аканне на картах агульнаславянскага лінгвістычнага атласа, сцвярджае: “Сінхранічныя факты тэрытарыяльнага пашырэння паказваюць, што аканне распаўсюджваецца, выцяснюючы оканне” [1, с. 68]. Даволі паслядоўным у такой канцэпцыі быў і Ф. Янкоўскі, які падкрэсліваў: “У сучаснай беларускай мове аканне прагрэсуе: у гаворках з няпоўным дысімільнаўным аканнем сустракаем на месцы канцавога ненаціскага *о*, э галосны *а*: *смáчнаго* → *смáчнага*, *роўно* → *роўна*. Яно (аканне) паступова пашыраецца і на тэрыторыю гаворак з традыцыйным оканнем: *хвóрого* → *хвóрага*” [3, с. 112]. Меркаванні беларускіх спецыялістаў пацвярджаюць правамернасць беларускай традыцыі фіксаваць недысімільнаўнае аканне на пісьме, да чаго, трэба думаць, мусяць прыйсці ў будучыні і іншыя славянскія мовы.

Звернемся да сучаснай правапіснай практыкі. Для ілюстрацыі планамернага ўваходжання айчынных медыя ў арфаграфічную прастору “Правіл” (2008) даследаваны медыятэксты аўтарытэтных газет і іх электронных версій: “Звязды”, “Мінскай праўды” і “Настаўніцкай газеты”. Выбар трапіў менавіта на іх з той прычыны, што перад намі розныя па класіфікацыйных параметрах (тэрытарыяльных, тэматычных, спецыялізаваных) медыя, якія толькі тым фактам, што выходзяць на беларускай мове (“Мінская праўда” – часткова), робяць важны ўнёсак у развіццё беларускай культуры, навукі, адукацыі і дзяржаўнасці. Таму адхіленні ад арфаграфічных норм разглядаюцца не дзеля ўпикання і крытычнага “разносу”, а дзеля канструктыўнага дыялогу па сістэмным, паслядоўным і пераемным адлюстраванні арфаграм, замацаваных Законам Рэспублікі Беларусь “Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008), які пачаў дзейнічаць 10 гадоў таму. У некаторых выпадках прыклады бяруцца са шматтыражных і раённых газет.

Так, у пісьмовай практыцы напісанне э ў спрадвечнабеларускіх словах не выклікае цяжкасцей, бо яно падпарадкоўваецца закону акання, што фіксуецца на пісьме. Літара э пішацца пад націскам,

ненаціскае э пераходзіць у *а*: *страхі* – *страха* [Здаўна буслы ўпадабалі саламяныя **страхі** хат... (Звязда. 5.03.20) – *Каб не будавалі хаты **страха** да **страхі** на ранейшым месцы...* (Звязда. 24.04.20)]. Калі словы даўно трапілі ў беларускую мову і высокачастотныя ў прымяненні, то яны падпадаюць пад агульнае правіла (*галантарэя, далікатны, літара, літаратура, лямант, латарэя, момант, рамонт*), традыцыйна такія словы называюць даўно запазычанымі. У новай рэдакцыі правіл зафіксавана норма: ва ўласных імёнах са славянскай лексічнай асновай і ў даўно запазычаных словах з неславянскіх моў у ненаціскавых складах гук [э] падпарадкоўваецца агульным правілам акання – пасля цвёрдых зычных ён чаргуецца з [а] і абазначаецца на пісьме літарай *а*: *Беразіно* [**Бярэзінічына**: *рэжён, развіццё, чалавек. Якім будзе маладзёжны цэнтр у **Беразіно**?* (Бярэзінская панарама. 23.06.20)], *транслітарацыя* [*Сам Мартыненка адзначыў, што “**транслітарацыя** рабілася без інтэрвенцыі ў стылістычную стыхію перакладчыка”* (Звязда. 5.05.16)]. Сюды ж трапляюць і імёны ўласныя (*Гаішак, Праабражэнскі, Чалябінск, Чаркасы, Шаліхін, Шарамець* і інш.): *Наш рэпертуар – гэта песні народныя, аўтарскія (аўтарам іх з’яўляецца наш былы кіраўнік С. Шарамець)* (Настаўніцкая газета. 7.03.20).

Пасля ўвядзення “Правіл” (2008) напісанне э ў запазычаннях значна пашырылася. Гэта датычылася перш за ўсё ненаціскавых фіналяў *-эль, -эр*: пераход *-эль, -эр* у *-аль, -ар* пачаў перадавацца на пісьме, што пацвердзіла актыўнае фанетычнае засваенне запазычаных слоў. Стала нарматыўным ненаціскавую фіналь *-эль* у запазычаных словах перадаваць як *-аль*: *бараль, беталь, блістар, брыдаль, мерталь, мідаль, міталь, форталь, фухталь, херталь, шкенталь, шніцаль, шпатаць, шпіндаль* і інш.

Трэба заўважыць, што частотнасць названай фіналі ў якасці будаўнічага матэрыялу слова нізкая, чаго не скажаш пра другую фіналь *-ар*, якая даволі пашыраная: *адантар, азотабактар, альма-матар, альтар эга, аўтагрэйддар, аўтсайдар, афрыкандар, бартар, баўар, брандмаўар, брандар, бранякатар, брудар, брыдар, брэкватар, бустар, вакодар, вальтар, ватар, відэарэкордар, віндроўар, вінчэстар, газгольдар, гальванакатар, гангстар, гастарбайтар, гелертар, гендар, гетар, грундар, грэйддар, гунтар, дрыфтар, дрэгстар, дыптар, дэбаркадар, дэтандар, дэфібрар, кагерар, калеоптар, камп’ютар, карцар, катэтар, каўтар, кікстартар, кільватар, кластар, клафтар, кратар, крофтар, кутар, лідар, лістар, манадэтандар, маркшэйддар, менеджар, містар, ордар, паліптар, патар, патэрностар, перыптар, пойнтар, польдар, портар, правайддар, протапрэсвітар, прэсвітар, псеўдадыптар, псеўдаперыптар, пэйджар, ротэнфюрар, рутар, рэйддар, рэйсфедар, рэкордар, сві-*

тар, сэтар, скватар, скутар, спічрайтар, спрынтар, стартар, статар, стэндар, тайм-чартар, трансмітар, трэйдар, тэлейнсетар, тэндар, тэрмакаўтар, уітлендар, унтар, фарватар, фідаль, фідар, філістар, фінішар, фламастар, флатар, фолдар, фотасетар, фотаэмітар, фрыгольддар, фрытрэдар, фюрар, хескер-шрэдар, цугундар, чартар, чэстар, шарфюрар, шрэдар, штабшарфюрар, штатгальтар, штурмбанфюрар, экспандар, эмітар, эспандар і інш.

Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання перадаюцца нязменна: Адэнаўэр, Бендэр, Бідэр, Блантэр, Вестмінстэр, Віндэль, Вінтэр, Вінчэстэр, Вундэрэр, Вустэр, Гайдэль, Гайдэр, Гендэль, Генішэр, Гердэр, Гёдэль, Глостэр, Гротэр, Гонтэр, Джынджэр, Дзюрэр, Карпентэр, Картэр, Клемперэр, Ланкастэр, Лоўэр, Ландэр, Маўэр, Мёсбаўэр, Ноэль, Одэр, Ольстэр (Ульстэр, Алстэр), Паўдэр, Петэр, Пітэр, Рочэстэр, Рыхтэр, Тайэр, Уайтуотэр, Уолтэр, Уотэр, Фальстэр, Фасбіндэр, Фёрстэр, Форстэр, Фостэр, Чэленджэр, Шапенгаўэр, Шнайдэр, Шрэдэр, Шустэр, Шэдэль, Шэхтэль, Эскітэр, Юпітэр.

Запазычанні такога тыпу ў паданалізных медыя, як правіла, выкарыстоўваюцца карэктна, але ў тэкстах сустракаюцца рэдка. Для разгляду былі ўзяты лексемы з большай ступенню частотнасці – *лідар, камп’ютар і ордар*. У гэтым артыкуле размова пойдзе пра выкарыстанне першай лексемы.

У газеце “Звязда” з 2013 г. замацоўваецца ўстойлівая тэндэнцыя да выкарыстання правільнага варыянта. Так, шляхам спантаннай выбаркі медыятэкстаў устаноўлена карэктнае выкарыстанне арфаграмы ў 2604 выпадках: Адбылася тэлефонная размова Аляксандра Лукашэнкі з Сі Цзіньпінам. Паведамлілі ў прэс-службе беларускага **лідара** (12.06.20); Кітай – сусветны **лідар** па маштабе камп’ютарнай галіны (8.10.19); У Крамлі праходзяць перамовы паміж **лідарамі** дзвюх дзяржаў (25.12.18); Радыё “Мір” стала лаўрэатам прэміі “**Лідар** года – 2017” (7.12.17); Беларускі **лідар** таксама выказаў словы падтрымкі Прэзідэнту ФРГ (21.12.16); Беларусь – **лідар** у СНД па вытворчасці бульбы, мяса, малака і яек (16.11.16); **Лідар** французскага “Нацыянальнага фронту” Марын Ле Пен збіраецца засудзіць урад Францыі з-за сітуацыі ў Кале (11.12.15); Сёння мала **лідараў**, якія называюць тое, што адбываецца ў свеце, сваімі імёнамі (10.10.15); Пераможца па версіі журы Ігар Мураўкін стаў толькі трэцім у выніковай табліцы, а **лідар** глядацкага галасавання Ангеліна Піпер набрала ў суме 13 балаў і апынулася на 4-м месцы (8.10.13); **Лідар** прыбытковага кіно – працяг “Жалезнага чалавека” (6.09.13).

Але ў медыятэкстах “Звязды” назіраюцца і выпадкі парушэння арфаграфічнай нормы. З 2856 прыкладаў выкарыстання паданалізнай лексемы сло-

ва **лідар** няправільна ўжыта 252 разы, што складае 8,82%: Разам з тым беларускі **лідэр** надкрэсліў, што для яго галоўнае нават не фінансавы аспект (16.02.20); Памёр экс-прэзідэнт Егіпта і былы **лідэр** ісламісцкай арганізацыі “Браты-мусульмане” Махамед Мурсі (18.06.19); Духоўны **лідэр** будыстаў Далай-лама XIV быў шпіталізаваны ў Індыі (10.04.19); Кіраўнік Баліварыянскай Рэспублікі таксама назваў **лідэра** апазіцыі “клоўнам” (20.02.19); У лік прэтэндэнтаў увайшлі прэзідэнт ЗША Дональд Трамп і паўночнакарэйскі **лідэр** Кім Чэн Ын (4.10.18); Калумбійскі прэзідэнт Хуан Мануэль Сантас і **лідэр** левай паўстанцкай групойкі ФАРК Цімалеон Хіменэс (27.09.16); **Лідэр** вызначыўся шляхам адначасовага галасавання гледачоў і прафесійнага журы (27.08.16); Беларускі **лідэр** – 16-я ў стральбе з пнеўматычнага пісталета (8.08.16); **Лідэр** Aerosmith забараніў Дональду Трампу выкарыстоўваць песню “Dream On” у перадавыбарнай кампаніі (12.10.15); **Лідэр** КНДР з’явіўся на публіцы без міністра абароны (16.05.15); **Лідэр** лейбарыстаў Вялікабрытаніі абвясціў аб адстаўцы (8.05.15); Пуцін напярэдадні 9 мая правядзе нефармальную сустрэчу з **лідэрамі** краін СНД (8.05.15); **Лідэр** Лейбарысцкай партыі: выхад Вялікабрытаніі з ЕС стаў бы катастрофай (27.03.15); **Лідэры** АТЭС пачалі першае працоўнае пасяджэнне саміту (11.11.14); **Лідэр** ЛДПР Уладзімір Жырыноўскі запатрабаваў пазбавіць Барака Абаму Нобелеўскай прэміі міру (22.08.14); Прадстаўнікі кампаніі Sony Pictures Entertainment апублікавалі трэйлер фільма, адным з персанажаў якога стане **лідэр** КНДР Кім Чэн Ын (13.06.14); **Лідэр** Швейцарскай народнай партыі стварае арганізацыю для барацьбы са збліжэннем краіны з ЕС (11.05.14); **Лідэр** партыі Хрысціянска-дэмакратычны саюз Ангела Меркель на трэці тэрмін запар прызначана каницлерам Германіі (17.12.13); **Лідэр** і аўтар большасці песень “Алісы” – вакаліст Канстанцін Кінчай (28.11.13);

Частотнасць адхілення ад арфаграмы ў медыятэкстах газеты “Звязда” зніжаецца з 2016 г. і назіраецца падзенне няправільнага ўжывання ў 2019–2020 гг. да 0,4%. Пра карэктнасць ужывання слова *лідар* у іншых выданнях пагаворым у наступных нумарах часопіса.

Спіс літаратуры

1. Русак, В. П. Беларуская акаанне на картах Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа / В. П. Русак // *Общественные и гуманитарные науки* : матер. докл. 83-й науч.-техн. конф. профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов (с междунар. участием), Минск, 4–15 февраля 2019 г. – Минск : БГТУ, 2019. – С. 66–68.
2. Хабургаев, Г. А. Становление русского языка / Г. А. Хабургаев. – М. : Высш. шк., 1980.
3. Янкоўскі, Ф. Гістарычная граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / Ф. Янкоўскі. – Минск : Выш. шк., 1974. – Ч. 1 : Уводзіны. Фанетыка. – 144 с.

Наталля ПЕРАВАЛАВА,
кандыдат філалагічных навук

СЛОВАЗЛУЧЭННІ З МЕТРАЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКАЙ У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

УДК 811.161.3'367-26'04

У артыкуле разглядаецца сінтаксіс словазлучэнняў з метралагічнай лексікай у старабеларускай мове (на матэрыяле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”). Адзначаецца, што большасць словазлучэнняў пабудавана па сінтаксічнай сувязі “дапасаванне” і “кіраванне”, аднак сустракаюцца і прыклады няпоўнага падпарадкавання, што ў некаторых выпадках можна разглядаць як прыдатак.

Ключавыя словы: *гістарычны слоўнік беларускай мовы, словазлучэнне, метралагічная лексіка, дапасаванне, кіраванне, няпоўнае падпарадкаванне.*

The article discusses the syntax of phrases with metrological vocabulary in the Old Belorussian language (based on the material of the “Historical Dictionary of the Old Belorussian Language”). It is noted that most phrases are built on the syntactic relationship of “reconciliation” and “control”, however, there are also examples of incomplete subordination, which in some cases can be considered as an appendage.

Згодна з вызначэннем айчынных мовазнаўцаў, “словазлучэнне – дапаможная сінтаксічная адзінка, утвораная ў выніку аб’яднання двух ці больш самастойных слоў або словаформ, якія граматычна і па сэнсу звязаны паміж сабой і абазначаюць пэўнае паняцце” [1, с. 12]. У маўленні выступае ў якасці часткі паведамлення. Найбольш агульныя разрады словазлучэнняў вылучаюцца на падставе колькасці аб’яднаных слоў (двухслоўныя і шматслоўныя) і тыпу адносін паміж імі (спалучальныя і падпарадкавальныя).

Крыніца фактычнага матэрыялу артыкула – “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” (далей ГСБМ), першы і адзіны фундаментальны лексікаграфічны даведнік, у якім максімальна поўна даецца тлумачэнне і граматычная характарыстыка лексікі старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы. У 37 выпусках слоўніка лексікаграфічную апрацоўку атрымалі больш як 75 000 слоў, што прадстаўлены ў помніках старабеларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. розных жанраў.

Слоўнікавыя артыкулы ГСБМ пацвярджаюць выключнае багацце лексікі беларускай пісьменнасці, якая вызначаецца разнастайнасцю тэматычных пластоў, шырокімі сувязямі з лексікай многіх роднасных і няроднасных моў. Шырока пададзена ў слоўніку і метралагічная лексіка.

У метралагічнай лексіцы старабеларускай мовы, як і іншых славянскіх моў, выяўляюцца асаблівасці вымярэння розных прадметаў і рэчываў. Так, сыпкія (збожжа, соль, попел) і вадкія (віно, вада, мёд) вымяраліся часцей за ўсё не вагавымі адзнакамі, а аб’ёмнымі. Пераважная большасць словазлучэнняў з лексемамі, якія абазначаюць адзінкі вымярэння, пабудавана па тыпах сувязі “дапасаванне” і “кіраванне”.

Найбольш універсальная назва меры сыпкіх рэчываў – слова агульнаславянскага паходжання *бочка*, метралагічнае значэнне якога вядома многім славянскім мовам. Шырокая ўжывальнасць і традыцыйнасць гэтай меры пацвярджаецца тым, што змест яе і суадносіны з іншымі мерамі вызначаліся і рэгуляваліся дзяржаўнымі дакументамі: *абы збоже всякое продавано мерою однакою ровновано то есть абы была бочка в которой маеть быті чотырі корцы меры Краковское ровныхъ без верху и без тресенья подъ стрихъ* [2, т. 17, с. 336].

БОЧКА – 1. Мера вадкіх і сыпкіх рэчываў: *придали есмо дани къ той же церквѣ... на Колотовинныхъ дѣтехъ и на ихъ сусѣдехъ подлужы пять кадей меду, а двѣ бочки хмелю* [2, т. 2, с. 171]; *отъ сего часу быти маеть мера, полубочокъ Виленский так великъ, который бы въ себе несъ две бочьки, въ которыхъ бы былъ въ обоухъ осмь корьцовъ ровныхъ, безъ верху и тресенья, меры короля его милости дворное нынешнее* [2, т. 2, с. 171]. 2. Мера зямельнай плошчы, якая вызначалася бочкай засеянага на ёй зерня: *онъ держитъ земли нашей влостное отчизной нивку на три бочки* [2, т. 2, с. 172].

Бочка дворная, мерная, польская, торговая, померная, ратушная – назвы пэўных мер: *тое жито роздаваючи на весну людемъ въ отсыпъ у въ осени за каждую копу бочьку дворную жыта брати* [2, т. 2, с. 172]; *на ратуши мають мѣти бочку мѣрную и мѣдницу съ знаменемъ мѣстскимъ* [2, т. 2, с. 172]; *съ того на церковь Божию дань брали – въ каждый годъ по бочце польской меду прѣснаго* [2, т. 2, с. 172]; *бочку помѣрную, у которой бы были чотыри корцы мѣры Краковское не доптаную встрихъ вольную, ку вымѣриванью усякого збожа обывателемъ, тогожъ мѣста Липска привлащаетъ* [2, т. 2, с. 172]; *ку тому прыда-*

ли всехъ тыхъ селищъ и съ тымъ полемъ надъ дубою на польтретятцать *бочокъ ратушныхъ* [2, т. 2, с. 172].

Бочка солянка – бочка з-пад солі, якая служыла таксама мерай сыпкіх рэчываў: маюць намъ давати плату: съ каждое волоки... по *бочце соляницъ* овса тресеного [2, т. 2, с. 172]. У гэтым прыкладзе назіраецца няпоўнае падпарадкаванне, якое пераходзіць у адносіны паралелізму, г. зн. раўнапраўныя ўзаемаадносіны дзвюх формаў. У такіх адносінах знаходзіцца прыдатак са словам, з якім ён карэлюе. У дадзеным выпадку можна гаварыць пра тое, што “такога кшталту сувязь некаторыя даследчыкі вызначаюць як сінтаксічны або склонавы паралелізм. З дапасаваннем яго лучыць толькі тое, што пры змене склонавай формы галоўнага склону змяняецца форма склону залежнага” [3, с. 37].

ПОЛБОЧКА (ПОЛУБОЧКА, ПОЛУБОЧОКЪ) – мера сыпкіх і вадкіх рэчываў, роўная палавіне бочкі, а таксама адпаведная пасудзіна: присудили мнѣ на немъ... *всмъ копъ пшоницы, гороху полбочки* [2, т. 26, с. 113]; маюць... кле^{на} на тыхъ мерах положить абы бочка была и чотыри корцы а *полбочки и два корцы* [2, т. 26, с. 212]; посеяли ячменю на томъ огороде *чотыры полубочки* меры городенское [2, т. 26, с. 212]; тогды былъ *полубочокъ Виленски^с* по петидесятъ гроше^с [2, т. 26, с. 212].

БАРИЛА, БАРЫЛА – бочка, мера вадкіх рэчываў: кладено в^с божницы на кожды^с ден... *швецъ м, шест барил вина* [2, т. 13, с. 197]; если не *възял еси барыла* з чотырма тысяч^с литръ золота... по^сди со мною до его *вбраза и клени ми се* [2, т. 13, с. 197].

БАРИЛКА (памянш. ад *барыла*): гды *борилки золотую* оувидѣл, *шт нее* яко *шт шгна* якого оутекл [2, т. 13, с. 197]; олею *квартъ шесть*, по асм. *семь и барилка на олей*, чынить зол. одинъ и асм. *осмнадцать* [2, т. 13, с. 197]; отцу на дорогу *у барилку налили* [2, т. 13, с. 197].

КАДЬ – вялікая драўляная пасудзіна з клѣпак, сцягнутых абручамі, для захоўвання розных сельскагаспадарчых прадуктаў; бытавая адзінка вымярэння колькасці вадкасцей, сыпучых рэчываў, харчовых прыпасаў: а што было еще троха живности, из той казал *двѣ кади* киселю розчинити [2, т. 14, с. 219]; съ ніхъ идетъ намъ дани по два бобры а *кадь рыбы* [2, т. 14, с. 219]; побрали... *перя кадей шесть*, котель пивный, котелки ведровые тры [2, т. 14, с. 219].

КАДКА (невялікая кадзь) – бытавая адзінка вымярэння колькасці вадкасцей, сыпучых рэчываў, харчовых прыпасаў: тежъ у свир-

ни: въ монастырѣ двѣ компи сала, двое гусей, колбасъ, *кадка капусты* [2, т. 14, с. 217]; купилъ дей былъ онъ ку потребѣ своей мѣду прѣсного *кадокъ осмь* и горшокъ девятый [2, т. 14, с. 217].

КАДЦА (тое, што і *кадка*): который з нихъ *кадицу меду*, або рыбы добудеть, и онъ дей не допущалъ имъ до Киева возити того продавати [2, т. 14, с. 218].

КАДУШКА (тое, што і *кадка*): знашоль есми речей своихъ въ коморе его перинку пуховую и подушку, а сала гусиного *кадушку малую* [2, т. 14, с. 218].

КУФА – кадзь, вялікая бочка: прислала неякаясь Пани которая была владарка дому ксенжен-тя всеволода три возы с *полными кифами вина* [2, т. 16, с. 253]; съ того жыта вымолотили *куфы две* и мерки две [2, т. 16, с. 253].

УШАТОКЪ (ВУШАТОКЪ, ВШАТОКЪ) – цѣбар: меду пресного *чотыри ушатки*, а въ людехъ не взято 28 ведеръ [2, т. 35, с. 365]; меду пресного бочка 1 полная, *полтора вшатка* а дежокъ полныхъ 2 [2, т. 35, с. 396]; іако он взіалъ в тещы моее котель пивны *у дванадцати ушатков* вробены [2, т. 35, с. 396].

ФАСА, ФАСКА (памянш.) – кадушка, бочка: въ томъ спихлеру... *хмелю фасы две* [2, т. 35, с. 396]; надали до того жъ монастыря... съ двора яблоченского... *масла фасокъ две* [2, т. 35, с. 396]; панъ Гуринъ... *побралъ... фирьятику две фаски, инберу* в меду *фаска* [2, т. 35, с. 396].

ВЕДРО – 1. Мера сыпкіх і вадкіх рэчываў, роўная 1/40 бочкі (каля 12,3 л): *двѣ ведръ* меду [2, т. 3, с. 61]; съ тыхъ земля хоживало *осмьнадцать ведеръ* меду [2, т. 3, с. 61]; *капусты ведро* кислое [2, т. 3, с. 61]. 2. Сістэма адзінак, якая ўжывалася для вымярэння аб’ёму сыпкіх ці вадкіх рэчываў: мѣры житные и всякого збожья и *ведра медовые*, и мѣры шинковные [2, т. 3, с. 61]; меду прѣсного зъ волости Добродеревской *ведеръ осмдесятъ* мѣры Слуцкой; зъ Юденевичъ мѣду прѣсного *тридцать ведеръ* Туровскихъ съ пудовщиною [2, т. 3, с. 61].

ГАРНЕЦЪ, КГАРНЕЦЪ (пасудзіна для гатавання страў або захоўвання вадкіх і сыпкіх рэчываў) – мера вадкіх і сыпкіх рэчываў, роўная 3,28 л: *мѣрку* винную *на гарнецъ* Виленскій одмѣняю, бо уже та мѣрка въ тотъ часъ уживана не есть подлѣ давного звычаю [2, т. 15, с. 32]; зъ собою побралъ... *коновку* цыновую *в кгарнецъ* одну, а другую... *в полгарца* [2, т. 15, с. 32].

КВАРТА – 1. Металічны кубак для піцця; пасудзіна для вымярэння, мерання вадкіх і сыпкіх рэчываў. 2. Мера вадкіх і сыпкіх рэчываў, роў-

ная чацвёртай частцы гарца, або 0,70577 л: отняли у него сорокъ грошей а горелъки носатку, у которой было *квартъ петнацать* [2, т. 15, с. 15]; горѣлку ктобы кольвек везти въ дорогу мѣлъ, теда отъ *ста квартъ* по два гроши Литовскихъ [2, т. 15, с. 15].

КОРЕЦЪ (пасудзіна, карэц, конаўка, коўш) – мера сыпкіх рэчываў: только въ бочку отдавати, въ которой чотыри *корцы Краковскихъ*, подъ стрыхъ, безъ верху и топтанья [2, т. 15, с. 311]; мають... кле^{на} на тых мерахъ положить абы бочка была и *чотыри корцы* а полбочки и *два корцы* а и четверть бочки *шдинъ корэц* [2, т. 15, с. 311].

МЕДНИЦА – пасудзіна і адзінка вымярэння мёду і масла: взяла въ мене мѣду пресного *пятнацать медницъ* по двадцати и по чотыри гроши [2, т. 17, с. 301]; меду прѣсного *мѣдницъ осмь*, масла *мѣдницъ двѣ* [2, т. 17, с. 301].

Медница виленская – мера мёду на 12 гарцаў: в каждой кади *медницъ Виленскихъ* добрыхъ полныхъ 5 [2, т. 17, с. 301]; на тые свта вродчистые в том братстве меду не мают болши розсычиват толко пред каждым свтом по двадцати *медницъ виленскихъ* [2, т. 17, с. 301].

МЕРА – 1. Прадмет, які служыць для мерання, узважвання чаго-н. 2. Колькасць, велічыня, аб’ём, памер чаго-н. 3. Адзінка вымярэння ёмістасці, працягласці, плошчы або вагі чаго-н.; меранне, вымярэнне. 4. Пасудзіна для мерання сыпкіх і вадкіх рэчываў: отъдаючи овсы дяколныя, не мають въ *иншую меру*, тол[ь]ко въ бочку давати, въ которой *чотыри корцы* Краковскихъ, подъ стрыхъ, безъ верху и топтанья [2, т. 17, с. 335].

Мера берестейская, виленская, городенская, долгиновская, друцкая, краковская, моголевская, мстиславская, слуцкая – мясцовыя адзінкі вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў: абы была бочка в которо^с маеть быти чотыри корцы *меры краковское* ровныхъ без верху и без тресенья але под стрих [2, т. 17, с. 336]; меду прѣсного зъ волости Добродеревской ведерь осмдесять *мѣры Слуцкой* [2, т. 17, с. 336].

Мера гарцовская – гарцавы збор як плата збожжам за памол і апрацоўку зерня на крупы: въ томъ же дей дворе, набелу зобраного погорело: масла деревянокъ шесть... въ другой дей коморе жита лаштовъ два, корцый двадцать шесть, *меры гарцовское* [2, т. 17, с. 336].

Мера житная и всякого збожья – адзінка вымярэння збожжа пры гандлёвых аперацыях і збіранні падаткаў: били намъ чоломъ, абыхмо ихъ тымъ пожаловали и листомъ нашимъ

потвердили, то есть: *мѣры житные и всякого збожья*, и ведра медовые [2, т. 17, с. 336].

Мера короля его милости дворная – адзінка вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў, зацверджаная каралём (вялікім князем) як адзіная для ўсёй дзяржавы: отъ сего часу быти маеть мера, полубочокъ Виленскій такъ великъ, который бы въ себе несъ две бочьки, въ которыхъ бы былъ въ обоюхъ осмь корьцовъ ровныхъ, безъ верху и тресенья, *меры короля его милости дворное* нынешнее которая будетъ вымѣрена отъ пана воеводы его милости Виленского и на ратушь подъ цехомъ дана [2, т. 17, с. 336].

Мера наша – тое, што і “мера короля его милости дворная”: в которо^с бочцэ маеть быти чотыри корцы ровных *мери ншое* [2, т. 17, с. 336].

Мера пашная цыншовая – адзінка вымярэння плацяжу натурай (збожжам) за карыстанне зямлёй на чыншавым праве: съ *мѣръ пашныхъ цыншовыхъ* тридцати девяти, съ кождо^м мѣры по грошей сорокъ два [2, т. 17, с. 336].

Мера торговая – адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў пры правядзенні гандлёвых аперацый: оні мало не кождого году *меры торговые* которую збож[ь]е продають, прибавляють [2, т. 17, с. 336].

Мера шинковная – адзінка вымярэння для гандлю спіртнымі напоямі: били намъ чоломъ, абыхмо ихъ тымъ пожаловали и листомъ нашимъ потвердили, то есть... ведра медовые, и *мѣры шинковные* [2, т. 17, с. 336].

Пададзены моўны матэрыял дазваляе сцвярджаць, што для словазлучэння з лексэмамі, якія абазначаюць адзінкі вымярэння вадкіх і сыпкіх рэчываў, найбольш ужывальныя віды сувязі – дапасаванне і кіраванне, адзначаны адзінкавыя выпадкі няпоўнага падпарадкавання, што ў цэлым адпавядае пісьмовай традыцыі старабеларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: [Вучэб. дапаможнік для філал. фак. ун-таў] / Л. І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства; пад. рэд. А. М. Булькі. – Мінск: Беларус. навука, 1982–2017.
3. Рамза, Т. Р. Сінтаксіс. Тэарэтычны курс: вучэб. дапаможнік / Т. Р. Рамза. – 2-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск: БДУ, 2006. – 214 с.

Таццяна ІГНАЦЮК,
старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта

ФЕНОМЕН АЎТЭНТЫЧНАСЦІ І САЦЫЯЛЬНЫЯ АСПЕКТАЦЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

НА ПРЫКЛАДЗЕ САСЛОЎНАЙ СУПЯРЭЧНАСЦІ “МУЖЫЦКАГА” І “ПАНСКАГА”

УДК 811.161.3'27 (091)

Даследуецца вядомая ў гісторыі беларускай мовы саслоўная супярэчнасць “мужыцкае – панскае”. Асаблівая ўвага аддаецца мовазнаўчай інтэрпрэтацыі адзначанай саслоўнай супярэчнасці. У прыватнасці адзначаецца яе сувязь з вядомым у сусветнай культуры і мастацтве семантычным прынцыпам падзелу рэчаіснасці на “сваё” і “чужое”.

Асаблівасць рэалізацыі адзначанага этычнага прынцыпу ў беларускай мове – яго ідэалагізацыя, г. зн. прыўнясенне ў жыццёвую плынь інстытуцыянальных момантаў. Прыводзяцца факты ўздзеяння на этычную сферу беларускай мовы наяўнай у грамадстве ідэалогіі, разглядаюцца ідэнтыфікацыйныя назвы беларусаў – народа, незалежнасць якога доўгі час ігнаравалася ў свеце.

Ключавыя словы: *саслоўная супярэчнасць, аўтэнтычнасць, ідэнтычнасць, антытэза “сваё” – “чужое”, пафас, этас.*

Investigates known in the Belarusian language history of a class contradiction “peasant – the master’s”. Particular attention is paid to linguistic interpretation of the marked social class contradictions. In particular, there is its connection with the famous in the world culture and art semantic principle of separation of reality into “his” and “alien”.

Marked feature of the implementation of ethical principles in the Belarusian language is its ideologization – bringing to life within the institutional aspects. The facts on the impact of the ethical sphere of the Belarusian language in the current ideology of the society considered the identification names of Belarusians – people whose independence has long been ignored in the world.

У кожнай мове і маўленчай дзейнасці існуе фундаментальная антытэза **ідэнтычнасці і аўтэнтычнасці**. Адзначаныя паняцці разнастайна адлюстроўваюцца і выяўляюцца як у інстытуцыянальных дыскурсах, так і ў мове штодзённасці. Асаблівую ролю яны выконваюць у даследаванні этычных вербальных імплікацый карыстальнікаў мовы, а таксама пафасных праяў маўлення. У жыцці і дзейнасці важна і істотна не толькі тое, як пазіцыянуе сябе пэўная асоба ці калектыў, г. зн. як яна ўпісана ў сацыяльныя структуры, але і ўладкаванасць чалавека ў жыцці – усё, што з часоў Антычнасці называлася **этасам**.

Ідэнтычнасці адпавядаюць ўяўленне пра “тое самае” і катэгорыя “тоеснасці” (рус. *тождество*, пол. *tożsamość*, лац. *identitās* – з *idem* ‘тое самае’). *Тое* супрацьпастаўляецца *іншаму*. З *Іншым* і звязаны, на нашу думку, феномен аўтэнтычнасці. Сэнсавымі эквівалентамі слова *аўтэнтычны* выступаюць *сапраўдны* (рус. *подлинный*), *праўдзівы*, *рэальны* і да т. п. Чалавек не можа сам паглядзець на сябе збоку. Для гэтага ёсць *погляд Іншага*. Усё маніфестуецца (праходзіць) перад яго вачыма, якія выступаюць першай і апошняй інстанцыяй і вырашаюць пытанне аўтэнтычнасці (сапраўднасці) усяго, на што глядзяць.

У сувязі з *Іншым* мае месца прызнанне, а таксама і ўсё прызнае (ухваленае), напрыклад: *Полькі – красуні прызнаныя, любіць умеюць* (Е. Лось); *прызнаць* ‘дапусціць рэальнасць, згадзіцца з чым-н.’; ‘ставіцца да каго-, чаго-н. з павагай’ [1, т. 4, с. 432]. Вакол *Іншага* выстройваецца прызнаная і ўхваленая ім рэальнасць, якая не адпавядае рэчаі-

снасці, а супадае – выяўляе суладнасць з чымсьці / кімсьці: пол. *autentyczny ‘zgodny z rzeczywistością, autentyzm ‘zgodność z rzeczywistością’* [2]. *Суладнасць* – асноўнае слова для прызнання чагосьці ці кагосьці аўтэнтычным.

Аўтэнтычнасць прыпісваецца *самой* рэальнасці. Ад рэчаіснага – дадзенага (*каму?*) нам у адчуваннях – рэальнае абавязкова ёсць (*для каго*) рэальнае. Рэальнае для аднаго аказваецца цалкам нерэальным (міфічным) для іншага (напрыклад, *Дзед Мароз* для дзіцяці і дарослага). Вектар “для каго” адносіць рэальнае ў свет чалавечай суб’ектыўнасці (жыццёвы свет), які не існуе аб’ектыўна (сам па сабе), аднак для суб’екта несумненна, відавочна і непраблематычна *ёсць*. Гэта свет нашых упэўненасцяў і сэнсаў – усё, што мае сэнс, сэнс *для каго*.

Характар суб’ектыўнай рэальнасці, звязанай з рэцэпцыяй Іншага, розніцца ў кожнай жывой істоты: – *Чые дзеці найпрыгажэйшыя? – Мае – кажа сава. І лупаценькія, і кашлаценькія* (для кожнай маці свае дзеці найлепшыя); параўнаем з рускай прымаўкай: *Не по хорошу мил, а по милу хорош*. Характар успрымання адной і той жа рэаліі феноменальны для кожнага народа: “Рускі волк, – піша Алесь Разанаў, – рывок, імкненне наперад, якое канчаецца клацаннем зубоў, украінскі *вовк* сыты і апрануты ў цёплы кажухок, польскі *wilk* рэжа свінню, а беларускі *воўк* вые” [3, с. 151–163].

У адрозненне ад рэчаіснасці рэальнасць не можа не быць суб’ектыўнай “для каго” рэальнасцю. Яна значная “для мяне”, “для цябе”, “для вас”, “для нас”, “для народа” і г. д., напр.: *Для*

мяне сям'я – гэта ўсё; рус. *Для меня нет тебя прекрасней...* (з песні). Наадварот, аб'ектыўная матэрыяльная рэчаіснасць, дадзеная нам у адчуваннях, – адчужаны (“гэты”) і бессэнсоўны “свет без мяне.” Індывід глыбока перажывае сваю адлучанасць і неабходную страту ўсяго свайго: *Вясна, вясна! Не для мяне ты! Не я, табою абагрэты...* (Я. Колас).

Чалавек знаходзіць сябе ў творчасці. Толькі ў творчасці ён выяўляе сваю суб'ектыўнасць і рэальна для сябе ёсць. Аўтэнтычнасць – аўтарскі феномен, характэрная рыса творчасці, а не аб'ектывацыі.

Пачуццё аўтэнтычнасці не адзелена ад праўды. Дзеяслоў *прызнацца* (*прызнаюся*) ужываецца як пабочнае слова ў значэнні ‘праўду кажучы’, ‘шчыра кажучы’: *Прызнацца, яшчэ не снедаў нават...* (Ц. Гартны). *Прызнаюся, я тады быў хлапец не святы* (А. Карпюк). Гаворачы *сапраўды*, чалавек выказваецца адносна імавернасці чагосьці: *Ты сапраўды пішаеш гэтую камедыю ці толькі дурныся?* (К. Крапіва).

Праўда не адкрываецца чалавеку, а творыцца і выяўляецца ў творчым пошуку аўтара. Праўдзівасць – нязменны модус рэальнасці жыцця. Жыць па праўдзе – асноўная этычная ўмова. Праўда выступае антытэзай праву (закону): *Ваша права, а праўда наша* (з народнага). Права існуе як адзінае, выбранае і ўласнае. Няма адной праўды; яна не выбіраецца, а шукаецца, і для кожнага “свая.” Парадаксальнасць праўды ў яе няіснасці сутнасці – яна не існуе, але ёсць. Антытэза таго, што аб'ектыўна існуе, і ёсць – асноўная антытэза жыцця-быцця. Жыццё не тоеснае існаванню. Чалавек або жыве, або “мае марны лёс”. У існым свеце праўды няма. Гэты свет можа быць *існы* (параўн. рус. *истина*), а не праўдзівы.

Аўтэнтычнасць – феномен этычны. Так, гаворыцца пра *сапраўднае чалавечае ішчасце*, *сапраўднае каханне*, *сапраўднае сяброўства* і г. д. Сапраўднае не здзіўляе – ім захапляюцца: *А месца там – сапраўдны курорт!* (А. Чарнышэвіч).

Аўтэнтычнасць не дыскурсіўная. Дыскурс – “вербальна артыкуляваная форма аб'ектывізацыі зместу свядомасці, якая рэгулюецца дамінантным у той ці іншай сацыякультурнай традыцыі тыпам рацыянальнасці” [4, с. 327]. Аўтэнтычнасць – галіна ірацыянальнага і інтуіцыйнага спазнання, якая знаходзіцца па-за межамі рацыянальнасці. Гэта метасфера *самага* – усяго, што выходзіць за межы “гэтага” – што *апроч гэтага*; англ.: *out* ‘па-за’, грэч.: *autos* ‘сам’; параўн. у польск.: *aut sport*. “*wyjście piłki poza granicę boiska albo kortu*”, “*miejsce poza boiski w pobliżu granicy pola gry*” [2].

Аўтэнтычнасць для звычайнай мовы не характэрна; яна даступная толькі метамове твор-

часці. Аўтэнтычнасць – не толькі феномен псіхалогіі творчасці, сутнасць гэтага феномена яшчэ сацыяльна-псіхалагічная. У сацыяльнай псіхалогіі аўтэнтычнасць звязана з грамадскімі *аспектацыямі* (< лат. *aspectus* ‘погляд, аблічча’). Аб'ект успрымаецца ў розным святле, пераламляецца праз прызму ўспрымання.

У псіхалогіі пад аспектацыяй разумеецца *чаканае*. Так, напрыклад, грамадства чакае ад мужчыны ці хлопца “мужчынскіх” паводзін: – *Ну які ты жаніх!* – аж закінеў бацька. – *Які ты жаніх!* (І. Мележ). – *От это – кавалер!* – пахвалілі ў палаце. – *Прыйдзецца ўстаць!* – Бо – і праўда ўломіцца! *Зух, відно!* (І. Мележ). Усведамленне суб'ектам сваёй аўтэнтычнасці ўплывае на яго паводзіны; напрыклад: *Гатоў быў рынуцца ўслед, ды стрымаўся – ён усё-такі мужчына, а мужчыны ў іх Альхоўцы за бабамі ніколі не бегалі* (Л. Левановіч); – *Для цябе, калі хлопец вый'е, дык ужо і сапраўдны мужчына. А калі дрэва пасадзіць, калі каня запражэ...* *не мужчына* (Г. Марчук).

Несупадзенне з сацыяльнымі аспектацыямі асэнсоўваецца як *супярэчнасць*. Аспектуальныя супярэчнасці выяўляюцца ў антытэзе “сваё” – “чужое”.

У “сваім” для чалавека свеце пануе суладнасць. Чужое, наадварот, супярэчлівае (ідзе “ўпоперак такта”). Супрацьпастаўленне “свайго” і “чужога” не тоеснае іменнай апазіцыі “*мы – яны*”. Супярэчнасць – аспект цывілізацыі, а не культуры. Паняцце “чужое” этычна арыентаванае: *чужы* ‘нетутэйшы чалавек, не мясцовы’ (*чужы чалавек, чужаніца, чужак*) [1, т. 5, с. 319]. Слова *чужынец* само па сабе не валодае эмацыйным зарадам, гэта ўсяго толькі этычная назва чужога чалавека.

У беларускай мове знайшлі ўвасабленне заснавання на пачуцці аўтэнтычнасці разнастайныя сацыяльныя супярэчнасці. Напрыклад, супярэчнасці паміж горадам і вёскай: *Гарадскі. Не з нашых балот. Можна і не пытацца. Прысланы, пэўна, калектывы рабіць. Вучыць цёмных нас розуму... <...> Не нашага поля ягада... Штосьці і далёкае, адасоблівае, і разам – цікаўнае, прывабнае было ў гэтым – гарадскім, невядомым. І цікаўнае, і – дзіўна раўнівае: што от ён такі, граматны, гарадскі. Не іх поля ягада... <...> Апейку столькі давялося паспытаць усяго-ўсякага, пакуль падняўся, займеў такое права, а гэтаму – усё адразу. Гарадскі, адукаваны... <...> Далёкі, незразумелы...* (І. Мележ).

Гарадскі жыхар можа выяўляць высакамернасць да жыхара вёскі: *Студэнт размаўляў са мной манерай чалавека, перад якім хоць і добры вясковы хлопец, але вялікі недарэка ў параўнанні з ім, гарадскім воўкам. – Што з таго... А чым ты незадаволены? – спачувальна спытаў*

ён (А. Карпюк); *Са мной Ігар нават гаварыць не хацеў – лічыў мяне проста **вясковым хамутом*** (Б. Сачанка); – *Папаня кажэ: горад не наша **заноуханая вёска**. Там усё па-культурнаму: звініце, пажалуйце і іншая культура* (А. Асіпенка).

Неалагізмам савецкага часу стала назва *калхознік*. Прычынай таму быў не толькі нізкі культурны ўзровень савецкага сялянства, але і яго павальная алкагалізацыя, духоўная і фізічная дэградацыя, яго бяспраўе як класа. Жыхары горада маглі карыстацца адзначанай абражальнай намінацыяй у адносінах да выхадцаў з вёскі: *Паколькі пераехаў у горад з сяла, яго [Мацвёнка] узнагародзілі мянушкай “калхознік”, якая яму вельмі не падабалася* (Народная газета).

Адзначылася таксама ў беларускай мове і супярэчнасць паміж чалавекам разумовай і фізічнай працы. Канатацыйнае значэнне атрымліваюць у беларускай мове імёны, якія ідэнтыфікуюць людзей паводле іх прыналежнасці да пэўных прафесійных соцыумаў. З вуснаў людзей “невучоных” словы *вучоны, прафесар, інтэлігент, інтэлігенцыя* і падобныя гучаць грэбліва: – *Калі ты там пабудуешся, жэнішся, **інтэлігенцыя бяздомная!** – перакуліўшы новую чарку, з нечаканай злосцю, грэблівасцю зірнуў на яго [брата] Віктар* (М. Вышыньскі).

Супярэчнасць прадстаўнікоў разумовай і фізічнай працы, як сведчыць гісторыя, можа трапіць у палітычны кантэкст. Напрыклад, у лексіконе бальшавікоў: – *Гнілая **інтэлігенцыя** і варожая нацдэмаўшчына – во што такое твае Таміліны* (А. Асіпенка); – *Інтэлігентных **кrywей ён**, – во што я табе скажу, – незадаволенна сказаў Марк* (А. Асіпенка).

Значнае месца належыць этнічным супярэчнасцям, якія выяўляюцца ў сувязі з несупадзеннем (розніцай) паміж сваім і чужым. Этнас як сацыяльны інстытут этнічнасці выступае формай грамадскай арганізацыі культурных адрозненняў, якую самі члены этнічных супольнасцяў лічаць для сябе значнай і якая ляжыць у аснове іх свядомасці. Этнасу ўласціва адчуванне еднасці і групавой салідарнасці.

Сацыяльная еднасць пэўнага этнасу не ствараецца яго этнаграфічнымі (дэскрыптыўнымі) прыкметамі, а фарміруецца праз унутранае суб’ектыўнае адчуванне ўласнай адметнасці і асобнасці. Народ канстытуіруецца як самастойная адзінка сярод іншых народаў. Аб супярэчлівых этнічных рысах піша, напрыклад, І. Мележ у рамана “Подых навалыніцы”: *...тыя, хто жыў падалей ад ракі, між балот ды лясоў, багата чым **розніліся** ад яго знаёмых змалку землякоў – жыхароў пясчанай надпрытыяйкай вёсачкі. **Розніліся** некаторымі звычаямі, **розніліся** гаворкаю: раптам прыкмеціў, што ў блізкіх, можна сказаць, суседніх*

*сёлах **па-рознаму** вымаўлялі адны і тыя словы, быццам гаварылі на **розных** мовах!* (І. Мележ).

Факты новай гісторыі сведчаць, што пэўны народ можа прэтэндаваць на становішча больш высокага. Адпаведна іншыя народы лічацца “ніжэйшымі”, “другога гатунку”. Напрыклад, пра пастаяннае высмейванне азербайджанцаў як прымітыўных “гандляроў” і “пастухоў авечак” піша Карэн Агемян. «Уяўленне аб некаторай быццам бы іманентнай і наперад акрэсленай перавазе “цывілізаванасці” армян у параўнанні з азербайджанцамі настолькі ўкаранілася, што яго можна сустрэць нават сярод людзей разумных і адэкватных, што перашкаджае аб’ектыўнаму аналізу сучасных працэсаў, якія адбываюцца ў Азербайджане» [5].

Побач з афіцыйнымі этнонімамі ў мовах свету прысутнічаюць неафіцыйныя назвы, якія характарыстычна называюць той ці іншы народ. У Дале: *“татарин – свиное ухо, француз – кургуз, литвины – земляники, лапотники, грек солёный”* [6, с. 384] Гэтыя этнічныя мянушкі ўспрымаюцца як крыўдныя. З іх дапамогай кпяць са штодзённых звычак і характэрных рысаў тых ці іншых супольнасцяў: *Пашкадавалі нас суседзі, далі хлеба, мы наеліся і пачалі ўжо хадзіць гаспадарамі, пазіраць на румын звысоку, як каланізатары на туземцаў, абзываць іх “мамалыжнікамі”!*.. (А. Карпюк); *Маскалі, лабусы, хахлы, мы, бульбашы, – усе мы ведаем, што такое нацыянальная годнасць і “базарым”, дарэчы, на выезде кожны на сваёй мове (“Малодосць”).*

Саслоўныя супярэчнасці, прынамсі супярэчнасць мужыцкага і панскага (шляхетнага) прыкметна праяўлены ў гістарычным аспекце. Гэтая этнічная і этычная па сутнасці супярэчнасць трапіла ў кантэкст права і сацыяльнай справядлівасці. Адна справа – быць на адным узроўні з панам, і зусім іншая – падабенства да пана ў паводзінах, звычках, ладзе жыцця і г. д.

У сувязі з усведамленнем сацыяльнай няроўнасці ідэалагічна-пафасны змест набывае ідэя ідэнтыфікацыі з панам – роўнасці мужыка і пана ў правах: *Будзем **роўныя з панамі**, / Самі будзем мы паны – / І гарэлку піць збанами, / І гуляць так, як яны* (ананімны верш).

Мара мужыка аб лепшай долі гучыць у мастацкіх творах: *...білі пугай ды дубінай, / А цяпер, брат, ого-го! / Мужык будзе не скацінай; / Не раз скажа **пан з паноў*** (ананімны верш). *Што далей з нас будзе, як мы будзем жыці? / Гавораць па свеце, уголас талкуюць, / Ад ксяндзоў, ад рабінаў усе людзі чуюць, / Што **вольнасць** нам, бедным, дасць без адкладу, / Толькі што з панамі не дойдзема ладу... Им гэта не смашна костка ў горле стане, / Як мужык без пана **вольнасці дастане...** / Каб быў мужык волен, ды цар яго*

панам, / Каб не смеў ніколі зваць пан яго хамам (ананімны твор).

Гучыць ідэя роўнасці праваў мужыкоў і шляхты: *Мужык і шляхціц засядзе на лаве, / Каб весці раду а сваёй зямлі. / Мужык і шляхціц на каня усядзе / Касіць касою, рубаць тапаром!; Мужык і шляхціц стаў за пане браце, / Рукі за рукі і грудзь за грудзь. / Пяром на карце, сахой на ніве / Адзін другому роўнасць засцярог* (У. Сыракомля).

XIX стагоддзе – час абуджэння нацыянальнай свядомасці беларускага народа. Так, верш “Бог не роўна дзеле” Францішка Багушэвіча – пратэст супраць быццам бы несправядлівага падзелу свету Богам: *Чым то дзеіцца на свеце, што не роўна дзеле бог? Пан – “у золаце з плеч да ног”, “мае хатаў многа”, “едзе у вагоне”, ёсць “толькі мяса і пірог”, а мужык – “у сцяне дзюры”, “паўзе з клункам па дарозе”, “хлеб жуе з мякінкай, хлебча квас ды лебяду”, “сам на дзесятак працуючы, лье свой пот”*.

Этычныя аспекты і характарыстыка мужыцкага і панскага ўвасоблены ў творах беларускай літаратуры дарэвалюцыйнага часу. У вершы “Дурны мужык, як варона” Ф. Багушэвіч піша пра мужыка праўду: *Да навукі ён не браўся, / Закасіўся, заараўся; Сам жывець у мокрай яме, / Дзверы заткнуў ануцамі!* Мужык невучоны і забіты, але свет жыве з яго працы: *Усё з мужыцкай цяжкай працы, / Усе едуць у палацы; У мужыка ж няма білета! / Ці ж не дурань мужык гэта?* Думка аб дурноце мужыка гучыць таксама ў вершы “Мужык” Янкі Купалы: *Чытаць, пісаць я не ўмею, / Не ходзіць гладка мой язык... Бо толькі вечна ару, сею, / – Бо я мужык, дурны мужык.*

У бяспраўнага мужыка ёсць толькі абавязкі. Аднак, якімі б цяжкімі ні былі ўмовы жыцця, важна не страціць чалавечую аўтэнтычнасць – не забыць сваё самае высокае званне на зямлі: *Ніколі, браткі, не забуду, / Што чалавек я, хоць мужык* (Я. Купала).

Такім чынам, у жыцці і ў дзейнасці ўсё бывае як “у сабе”, так і “для іншых”. Дыялектыка *таго і іншага* – гэта праблема сувязі і ўзаемадзеяння ідэнтэчнасці і аўтэнтэчнасці. Саслоўі і грамадскія супольнасці не маюць інстытуцыянальных прыкмет і ўласцівасцей класа. Адносіны паміж рознымі саслоўямі выяўляюцца ў этычным феномене чужасці (“сваё – чужое”). Між тым ідэалагізацыя жыццёвых стасункаў прыводзіць да нехарактэрных для этычна-рэфлексійных элементаў мовы семантычных зрухаў. Яны набываюць не ўласцівы ім дыскурсіўны змест і становяцца выразнікамі пафасу.

Спіс літаратуры

1. *Глумачальны слоўнік беларускай мовы* : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 5.
  2. *Słownik języka polskiego* [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://sjr.pwn.pl/>. – Дата доступу : 09.03.2020.
  3. *Разанаў, А.* Нататкі на дубовых лістах / А. Разанаў. – Мінск, 1983. – С. 151–163.
  4. *Можейко, М.* Дыскурс / М. Можейко, о. Сергей Лепин // Новейший философский словарь. – Минск, 2001.
  5. *Агекян, К.* Армяне и азербайджанцы: вместе на грузинском [Электронный ресурс] / К. Агекян. – Режим доступа : <https://hamatext.com/discussions/item/194-pafos-1>. – Дата доступа : 09.03.2020.
  6. *Даль, В. И.* Пословицы русского народа : в 2 т. / В. И. Даль. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 384 с.
- Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 красавіка 2020 г.*

Асобы

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

НАВУКОВЕЦ, ПЕДАГОГ, ВЕТЭРАН ВАЙНЫ РЫГОР КАРЛАЎ

У гэты юбілейны год вялікай Перамогі мы бязмежна ўдзячныя ўсім, хто сваім удзелам у Вялікай Айчыннай вайне здабыў перамогу, чыстае мірнае неба, магчымасць спакойна жыць, працаваць, адпачываць, гадаваць дзяцей, радавацца сонцу, прыгажосці навакольнай прыроды... Сярод удзельнікаў той страшнай вайны было многа моладзі, якая пасля яе завяршэння пайшла вучыцца ў розныя ВНУ, стала закладаць

фундамент пасляваеннай беларускай навукі. Да іх належаў і Рыгор Іванавіч Карлаў.

Нарадзіўся Рыгор Карлаў 23 сакавіка 1925 г. у горадзе Жлобіне Гомельскай вобласці ў рабочай сям’і (бацька працаваў рабочым у дэпо). У 1931 г. паступіў у першы клас жлобінскай сярэдняй школы № 20, якую паспяхова скончыў у чэрвені 1941 г. Аднак мірнае жыццё перапыніла вайна. Па ўзросце ён не падлягаў ма-

білізацыі ў армію, таму вымушаны быў застацца дома, і са жніўня 1941 г. аказаўся на акупаванай тэрыторыі. Але юнак не мог проста сядзець і чакаць, калі іншыя вызваляць яго радзіму ад фашысцкіх захопнікаў. У красавіку 1942 г. Рыгор добраахвотна ўступіў у партызанскую брыгаду імя Жалезняка і стаў спачатку падрыўніком, а пазней – камандзірам партызанскай падрыўной групы. Брыгада дзейнічала на тэрыторыі тагачасных Гомельскай і Палескай абласцей. У кастрычніку 1943 г. партызанская брыгада злучылася з рэгулярнымі часцямі Чырвонай арміі, якія вызвалілі ад ворага ўсходнія раёны Гомельшчыны, і Рыгор Карлаў быў пакінуты байцом знішчальнага атрада. У снежні 1943 г. яго залічылі ў шэрагі дзейнай Савецкай арміі, дзе ў складзе 129-й Арлоўскай стралковай дывізіі 2-га Беларускага фронту ён мужна і бясстрашна змагаўся з захопнікамі. Быў тройчы цяжка паранены. Апошнєе раненне атрымаў у жніўні 1945 г. на тэрыторыі Польшчы, дзе быў памочнікам камандзіра ўзвода. Лячыўся ў ваенным шпіталі ў Туле (Расія) да лютага 1947 г., стаў інвалідам. Ваенная мужнасць Р. Карлава адзначана двума ордэнамі Чырвонай Зоркі, медалямі “За адвагу”, “За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.”, пасляваеннымі юбілейнымі медалямі.

У лютым 1947 г. Рыгор Карлаў вярнуўся ў родны Жлобін і вырашыў стаць настаўнікам беларускай мовы і літаратуры, для чаго старанна рыхтаваўся да ўступных экзаменаў на філалагічны факультэт Брэсцкага настаўніцкага інстытута. Мара здзейснілася, і з верасня 1947 да ліпеня 1949 г. ён вучыўся ў Брэсцкім настаўніцкім інстытуце, паспяхова яго закончыў і быў накіраваны ў Івацэвіцкі раён вучыць дзяцей роднай мове і літаратуры. Былога франтавіка раённы адзел адукацыі адразу прызначыў завучам, а праз год – дырэктарам Любішчацкай сярэдняй школы (1950), дзе ён паспяхова і старанна працаваў да восені 1954 г. Праца была важная і адказная. Рыгор Іванавіч не цураўся ніякіх грамадскіх даручэнняў: быў сакратаром тэрытарыяльнай партыйнай арганізацыі, абіраўся кандыдатам у члены пленума Івацэвіцкага райкама партыі і інш. Аднак вельмі хутка настаўнік адчуў неабходнасць для паспяховай паўсядзённай працы павысіць навукова-тэарэтычны ўзровень. Для гэтага ён паступіў на завочнае аддзяленне Мінскага дзяржаўнага педінстытута імя А. М. Горкага (1950), які паспяхова скончыў у 1954 г., атрымаўшы дыплом аб вышэйшай філалагічнай адукацыі па спецыяльнасці “беларуская мова і літаратура”.

Падчас навучання здольнага і перспектыўнага студэнта-завочніка заўважылі і прапанавалі яму паступаць у аспірантуру. Рыгор Карлаў без ваганняў прыняў прапанову і ўвосень 1954 г. стаў аспірантам МДП імя А. М. Горкага, дзе пад кіраўніцтвам Н. Вайтовіч даследаваў указальныя займеннікі ў беларускай мове. Ужо за першыя два гады навучання ён выдатна здаў усе пяць экзаменаў кандыдацкага мінімуму. Лінгвістычныя дысцыпліны, між іншым, у яго прымалі такія вядомыя беларускія навукоўцы, як Н. Вайтовіч, М. Гурскі, С. Рохкінд, А. Казлоў.

Восенню 1956 г. тагачасны загадчык кафедры беларускай мовы Мінскага педінстытута Ніна Вайтовіч звольнілася з працы, каб заняцца выключна навукова-даследчай дзейнасцю, і перайшла ў акадэмічны Інстытут мовазнаўства. Узнікла неабходнасць замяніць выкладчыцу, і Р. Карлаву прапанавалі выкладаць студэнтам беларускую мову да канца навучальнага года (1957). Гэтая праца стала для аспіранта выдатным выпрабавальным палігонам, на якім ён набыў каштоўны практычны вопыт педагогічнай дзейнасці ў ВНУ. Пасля заканчэння аспірантуры Міністэрства асветы БССР накіравала Рыгора Карлава на педагогічную працу ў Брэсцкі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. С. Пушкіна, дзе ён быў залічаны з 15 жніўня 1957 г. на пасаду старшага выкладчыка кафедры беларускай мовы філалагічнага факультэта.

У ліпені 1963 г. на пасяджэнні аб’яднанага савета Інстытута літаратуры імя Янкі Купа-

лы і Інстытута мовазнаўства імя Якуба Кола са АН БССР Р. Карлаў паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму “Указальныя займеннікі ў беларускай мове”, а ў 1972 г. быў зацверджаны ў вучоным званні дацэнта па кафедры беларускай мовы. У 1961–1963 гг. на грамадскіх пачатках выконваў абавязкі намесніка дэкана філалагічнага факультэта, з верасня 1963 г. і да верасня 1974 г. загадваў кафедрай беларускай мовы.

Як добра падрыхтаваны спецыяліст з шырокім навуковым кругаглядам, Рыгор Карлаў чытаў студэнтам курсы “Сучасная беларуская літаратурная мова”, “Гістарычная граматыка беларускай мовы”, “Беларуская дыялекталогія”, “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”, “Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў”. Студэнты адзначалі, што яго лекцыі вылучаліся высокім навукова-тэарэтычным узроўнем, ён добра арыентаваўся ў навуковай літаратуры па разнастайных пытаннях беларускага мовазнаўства, выдатна валодаў метадыкай правядзення заняткаў са студэнтамі. Заўсёды ахвотна адгукся на просьбы маладых выкладчыкаў дапамагчы ім у авалоданні метадыкай выкладання дысцыплін у ВНУ. Пастаянна клапаціўся пра павышэнне навуковай кваліфікацыі выкладчыкамі кафедры і ствараў ім для гэтага спрыяльныя ўмовы. У час яго кіраўніцтва кафедрай выкладчыкі Г. Малажай і І. Шумская абаранілі кандыдацкія дысертацыі.

У 1974 г. Рыгор Карлаў быў пераведзены на пасаду дацэнта кафедры беларускай мовы, а 6 снежня 1976 г. ён у сувязі з пагаршэннем стану здароўя па ўласным жаданні звольніўся з працы.

Памёр Рыгор Іванавіч Карлаў 24 кастрычніка 1992 г., пахаваны ў Брэсце.

Кола навуковых інтарэсаў Рыгора Карлава – гісторыя беларускай мовы і беларуская дыялекталогія. Па першай праблеме ён грунтоўна даследаваў гісторыю фарміравання і функцыянавання ўказальных займеннікаў у беларускай мове, для чаго шырока выкарыстаў матэрыялы старабеларускіх пісьмовых крыніц XIV–XVII стст. і факты дыялектнай мовы, абараніў па гэтай тэме кандыдацкую дысертацыю, апублікаваў у друку шэраг артыкулаў [1] і выступіў з дакладамі на рэспубліканскіх канферэнцыях у Брэсце, Гродне, Мінску, Гомелі [2]. Арганізаваў працу па збіранні матэрыялаў для “Дыялектнага слоўніка Брэстчыны” (1989), распрацоўваў прынцыпы ўкладання гэтага слоўніка [3], сам удзельнічаў у зборы фактычнага матэрыялу для яго, а таксама ў абследаванні населеных пунктаў Брэстчыны па праграме “Агульнаславянскага

лінгвістычнага атласа” (АЛА) і “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”. У 1969 г. выязджаў у Балгарыю на пасяджэнне Міжнароднай рабочай групы АЛА.

Апрача значнай навукова-даследчай і вучэбна-метадычнай працы ў Брэсцкім педінстытуце Рыгор Карлаў не цураўся і грамадскіх даручэнняў, якія таксама выконваў з вялікай стараннасцю і адказнасцю. На працягу пяці гадоў быў народным засядацелем Вярхоўнага Суда БССР, рэгулярна выступаў з лекцыямі і дакладамі перад настаўнікамі беларускай мовы ў абласным Інстытуце ўдасканалення настаўнікаў, у Баранавічах, Кобрыне і іншых рэгіёнах вобласці, перад работнікамі выканкамаў, рабочымі, калгаснікамі, вучнямі, абіраўся старшынёй прафкама Інстытута, членам партыйнага бюро Інстытута і інш. За актыўную навукова-педагагічную і грамадскую дзейнасць неаднаразова ўзнагароджваўся ганаровымі граматамі Міністэрства асветы БССР, Брэсцкага педінстытута і інш.

Унёсак Рыгора Карлава ў беларускую філалогію і педагагічную сістэму Брэстчыны важкі і неацэнны, яго будучы памятаць і шанаваць яшчэ многія пакаленні беларускіх навукоўцаў і педагогаў.

Спіс літаратуры

1. Карлаў, Г. І. Да гісторыі ўказальных займеннікаў *сей і гэты* ў беларускай мове / Г. І. Карлаў // Уч. зап. Брест. гос. пед. ин-та. – Вып. 4. – Брест, 1958. – С. 159–174; Карлаў, Г. І. Да гісторыі форм указальных займеннікаў у старажытнай беларускай мове: займеннік *той (том)* / Г. І. Карлаў // 3 даследаванняў па бел. і рус. мовах. – Мінск, 1961. – С. 117–133; Карлаў, Р. І. Да пытання аб замене займенніка *сей* формай *гэты* ў беларускай мове / Р. І. Карлаў // Беларуская мова і мовазнаўства. – Вып. 1. – Мінск, 1973. – С. 56–62; Карлаў, Р. І. Семантыка ўказальных займеннікаў у беларускай мове / Р. І. Карлаў // Беларуская мова і мовазнаўства. – Вып. 2. – Мінск, 1974. – С. 81–89 і інш.
2. Карлаў, Р. І. Некаторыя пытанні метадыкі выкладання курса гістарычнай граматыкі беларускай мовы ў педінстытуце / Р. І. Карлаў // Тезісы докл. респ. межвуз. науч.-метод. конф. по педагогике и методике преподавания гуманитар. дисциплин. – Гродно, 1969. – С. 93–95; Карлаў, Р. І. Вывучэнне тэмы “Займеннік” у курсе гістарычнай граматыкі / Р. І. Карлаў // Вывучэнне беларускай мовы ў ВНУ БССР. – Мінск, 1973. – С. 51–52; Карлаў, Р. І. Формы і значэнні займеннікаў *онь (оний)*, *овь (овий)* і іншых у старой беларускай мове / Р. І. Карлаў // Беларуская мова і літаратура ў ВНУ : тэз. дакл. навуц.-метад. канф. – Брэст, 1971. – С. 169–172 і інш.
3. Карлаў, Р. І. Лексічныя асаблівасці брэсцка-пінскіх гаворак : матэрыялы для слоўніка / Р. І. Карлаў, Н. Я. Кулага // Беларуская мова і літаратура ў ВНУ : тэз. дакл. навуц.-метад. канф. – Брэст, 1971. – С. 201–203; Карлаў, Р. І. Прынцыпы адбору матэрыялу да рэгіянальнага слоўніка Брэстчыны / Р. І. Карлаў // Рэгіянальныя асаблівасці беларус. мовы, літ. і фальклору : тэз. дакл. респ. навуц. канф. – Гомель, 1973. – С. 30–32 і інш.

Алесь КАЎРУС
кандыдат філалагічных навук

ПАДЗЯЛЮСЯ ТЫМ, ШТО МАЮ: ДУМКАМІ ПРА СЛОВА

ВЫПРАВІЛІ НЕДАКЛАДНАСЦЬ

“Выходзіць раз на тыдзень у пятніцу” (не на пятніцах)

Апошнім часам, з вядомых не толькі мне прычын, не магу наведваць нават блізкую бібліятэку (дзіцячую, № 17). Але ж ёсць на белсвецце добрыя людзі. Супрацоўніца бібліятэкі Марына Панарад пакарысталася мажлівым у сённяшніх умовах спосабам асабістай дастаўкі літаратуры старому чалавеку.

Радасць! Перада мною цэлае багацце: нечытаных нумары (7) газеты “Літаратура і мастацтва” за красавік – май і часопіса “Польмя”, № 4, 5 (прапаноўвалі і “Роднае слова”). Атрымаў з пошты апошнія, травеньскія нумары “Нашага слова”.

Гартаю, дзе-што прабягаю вачыма, на нечым увага запыняецца даўжэй.

Праходзіць дзень, другі жаданай сустрэчы з роднамоўнымі тэкстамі.

Яшчэ ўчора пад рубрыкай “ЛіМ каляндар” прачытаў: “18 мая 85-гадовы юбілей святкуе Алесь Каўрус, мовазнаўца”. І адразу набегла ўдакладненне (рэдактарскі навук?): ніводнага свайго юбілею я **не святкаваў**.

Публічнае з’яўленне юбілейнай згадкі не зусім зразумелае, у пэўнай ступені неспадзяванае (больш як 6 гадоў таму перапынілася маё зрэдзчаснае аўтарства ў газеце “Літаратура і мастацтва”).

Паступова дайшоў да апошняга нумара (№ 19 за 22 мая). І трэба ж было мне зірнуць (не збіраўся) на выходныя звесткі – і як не паверыў сваім вачам: *Выходзіць раз на тыдзень у пятніцу*. Буду шчыры. Ура не крыкнуў – стрымаўся. І задумаўся. Я ж нядаўна прачытаў сваю нататку ў часопісе “Роднае слова” (2020, № 4) “Сем пятніц на тыдні. Былае?”, у якой прапанаваў ліквідаваць недакладнасць фармулёўкі што да перыядычнасці выдання “Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах”. (Упершыню пра гэта я пісаў у “Польмі”, 1991, № 9.) То, мабыць, журналісты “ЛіМа” пазнаёміліся з прапановай і ўлічылі яе? У кожным разе зведаў пачуццё заспакаення.

Гэты факт гаворыць на карысць таго, што супрацоўнікі “газеты творчай інтэлігенцыі” зацікаўленыя ў падтрыманні яе належнага літаратурнага ўзроўню. І крыўдліва не ўспрымаюць

моўныя заўвагі як замах на знак якасці выпусканай імі прадукцыі.

Застаецца толькі сказаць дзякуй рэдакцыі штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва” і рэдакцыі часопіса “Роднае слова” за разуменне і падтрымку моўнай пазіцыі аўтара-навукоўца. І за юбілейныя (на яго адрас) матэрыялы.

ЗАЎВАЖАННІ

Зазірнем у тэксты

крытыкаў і літаратуразнаўцаў

У артыкуле Данііла Лысенкі (ЛіМ. 5.06.20) разглядаюцца паэтычныя творы, змешчаныя ў вясновых нумарах газеты “Літаратура і мастацтва”. Значная ўвага аддаецца іх мове.

Што да вершаў Антаніны Рыбалкі: «Вока зноў бачыць пэўныя рытарычныя рэфрэны, якія адсылаюць да папярэдніх аўтараў (“ветэраны”, “вёска”, “слёзы”, “кулі” і іх “свіст”, “фашысты” і г. д.). Да іх дадаюцца такія сакавітыя моўныя **зацёртасці** (тут і далей вылучана мною. – А. К.), як “водгукі вайны”, “дні ліхія”, “сцяна свінцу”, “белая бярозка”, “крывая свастыка”, “карычневая чума”».

Адметнае слова (*зацёртасці*) трапна акрэслівае аналізаваныя моўныя адзінкі ў стылістычным плане, дарэчы, як і нядаўна згадваныя азначэнні *збітае*, *сцёртае*, *зацяганае*, *заўжыванае* (Роднае слова, 2020, № 7).

Аўтар артыкула пазбягае такой хібы ў сваім тэксце. Ужывае традыцыйныя (ці ж можна інакш?) і новыя словы, у тым ліку індывідуальныя вытворы, дэманструе арыгінальнасць, свежасць выказвання.

- “У выпадку з тэкстамі Георгія Марчука сапраўды мае месца аўтарская адсутнасць, але гэта не адсутнасць наўмысна-эвалюцыйнага тыпу, а звычайнае растварэнне ў канцэнтраце моўнай інерцыі”.

- У мініяцюрах Змітрака Марозава: “балансаванне паміж полюсамі **шматхацця** і **шматсмерця**”.

- “Першы тэкст [Міхала Бараноўскага] – маналітны сюжэт, які разгортваецца паступова, з кожным рухам надаючы новае адценне кірунку, а пасля **закалыхвальнага** сэнсавага перашчоўвання рэзка паварочваецца на 90° у апошніх радках”.

- «...ёсць верш [Васіля Філіпенкі], у якім не вытлумачальна вялікая колькасць **калялаянка-**

вых канструкцый (“чорт не пабярэ”, “вазьмі яго халера”, “не дай, Гасподзь”)).

- “Магчыма, ёсць сэнс пачаць татальную верлібрызацыю беларускай паэзіі? Буслам і вёскам ад такой **пераакцэнтацыі** мастацкай увагі дакладна горш не стане”.

- “У апошнім вершы назіраюцца спробы ўскладніць асноўны матыў падборкі за кошт гістарычна-культурнага кантэксту, але ўласныя аўтарскія думкі застаюцца на тым жа ўзроўні складанасці, што даказвае: на голых прывілеях ды сучаснай пунктуацыі **лірычнай кашы** ўсё ж не зварыць”.

Дасціпнасць, іранічныя ноткі ў гаворцы пра вершы таго ці іншага аўтара – прыкмета літаратурнай манеры крытыка. Гэтая асаблівасць стылю, напэўна, ажыўляе ўвагу і цікавасць чытача.

Але ў наступным выпадку адгукант неасцярожна выпусціў “вераб’я”.

“У вершах Міколы Мятліцкага працы над мовай хапае, каб у звыклых тэмах радзімы ці мінулага з лёгкасцю пазбягаць **спаракхнелага** вербальнага матэрыялу і будаваць нешта сваё. Пры пашырэнні ж лексічнага і тэматычнага вакабуляраў можа атрымацца штосьці нават вельмі сучаснае”.

Прызнаючы і прымаючы “стваральную” семантычную частку тэзісаў, чытач, узгадаваны на спаконвечным багацці нацыянальнага (народнага і пісьменніцкага) **слоўніка**, не можа пагадзіцца з рэзкім “эпітэтам” на адрас беларускіх слоў. Ці не досыць мы наслухаліся такіх “залацінак”.

Тут і цяпер, знаходзячыся на філалагічным сумежжы (закранаючы пытанні літаратуры і мовы), не магу абмінуць актуальнае меркаванне Васіля Зуёнка – ацэнку сучаснага стану маладой беларускай паэзіі. У слове, прысвечаным 85-годдзю паэта (ЛіМ. 5.06.20), журналістка і літаратар Яна Будовіч адзначае: «З цікавасцю сочыць Васіль Зуёнак за публікацыямі маладзейшых калег па пярэ, якія прыйшлі ў літаратуру ў 1980–1990-х гадах. Радуецца, калі бачыць развіццё і ўдасканалванне. А вось матывы і вобразы паэзіі апошняга пятнаццацігоддзя, лічыць творца, яшчэ толькі адкрываюць тую старонку, якая ў заходніх паэтаў даўно перагорнута. Туманныя і неканкрэтныя сентэнцыі, якімі перапоўнены творы маладых, не заўсёды да душы. “За радком Ясеніна, Блока ці Багдановіча бачыш канкрэтнага чалавека. Які ідзе па вуголі, – перакананы юбіляр. – А многія радкі цяперашніх маладзёнаў як быццам усе аднолькавыя, нагадваюць агульна-туманнае пляценне”» (на жаль, цытата не скончана).

Не ўтойваю, такое ўражанне пакідаюць і ў мяне вершы некаторых маладых аўтараў.

Звярнуў увагу сказ з нататкі журналіста: “На творчым рахунку аўтара **больш ад дзясятка** зборнікаў паэзіі”.

І ў папярэднім лімаўскім нумары ў артыкуле Я. Будовіч сустрэлася падобнае: «З даты апублікавання верша [“Мужык” Янкі Купалы] мінула **больш ад паўстагоддзя**» (ЛіМ. 29.04.20).

Колькаснае спалучэнне *больш ад дзясятка* мае “карані”. Яшчэ летась у тэксце гэтай аўтаркі (а таксама ў артыкуле іншага літаратуразнаўцы) напаткалася спалучэнне такога кшталту. Пра гэта я напісаў зацемку “З лічэбнікамі трэба лічыцца” (Роднае слова, 2019, № 9). Была невялікая ўпічка заўважанай канструкцыі: «Спалучэнне “прыназоўнік ад + лічэбнік роднага склона” можа ствараць цяжкасць словаўжывання. Параўнаем: *больш як / за семдзесят – больш ад сямідзесяці, больш як / за пяцьсот – больш ад пяцісот / пяціста*».

На сённяшні дзень канструкцыю *больш ад дзясятка / паўстагоддзя* ёсць падставы кваліфікаваць як індывідуальна-аўтарскае ці, прынамсі, рэдакцыйнае, лімаўскае ўжыванне.

Чытаючы навуковы артыкул, мусіў спыніцца (і задумацца) на адной мясціне.

“У старабеларускай літаратурнай мове ўжывалася шмат стараславянізмаў, таму яны могуць лічыцца падмуркам сучаснай беларускай мовы. А. Куляшоў не цураецца іх, але выкарыстоўвае ў перакладзе твора А. Пушкіна асцярожна. Напрыклад, там, дзе ў стараславянізмаў адсутнічае поўнагалоссе, нехарактэрнае для беларускай мовы, ён ужывае паўнагучны адпаведнік: брeга – бeрагi, младыe – маладыя, град – горад, градскіe – гарадскія і г. д. А вось калі словы ўжываюцца як сінонім, асобная лексічная адзінка, а не інварыянт, то яны пакідаюцца для вырашэння пэўнай стылістычнай задачы... напрыклад – *персі, ланіты*” (Сяргей Мінкевіч. Беларускія пераклады “Яўгенія Анегіна” Аляксандра Пушкіна: гісторыя, супастаўленне, аўтарскі стыль // Польша, 2020, № 4, с. 91).

Тэзіс сфармуляваны ў першым сказе некарэктна. Нават прыведзеныя за ім (і па ўсім артыкуле) прыклады і развагі не пацвярджаюць яго слушнасці: перакладчыкі ў цэлым унікаюць “стараславянізмаў” (дакладней – славянізмаў). Як жа яны тады абыходзяцца без “падмурку” сучаснай беларускай мовы?

Вылучаны сказ наогул няўцямны: можа, тут якія апіскі (пры наборы, друкаванні). У кожным разе яны болей “перашкодлівыя” для чытача (з’явіліся амаль на пачатку артыкула), чым звычайны стылёвы недагляд на самым

канцы публікацыі: “Два пераклады А. Дудара і А. Куляшова – кожны паасобку яскравы і каштоўны **ўнёсак** у беларускі літаратурны **набытак**”.

• Для аматараў фантастыкі ў нас дзве прапановы. Першая: анімацыйны фільм “Пра сяброўства Шарыка і **лятальяную талерку**” рэжысёра Аляксандра Ленкіна (Н. Вавілонская. ЛіМ. 15.05.20).

Прыклад ілюструе (пацвярджае) тэндэнцыю пазбягаць ужывання дзеепрыметнікавых формаў з суфіксам -юч- (*лятаючая талерка*).

• *Давайце пачытаем. Спачатку тое, што прапаноўвалася да друку. Гэта значыць, вёрстку. Вось той **мяркуемы** для кнігі і набраны ўжо друкарскім спосабам артыкул...* (А. Бутэвіч. ЛіМ. 22.05.20).

Незразумела, чаму аўтарытэтны аўтар не пакарыстаўся нарматыўным (слоўнікавым) варыянтам **меркаваны**, які тут, у гаворцы пра мінулы час, вельмі падыходзіць.

• *Пры ўважлівым чытанні нечакана высвятляецца, што вядомыя **Шушковы** [Анатоля Шушко] **цыклы вершаў**, якія друкаваліся ў часопісе “Малодосць”, маюць **стройную кампазіцыю**...* (В. Гардзеі. Польша, 2020, № 5).

Адпрозвішчавы прыметнік падаўся крыху нязвыклым, але ён выразна перадае значэнне прыналежнасці. Згадваецца ўжыванае ў друку і вуснай мове: *Сцяцковы кнігі, Саньковы апавяданні, Дзятковы артыкулы*. Напрыклад: *У змястоўнай рэцэнзіі Санько ўзгадаў прозвішча Нератка адзін раз, а ён **Саньковае** ў значна меншым лісце – дзевяць* (Наша слова. 8.04.15).

А вось форма прыметніка бездакорная, кадыфікаваная выступіла ў сказе як парушальніца нормаў словаўжывання.

У публікацыі А. Бутэвіча “З асабістага архіва” (ЛіМ. 24.04.20) прыведзены пастановы Савета Народных Камісараў БССР, прынятыя адпаведна ў 1925 і 1926 гадах, пра наданне годнасці народных паэтаў Янку Купалу і Якубу Коласу; даецца каментарый да іх.

“Адрозніваецца **Коласава** пастанова і тым, што ў ёй няма ўказання, як у пастанове, якая датычыць Янкі Купалы, аб тым, што паэт вызваляўся ад **займаемых** пасадаў”.

Зразумела, словазлучэнне *Коласава пастанова* ўжыта не ў такім сэнсе, што Колас – аўтар дакумента. Насамрэч ён аб’ект пастановы.

Прыблізнасць выказвання, пашыраная ў гутарковай мове (гэта нават яе стылёвая рыса), у кніжнай, па вялікім рахунку, не дапускаецца.

Выраз *займаемая пасада* бачым у паведамленні газеты “Савецкая Беларусь” (13.06.1925)

пра пастанову адносна Янкі Купалы, змешчаным у лімаўскай публікацыі. Яго не можам рэдагаваць – замяняць слова *займаемы* на *займаны*.

“Янка Купала – Беларускі Народны Паэта.

Савет Народных Камісараў БССР пастанавіў прысвоіць Янку Купалу назву БЕЛАРУСКАГА НАРОДНАГА ПАЭТЫ.

Адначасна Савет Народных Камісараў пастанавіў вызваліць Янку Купалу ад **займаемых** пасадаў і вызначыць яму забяспеку па каштарысу Камісарыяту Асветы па вышэйшай стаўцы”.

• *Плануецца ўдзел [у парадзе] больш **за тры тысячы** ваеннаслужачых (І нацыянальны канал. 6.05.20). У творчым партфелі Аксаны Лясной сёння **больш за паўсотні** роляў шырокага амплуа ў тэатры і кіно* (В. Аскера. ЛіМ. 24.04.20).

Мажліва, тут пераклад з рускага арыгінала: *более трех тысяч, более полсотни*. Гэтую мадэль дапоўнілі прыназоўнікам *за* (пакінуўшы граматычна нязменнымі прыслоўна-лічэбнікавыя спалучэнні).

• *Гэтая серыя [выданняў] была задумана і ажыццяўлялася вядомым крытыкам **ды** літаратуразнаўцам, тагачасным намеснікам галоўнага рэдактара выдавецтва “Мастацкая літаратура” Варленам Бечыкам* (В. Закрэўскі. Польша, 2020, № 4).

Прыклад няўдалага ўжывання злучніка *ды* (замест злучніка і ці нулявога).

Звернемся да мастацкіх тэкстаў

Няўцямка сямейнага жыцця: спачатку мы вучым дзяцей хадзіць і размаўляць, а потым хочам, каб яны сядзелі і маўчалі (І. Карэнда. ЛіМ. 17.04.20).

Сярод слоў з каранем *цям-* у “Вялікім слоўніку беларускай мовы” Ф. Піскунова гэты назоўнік не падаецца. Ацэньваючы, паспрабуем яго замяніць іншым вытворам. *Няўцямнасць?* Але, здаецца, у пісьменніка не горш. А галоўнае, слова яму (і нам) паслужыла. Адзін раз?

Кідаецца ў вочы ненарматыўнае ўжыванне канчаткаў давальнага склону назоўнікаў – уласных імёнаў у літаратурнай пародыі Сяргея Чыгрына “Аматар аўтографу” (на радкі Віктара Шведа).

*Падпісаў я кніжку **Васі,**
Насіці, Веры, **Колі,** Стасі*

.....
*Падпісаў я кніжку **Пеці,***

Ніканору, Іры, Свеце... (ЛіМ. 22.05.20).

Можна меркаваць, што ў гэтым выпадку аўтар аддаў перавагу форме, уласцівай мясцовай гаворцы (роднай?).

Аналагічнае заўважана і ў іншага аўтара: **Валодзі ўспомніўся атракцыён “гонка па вертыкалі”**, які ён з Розай наведальі калісьці на “малым базары” ў Брэсце (У. Гніламедаў. Полымя, 2020, № 6).

Пры перакладзе выказванняў рускага пісьменніка Міхасём Слівам праігнараваліся некаторыя спецыфічныя рысы беларускай мовы.

Чым танней[шае] шкло чаркі, тым больш высакародная з выгляду выпіўка.

І лядзяш можа сыграць ролю дамоклава[га] мяча.

Самы хітры той, чыю [чыёй] хітрасць [хітрасці] не відаць (ЛіМ. 3.04.20).

Прачытаем страфу з верша.

Вясна!

Ты дарма надыйшла!

Я з табой не магу...

Выхадзі!

Вымятайся!

Правалівай!

Якар, вёслы ды вочы ў руку –

і адчалівай

з майго берага

абярэгі табе ў дапамогу,

бо не веру я

непрыкаяным

у парога.

(Ч.ыЖ. Красавіцкі снег. Полымя, 2020, № 5).

Паводле часопіснай даведкі, малады аўтар (1994 года нараджэння, г. Мінск) паспеў стаць лаўрэатам і пераможцам пэўных конкурсаў. Працуе выкладчыкам у Цэнтры лінгвакраязнаўства “Студыя-Мовія”.

Відавочна, не мастацкай задачай тлумачыцца адыход ад лексіка-граматычных нормаў (у вершы ёсць і выяўныя лексічныя русізмы: *агалецела... лячу, астачарцелая... горыч*). Хутчэй за ўсё, гэта наступствы ўзгадавання творцы ў варунках неаднамоўя. На фоне беларускай літаратурнай мовы такія хібы лёгка заўважыць (і выправіць).

Слухаем радыё

Гаворачы пра стан надвор’я, С. Мятлева папярэджае слухачоў: “*Заўтра, сябры, бяром на ўсякі выпад...ввіпадак парасон...*” (І нацыянальны канал. 31.05.20).

А мне спачувальна да вядоўцы музычна-забаўляльнай перадачы падумалася: камусьці надта рэжа вуха жывы акцэнтны варыянт *выпадак*. Мабыць, зрабілі ёй заўвагу.

Добра трымаецца ў мове спадарыні Святланы лічэбнік *шэсцьдзесят* (хоць рабіць гэта

рызыкаўна). Што ж, з гэтым лічэбнікам (як і з 50) найбольш забыталіся, пралічыліся мовазнаўцы-нармалізатары. І стварылі дадаткова цяжжасці для моўцаў-пісьмоўцаў. Асабліва для дыктараў, чытальнікаў.

Дарэчы, з вабным радыёголасам Святланы Мятлевай я меў прыемнасць пазнаёміцца некалькі гадоў таму (здаецца, тады яна была на іншым прозвішчы).

Штопанядзелак познім вечарам, а 21-й гадзіне, на Беларускім радыё (канал “Сталіца”) ідзе праграма “Бліжэй да зорак”: журналіст вядзе гутарку з “госцем”, асобай, якая выявіла сябе ў сферы культуры, мастацтваў, у спорце.

Анансуючы адну з перадач, дыктар спярша назваў яе рубрыку – “На ноч гледзячы” (13.05.20).

Адразу пачулася ненатуральнасць выразу. І згадалася рускае *на ночь глядя*. Пэўна, журналісты перастварылі яго, паслоўна пераклалі. “А ці ж няма ўласна беларускага?” Узбегла на памяць *проці ночы*. Прагаварыў. Падставіў у радыённы кантэкст: *Проці ночы: Бліжэй да зорак*.

Праверыў сябе па слоўніку З. Санько: *На ночь глядя – Проці ночы*. І нібы закрыў гэтае моўнае пытанне, пагадзіўшыся з сабой і спадам Змітром.

Але першым летнім вечарам натрапіў на праграму “На ноч гледзячы: Бліжэй да зорак”. Данута Анцілеўская, яшчэ адна мая нябачаная спадабанка, гутарыла з вядомым не мне (першы раз чутым) Ягорам Квартальным.

І думка зноў вярнулася да назвы рубрыкі.

У фразеалагізме *проці ночы* ёсць стылістычнае адценне гутарковасці. Але ж яно “прысутнічае” і ў рускім *на ночь глядя*.

А ці выяўляецца ў іх сэнсавае адрозненне? Рэальна можна **глядзець** на ноч: на цемру, на неба, на зоркі. У такім выпадку выраз *на ночь гледзячы* ўяўляе сабой свабоднае спалучэнне слоў... *Проці ночы* – выраз семантычна вузейшы. Дык, можа, журналісты маюць рацыю, хоць часткова?

Прыпыніўся на гэтым пункце разважання. Раніцай 6 чэрвеня “няўцямка” амаль развязалася. У “Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы” І. Лепшава знаходжу (ці першы раз?) артыкул: **НА НОЧ ГЛЕДЗЯЧЫ** ісці (пайсці), ехаць (паехаць) і пад. *Акал. Разм. Позна вечарам, у позні час. Сядайце, проша, во тут. Дый пераначуйце. Не ісці ж на ночь гледзячы. Янкоўскі (і яшчэ ілюстрацыі Лынькова, Карамазава, Шамякіна).*

Сур’эзны напамін: памяці давярай, але і прывярай.

НОВАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ ПРА МЕТАФARУ І ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ ДЫСКУРС

Кураш, С. Б. Метафорика белорусской и русской поэзии: тексто-дискурсивный аспект / С. Б. Кураш. – Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2020. – 322 с.

У новай манаграфіі Сяргея Кураша канцэптуальна поўна на матэрыяле аналізу тэкстаў беларускіх і рускіх паэтаў асэнсоўваецца і кваліфікуецца феномен мастацкай метафары ў тэкста-дыскурсіўным ракурсе. Тэарэтыка-метадалагічнай базай даследавання, як сведчыць яго змест (пяць раздзелаў, грунтоўныя высновы), сталі фундаментальныя працы ў наступных ключавых напрамках: тэорыя метафары; лінгвапаэтычны структуралізм і семіётыка мастацкага тэксту; тэорыя тэкстаўтварэння і філалагічнага аналізу тэксту; дыскурсалогія, прэцэдэнтнасць і інтэртэкстуальнасць; лінгвакультуралогія і супастаўляльная лінгвістыка.

Такім чынам, комплекснае даследаванне С. Кураша падагульняе зробленае папярэднімі даследчыкамі названых праблем у беларусістыцы, русістыцы і замежным мовазнаўстве, што, на нашу думку, стварае неабходны на перспектыву тэарэтыка-метадалагічны фундамент для далейшага даследавання тэорыі тропаў, асабліва метафорыкі беларускай і рускай паэзіі, а таксама вершаваных твораў на іншых мовах, у тым ліку і ў супастаўляльным аспекце.

У самым агульным плане можна сцвярджаць, што ў манаграфіі паслядоўна, пачынаючы ад усталяванага ў філалогіі тэзіса аб спрадвечнай генетычнай сувязі метафары і мастацкага мыслення, разглядаецца яе паступовая эвалюцыя ў кантэксце з уласцівымі яму мнагамернымі адносінамі, у прыватнасці: тэкст – рэчаіснасць, тэкст – мова / маўленне, тэкст – інтэртэкст, тэкст у аспектах адрасацыі і ўспрымання. У большасці распрацаваныя і прапанаваныя аўтарам тэарэтычныя асновы такога аналізу разнастайных кваліфікацый метафар у беларускай і рускай паэзіі характарызуецца навізнай падходаў і наватарскім апісаннем, што адрознівае гэтае даследаванне ад іншых, асабліва ў сістэмна-структурным і тэкста-дыскурсіўным параметрах, пра што пераканальна сведчаць нават

лічбы: С. Кураш – аўтар больш як 250 навуковых прац, у тым ліку манаграфій, навукова-метадычных дапаможнікаў, артыкулаў у навуковых часопісах і зборніках артыкулаў, апублікаваных у Беларусі, Расіі, Украіне, Азербайджане, Арменіі, Літве, Сербіі; спіс выкарыстаных ім крыніц у гэтай манаграфіі набліжаецца да 500.

Аўтар ілюструе разнастайнасць метафар і зробленыя ім навуковыя высновы даволі вялікай колькасцю тэкстаў і фрагментаў з твораў Уладзіміра Караткевіча, Міколы Арочкі, Аляксея Пысіна, Рыгора Барадуліна, Уладзіміра Някляева, Максіма Багдановіча, Петруся Макаля, Алеся Пісьмянкова, Міколы Мятліцкага, Ніла Гілевіча, Васіля Зуёнка, Леаніда Галубовіча, Еўдакіі Лось, Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантава, Андрэя Вазнясенскага, Роберта Раждзественскага, Барыса Слуцкага, Уладзіміра Высоцкага, Яўгена Вінакурава і інш.

Сяргей Кураш вядомы як арганізатар многіх міжнародных і рэспубліканскіх навуковых канферэнцый, прысвечаных даследаванню тэксту, метафар і іншых тэкстаўтваральных феноменаў.

Пра навізну і актуальнасць гэтай манаграфіі пераканальна сведчаць загалюкі раздзелаў і асобных параграфіў, напрыклад: «Метафары ў структуры дыскурсіўных сувязяў “тэкст – рэчаіснасць”»; «Метафорыка рускай і беларускай паэзіі ў структуры дыскурсіўных сувязяў “тэкст – інтэртэкст”»; «Аўтаметафары ў рускай і беларускай паэзіі»; «Канцэпт “метафара” / “метафора” ў тэкстах рускай і беларускай паэзіі»; «Паэтычная метафара ў міжкультурным (беларуска-рускім) інтэртэксце» і інш.

Васіль ШУР,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта
імя І. П. Шамякіна.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

ВНУ – школе

Людміла ВАСЮКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры замежных моў і міжкультурных камунікацый
Міжнароднага ўніверсітэта “МІТСО”

ВУЧЭБНЫ ТЭКСТ ВА ЁМОВАХ СУЧАСНЫХ АДУКАЦЫЙНЫХ РЭСURCAЎ

УДК 373.5.016 : 811.161.3

У артыкуле разглядаецца праблема трансфармацыі вучэбнага тэксту ў электронным адукацыйным асяроддзі. Прапанаваны асноўныя напрамкі працы з электроннымі крыніцамі: аналіз беларускамоўных сайтаў, лексікаграфічных і лінгвакультуралагічных матэрыялаў. Акцэтуецца ўвага на распрацоўцы заданняў, што забяспечваюць фарміраванне паўнацэннай маўленчай дзейнасці на аснове інтэрнэт-рэсурсаў.

Ключавыя словы: *электронны вучэбны тэкст, беларускамоўныя інтэрнэт-рэсурсы, праца з электроннымі крыніцамі.*

The article considers the problem of the transformation of the educational text in the electronic educational environment. The main directions of work with electronic sources are proposed: analysis of Belarusian-language sites, lexicographic and linguocultural materials. Attention is focused on the development of tasks that ensure the formation of full-fledged speech activity based on internet resources.

Інтэрнэт – неад’емная частка жыцця сучаснага грамадства. Ён становіцца ключавым інфармацыйным асяроддзем, крыніцай актуальнай інфармацыі і ў гэтым кантэксце выступае актуальным сегментам адукацыйных рэсурсаў: нават у самых традыцыйных вучэбных дапаможніках з’яўляюцца заданні з выкарыстаннем web-інфармацыі. Немалаважным фактарам нарошчвання патэнцыялу сучасных адукацыйных сродкаў выступае арыентацыя маладога пакалення на інтэрнэт-рэсурсы. Старшакласнікі ўспрымаюць інтэрнэт як арганічнае, паралельнае, часам вядучае інфармацыйна-адукацыйнае асяроддзе бытавання. Любая праца ў інтэрнэце ўспрымаецца з цікаvasцю, што павышае матывацыю пазнавальнай дзейнасці. Так, вынікі апытвання вучняў Ліцэя БДУ паказваюць, што па відах дзейнасці аб’ём часу, праведзены перад маніторам камп’ютара вучнямі 11-х класаў, размяркоўваецца наступным чынам: 47% адводзіцца на зносіны, 41% – на навучанне і 12% – на гульні [1, с. 11].

Сучасная моўна-адукацыйная прастора не можа не ўлічваць актыўнай прысутнасці інтэрнэт-камунікацый. Гэтая форма зносін як новыя “лінгвазнакі”, што маюць тэкстацэнтрычны характар, абумоўлены “базавай тэхнічнай асаблівасцю камп’ютара перадаваць інфармацыю ў пісьмовай форме” [3, с. 61]. Рэсурсы інтэрнэту становяцца надзённым кампанентам сучаснай адукацыі і інфармацыйнай культуры. З аднаго боку, інтэрнэт – крыніца рознабаковай інфармацыі, з другога боку, ён выступае сродкам яе пошуку, трансфармацыі і прад’яўлення.

Рэарганізацыя традыцыйных спосабаў выкладання патрабуе актывізацыі пазнавальных працэсаў, спробы супрацьстаяць выкарыстанню інтэрнэт-матэрыялаў, арыентаваных на рэпрадуктыўнае выкарыстанне інфармацыі. Аднак, на думку шматлікіх вучоных, “нельга проста перанесці сродкі інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій у традыцыйную дыдактычную сістэму і расцэньваць гэта як адкрыццё ў адукацыі” [6, с. 114]. Інтэрнэт-тэксты, дапоўненыя аперацыямі самастойнага пошуку, выбару інфармацыі, яе параўнання, класіфікацыі, абагульнення – аптымальныя спосабы трансфармаваць гатовую інфармацыю, прадставіць яе ў рознафарматным кантэксце.

Вучэбны тэкст ва ўмовах новай камп’ютарнай рэальнасці трансфармуецца. Электронная форма бытавання змяняе яго параметры пад уплывам канала камунікацыі і фармальна-графічнага афармлення (адзінства дызайну, колеру, шрыфту і візуальнага размяшчэння элементаў тэксту ў прасторы манітора). На думку Л. Шчыпіцынай, тэкст як электронны дакумент – “складанае семіятычнае ўтварэнне, якое характарызуецца перададзенай за адзін акт зносін інфармацыйнай, зместавым і стылістычным адзінствам і прагматычнай скіраванасцю” [8, с. 12].

Безумоўна, адаптацыя адукацыйнага асяроддзя да электроннага фармату не можа не ўплываць на асаблівасці працы з электронным тэкстам, які становіцца шматмерным, аб’ёмным, а шлях да яго часам выпадковы. Гіпертэкст – у адрозненне ад кніжнага – не задае традыцыйнага пераходу ад простага да складанага, ад прыватнага да агульнага.

нага. Ва ўмовах электроннага навучання вучэбны тэкст набывае дынамічны характар. Як падкрэслівае Я. Полат, “вучэбны тэкст становіцца адначасова рабочым сшыткам, паколькі яго аўтар можа прапанаваць вучню аформіць тэкст у адпаведнасці з тым або іншым заданнем (дапоўніць, змяніць і г. д.) і адначасова праілюстраваць яго мультымедыійнымі сродкамі” [6, с. 191].

Даследчыкі канстатуюць, што сеціва ў сучасным грамадстве стала гіганцкім пазнавальным рэсурсам. Аднак сам доступ да крыніц інфармацыі яшчэ не гарантыя, што ў школу прыйдуць адукацыйныя інавацыі. Таму актуальнай задачай складальнікаў падручнікаў, настаўнікаў застаецца распрацоўка сістэмы заданняў як сукупнасці ўзаемаабумоўленых элементаў, што забяспечваюць комплекснае фарміраванне вядучых адукацыйных кампетэнцый на аснове інтэрнэт-матэрыялаў. Узрастае лінгвістычная вага і доля заданняў, звязаных з абмеркаваннем, каментаваннем, аналізам тэкставай і візуальнай інфармацыі, з дыскусійным абмеркаваннем праблем, правядзеннем творчых прац, гутарак, звернутых да маўленчага і жыццёвага вопыту вучняў. Распрацаваная сістэма практыкаванняў павінна выварацца на прадмет забеспячэння вучэбнага працэсу заданнямі, неабходнымі для фарміравання ўменняў і навыкаў паўнацэннай маўленчай дзейнасці. Развіццё відаў маўленчай дзейнасці (слухання, гаварэння, чытання, пісьма) з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў – надзённая задача сучаснай методыкі. Прагназаваныя цяжкасці працы з гіпертэкстам прадказваў Э. Дайсан, які падкрэсліваў: “У адрозненне ад кнігі, якая прымушае думаць, служыць для змянення мадэлі свету, пры мультымедыійнай форме інфармацыі ўзнікае праблема сфармуляваць тое, што прадстаўлена” [4, с. 36]. На сёння ацэнкі электронных адукацыйных рэсурсаў супярэчлівыя, а часам нават палярныя – ад адмоўных да станоўчых. Агульнае для абедзвюх пазіцый разуменне, што інтэрнэт утрымлівае небяспеку замены рэальных зносін віртуальнымі.

Акрэслім асноўныя напрамкі працы з электроннымі вучэбнымі тэкстамі:

1. *Знаёмства з вядучымі парталамі і сайтамі на беларускай мове.* Заданні на гэтым этапе могуць быць наступнымі: 1) акрэсліць спектр беларускамоўных мовазнаўчых інтэрнэт-рэсурсаў; 2) знайсці інтэрнэт-матэрыялы, прысвечаныя дзейнасці беларускіх філолагаў; 3) растлумачыць алгарытм пошуку інфармацыі па тэме “Айчынныя мовазнаўцы”; якім чынам можна знайсці дадатковую інфармацыю пра іх дзейнасць?; 4) наведаць сайт Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі <http://csl.bas-net.by/>; 5) у раздзеле “Пэралік часопісаў / Пэралік беларускіх часопісаў” выбраць выданні па айчыннай філа-

логіі. Прагледзець змест апошніх нумароў часопісаў на адпаведных сайтах (напрыклад: rod-slova.by; aiv.by; zviazda.by/be/edition/rodnaya-pryroda; zviazda.by/be/edition/belarusbelarus і інш.). Вызначыць найбольш цікавыя для вас публікацыі. Растлумачыць свой інтарэс (актуальная тэма публікацыі, аўтарытэты аўтар, ключавыя тэрміны ў загаловку, вядомы / невядомы аспект вывучэння праблемы і інш.); 6) звярнуцца да сайта БДУ (bsu.by/be/) або да сайта ўстановы, у якую вы збіраецеся паступаць. Праз рубрыку *Абітурыентам / Падрыхтоўка да паступлення / Праграмы профільных уступных экзаменаў на вучэбных прадметах / Праграма на вучэбным прадмеце “Беларуская мова”* пазнаёміцца з патрабаваннямі да падрыхтоўкі абітурыентаў, са зместам вучэбнага матэрыялу і рэкамендаваным спісам літаратуры. З дапамогай спісу літаратуры адшукаць выданні, з якімі можна працаваць у адкрытым доступе; 7) пазнаёміцца з рэсурсамі гарадской / абласной / раённай / школьнай бібліятэкі, падрыхтаваць агляд навінак, якія прапануе чытачам бібліятэка; 8) наведаць сайт часопіса “Маладосць” (zviazda.by/be/edition/maladosc), у раздзеле *Часопіс / Паэзія* прачытаць вершы маладых паэтаў, выбраць адзін з твораў, які вам спадабаўся, раскажаць яго перад аднакласнікамі, растлумачыць выбар; паглядзець апошні нумар часопіса праз *magazine-трэйлер на Маладосць-TV*; 9) прааналізаваць сайт часопіса “Бярозка” (zviazda.by/be/edition/byarozka); на Бярозка TV (zviazda.by/be/byarozka-tv) праслухаць вершы М. Багдановіча ў выкананні вучняў сярэдняй школы № 12 г. Гродна. Манера чытання каго з вучняў вам спадабалася? Чым? Які з вершаў М. Багдановіча / іншага паэта вам хацелася б прачытаць для аднакласнікаў? Пры магчымасці запішыце ролік “Любімыя вершы па-беларуску”; 10) наведаць сайт Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь (mininform.gov.by), пазнаёміцца з беларускамоўнымі выданнямі, якія можна спампаваць на сайце (у раздзелах “Беларуская класіка”, “Бібліятэка школьніка”, “Сучасная беларуская проза”).

2. *Лексікаграфічная праца з інтэрнэт-рэсурсамі.* Напачатку настаўнік павінен упэўніцца, што вучні валодаюць базавымі тэрмінамі як асновай для самастойнай працы (лексікаграфія, тыпалогія слоўнікаў, слоўнікавы артыкул, структура слоўнікавага артыкула, кампаненты слоўніка).

Праца з віртуальным лінгвістычным / энцыклапедычным слоўнікамі дазваляе вылучыць асноўныя этапы рашэння пазнавальнай задачы па вызначэнні невядомых тэрмінаў: вызначэнне прадметнай галіны, да якой адносіцца тэрмін; пошук адпаведнай крыніцы інфармацыі; афармленне пошукавага запыту; праверка адэкватнасці адказу зыходнаму запыту.

Лексікаграфічныя заданні абагульняльнага характару: 1) прарэкламуйце праект “Ці ведаеце,

што”: трэба расказаць падпісчыкам пра словаўтваральныя і сінанімічныя сувязі слоў, значэнне якіх вы не ведалі раней. Пры стварэнні лінгвістычнай біяграфіі слова варта прыводзіць інфармацыю разнапланаванага характару (этымалагічныя, лексічныя, сінанімічныя, краіназнаўчыя, граматычныя, словаўтваральныя, арфаграфічныя звесткі супастаўляльнага характару на ўзроўні розных моў і г. д.); 2) з дапамогай сайта sloupik.org раскажыце пра пошукавую сістэму карыстання тлумачальным, перакладным слоўнікамі, слоўнікам сінанімаў, на аснове слоўніка адметнай лексікі выберыце і растлумачце 10 самабытных слоў беларускай мовы; 3) стварыце слоўнікавы артыкул да энцыклапедычнага слоўніка з загаловачным словам *Мірскі замак*, *Нясвіжскі замак*. Якую віртуальную інфармацыю вы запрасіце праз пошукавую сістэму?; 4) самастойна распрацуйце слоўнікавы артыкул тлумачальнага слоўніка для лексічных адзінак *любіць* і *кахаць*. У артыкуле павінны быць наступныя кампаненты: загаловачнае слова, граматычная інфармацыя, стылістычныя паметы, мнагазначнасць адзінкі, фразеалагічныя спалучэнні, этымалагічная даведка, прыклады. Параўнайце свой варыянт і варыянт слоўнікавага артыкула, прыведзены ў электронным тлумачальным слоўніку.

3. *Пошук і аналіз лінгвакультуралагічных матэрыялаў*: 1) уявіце сітуацыю: да вас прыежджае прыяцель з блізкага замежжа. Ён валодае беларускай мовай і загадзя паведаміў, што першапачаткова хацеў бы пазнаёміцца з Беларуссю праз інтэрнэт-рэсурсы. Напішыце ліст будучаму госцю, у якім прапануйце спасылкі на сайты, што змяшчаюць цікавую і разнастайную інфармацыю пра Беларусь. Якія сайты вы параіце наведаць свайму сябру?; 2) на сайтах газет “Звязда” (zviazda.by/ru/gazeta) або “ЛіМ” (zviazda.by/be/edition/litatura-imagactva) выберыце тэкст, прысвечаны культуры Беларусі. Растлумачце, чым абраны тэкст імпануе вам, падбярыце да тэксту два-тры малюнкi з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў, якія суадносяцца са зместам і асноўнай думкай тэксту, складзіце подпісы да малюнкаў (яны павінны адпавядаць тэме або асноўнай думцы тэксту); 3) прааналізуйце супрацьлеглыя ацэнкі ўплыву інтэрнэту на сферу адукацыі, сфармулюйце ўласную пазіцыю: а) “інтэрнэт-пакаленне” больш падрыхтавана да гутаркі, чым да лекцыі, праца ў групе для іх больш камфортная, чым адказная індывідуальная работа. Лічбавае асяроддзе вызначае спосаб атрымання інфармацыі: няма неабходнасці чытаць старонку злева направа і зверху ўніз. Замест гэтага чытач здольны выбарачна яе праглядаць, знаходзячы неабходную інфармацыю [2, с. 98]; б) “я звяртаюся да Google і хутка атрымліваю патрэбную інфармацыю. Сядзець і чытаць кнігу ад вокладкі да вокладкі не мае сэнсу... Гэта не лепшае выкарыстан-

не майго часу, калі я магу хутчэй атрымаць інфармацыю ў сеціве. Трэба ведаць, як гэта робіцца – і ты спрактыкаваны паляўнічы... Я ўвогуле не чытаю кніг. У мяне няма такой патрэбы” (студэнт N); в) “неабходна прызнаць, што гульні і сацыяльныя сеткі – не самы лепшы адукацыйны матэрыял. Граманія стала распаўсюджанай медыцынскай праблемай, якая нярэдка ламае жыццё падлеткаў і пазбаўляе іх магчымасці сацыялізацыі” [2, с. 99]; 4) падрыхтуйце выступленне-разважанне на тэму “Інтэрнэт у сферы адукацыі: плюсы і мінусы”. Уласную пазіцыю аргументуйце і сфармулюйце як лагічны тэзіс, разгарніце, прывёўшы да яго чатыры-пяць доказаў у падтрымку вашага пункту погляду. Карыстайцеся інтэрнэт-матэрыяламі, абавязкова прыводзьце правільную спасылку на скарыстаныя рэсурсы; 5) з дапамогай анлайн-перакладчыка невялікі рускамоўны тэкст (на выбар) перакладзіце на беларускую мову, прааналізуйце зроблены пераклад з улікам наступных крытэрыяў: час, затрачаны на пераклад, якасць перакладу (цэласнасць тэксту, стылістычная аднароднасць, якасць лексічных замен асобных слоў, словазлучэнняў, неабходнасць змен у структуры сказаў і г. д.); пры неабходнасці адрэдагуйце машынны пераклад; 6) растлумачце значэнне слоў *плагіят* / *антыплагіят*. Невялікі тэкст (напрыклад, тры абзацы) з вашага рэферата праверце на antiplagiat.ru, пазнаёмцеся з вынікамі, пракаментуйце вынік. З якой мэтай можна выкарыстоўваць дадзеную праграму?; 7) з выкарыстаннем маўленчых этыкетных формул напішыце ліст з прапановай размяшчэння на сайце ўстановы матэрыялаў на беларускай мове, фармулюйце і абгрунтаўвайце меркаванні з абавязковай спасылкай на працы (праз іх цытаванне) аўтарытэтных айчынных мовазнаўцаў, грамадскіх дзеячаў (А. Булыка, А. Каўрус, А. Лукашанец, Г. Малажай, А. Міхневіч, А. Падлужны, Л. Шакун, Ф. Янкоўскі і інш.); 8) падрыхтуйце адказы на лісты: а) “На мой погляд, сёння з беларускай (ды і рускай) мовай адбываецца катастрофа. Частотнасць запазычванняў з англійскай мовы можа канчаткова паглынуць нашу мову. Немагчыма глядзець тэлевізар, чытаць газеты. Усюды гламур, трэндз, імідж, аўтсайдар, сек’юрыці і г. д. Думаю, праз частотнасць запазычванняў з нашага жыцця раствараецца духоўнасць і самабытнасць”; б) “Ваш сайт прапагандуе слоўнікі. Мабыць, гэта добра. Аднак я на сваім вопыце пераканаўся, што слоўнік – рэч абсалютна бескарысная. Напрыклад, слоўнікі раяць вымаўляць *куліна́рыя*, *выпадак*, *адзіна́ццаць*, а ўсе вакол робяць націск на суседні склад. Нават дыктары тэлебачання робяць памылкі. Навошта тады траціць грошы на выданне слоўнікаў, калі імі не карыстаюцца?”; 9) стварыце мультымедычную прэзентацыю “Мая Беларусь”. Мэта задання – стварыць умовы для актывізацыі творчасці,

уласны прадукт у мультымедычным фармаце, развіваць патрэбу ў рэфлексійнай і ацэначнай дзейнасці падчас працы ў мультымедычным кантэксце. Падчас выступлення вучні дэманструюць не толькі ўменне карыстацца магчымасцямі праграмы MS PowerPoint, але і ўменне структураваць выступленне, навыкі культуры маўлення (вымаўленчы, лексічны, арфаграфічны, граматычны аспекты). Выступленні-прэзентацыі ацэньваюцца і каменціруюцца (і выступоўца, і слухачы павінны быць загадзя азнаёмы з памяткай для сама- і ўзаемаацэнкі прэзентацыі).

Падрабязней разгледзім методыку выканання задання: з *дапамогай інтэрнэт-матэрыялаў распрацаваць праграму правядзення віртуальнай экскурсіі* (па родных мясцінах або знакавых аб'ектах Беларусі) па тэме “Праваслаўны Віцебск”, “Тысячагадовы Брэст”, “Мінск – горад музеяў” і г. д. Папярэднічае экскурсіі сумесная праца настаўніка і вучняў: распрацоўка плана, вызначэнне асноўных этапаў экскурсіі, падрыхтоўка маршрутнай карты, падбор візуальнага шэрага, стварэнне экскурсійнага тэксту.

Настаўнік нагадвае вучням, што змест экскурсійнага тэксту залежыць ад характару і тэматычнай скіраванасці: *гістарычная* (напрыклад, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, мемарыяльны Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”, Замкавы комплекс “Мір” і інш.); *прыродазнаўчая* (напрыклад, музей прыроды Нацыянальнага парку “Прыпяцкі”, Мастоўскі дзяржаўны музей “Лес і чалавек”, музей прыроды Нацыянальнага парку “Белавежская пушча”); *літаратурная* (Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы, Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, мемарыяльны музей-сядзіба імя Тадэвуша Касцюшкі); *мастацтвазнаўчая* (Віцебскі цэнтр сучаснага мастацтва, Гомельская карцінная галерэя Г. Вашчанкі, Іўеўскі музей нацыянальных культур) і г. д. Папярэдне праводзіцца праца з лексікай, звязанай з будучай экскурсіяй (экспанзія, калекцыя, экспанат, помнік, арыгінал, сцэнд, дыярама, макет і інш.); вылучаюцца ацэначныя сродкі (скарб, каштоўнасць, унікальнасць, багацце, непаўторнасць, знакамiты, адзіны, незвычайны, непаўторны); дзеясловы існавання, змянення стану аб'екта (знаходзіцца, размяшчацца, спраектаваць, захавецца, рэстаўрыраваць, перабудаваць і інш.) [7, с. 74]. План правядзення віртуальнай экскурсіі прадугледжвае наступныя этапы: а) папярэдняя гутарка, якая раскрывае мэту і змест экскурсіі; выбар умоўнага спосабу перамяшчэння; б) ход экскурсіі; в) заключная гутарка. Экскурсавод, забяспечваючы “эфект прысутнасці” на абраным аб'екце, выступае своеасаб-

лівым камунікатыўным цэнтрам мерапрыемства: заахвочвае пытанні слухачоў падчас экскурсіі, запрашае удзельнічаць у абмеркаванні вынікаў, прапануе падзяліцца ўражаннем аб віртуальным падарожжы, стварае неабходны настрой для ўспрымання інфармацыі, дае магчымасць выказацца кожнаму, змякчае некарэктныя выказванні апанентаў, прадухіляе магчымыя “маўленчыя канфлікты”, забяспечвае эмацыйны камфорт удзельнікам мерапрыемства. Экскурсійны тэкст можа быць падзелены паміж вучнямі на міні-тэмы, каб у выніку склалася цэласнае ўяўленне пра экскурсійны аб'ект. Гэты этап экскурсіі можа адпавядаць метаду навучання ў супрацоўніцтве “мазаіка”: кожны з удзельнікаў каманды, адказны за пэўны сюжэтны этап экскурсіі, павінен усведамляць, што яго міні-тэма (міні-тэкст) – гэта неабходная састаўная частка цэласнага задання. Прэзентацыя міні-тэм і іх групавое абмеркаванне – важная частка рэалізацыі экскурсіі. З мэтай актыўнай арганізацыі працы папярэдне можна правесці ролевае размеркаванне паміж членамі каманды: аналітык (робіць запісы падчас выступленняў, каб аперыраваць не галаслоўнымі ацэнкамі, а канкрэтнымі фактамі і лічбамі), крытык (крытыкаваць можна, абапіраючыся на факты), хтосьці шукае агульныя пазіцыі ў паведамленнях з мэтай сфарміраваць канцэпцыю агульнакаманднага выступлення.

Аналагічнай можа быць *віртуальная бібліятэчная экскурсія*. Бібліятэка можа быць абрана на аснове зводнага электроннага каталога бібліятэк Беларусі (unicat.nlb.by). Падчас экскурсіі вучні знаёмяцца са структурай бібліятэкі, спецыфікай бібліятэчных фондаў, асновамі працы з традыцыйным і электронным каталогамі, магчымасцямі азнаямлення з найноўшымі выданнямі, унікальнымі калекцыямі рэдкіх кніг, працамі вучоных і грамадскіх дзеячаў, што прадстаўляюць малую радзіму, характарам краязнаўчых матэрыялаў, каталогам перыядычных выданняў, бібліяграфічнымі даведнікамі мовазнаўчага характару, зборнікамі навуковых канферэнцый – школьных і студэнцкіх, развіваюць навыкі па фарміраванні ўласнага круга чытання. Віртуальная бібліятэчная экскурсія можа заканчвацца заданнем скласці спіс крыніц лінгвістычнай тэматыкі да розных раздзелаў навукі пра мову, што фарміруе навык пошуку запатрабаванай інфармацыі з рэсурсаў інтэрнэту.

Мажлівы таксама запіс падкастаў (пра гэта трэба загадзя папярэдзіць выступоўцаў), якія суправаджаюць каментарыі да прэзентацыі. Аўдыязапісы – удзячны матэрыял для зместавага, арфаэпічнага і акцэнталагічнага аналізу выказванняў вучняў. Роля настаўніка як каардынатара і кіраўніка заключаецца найперш у матывацыі і дапамозе ў падрыхтоўцы выступленняў. Вуч-

ні павінны ўсвядоміць, што каманднае выступленне – гэта не сума асобных тэкстаў (дакладаў) удзельнікаў каманды, але сумесна выбудаваная стратэгія, распрацаваная ў працэсе групавых абмеркаванняў.

На гэтым этапе працы мэтазгодныя наступныя заданні: 1) складанне тэматычнага (тэрміналагічнага) тэзаўруса базавых паняццяў па тэме (раздзеле) з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў; 2) складанне матрыцы ідэй – параўнальных характарыстык аднародных фактаў, з’яў, прадметаў у працах розных аўтараў (напрыклад, структура і паўната азначэнняў паняццяў *мова, маўленне, тэкст, аналіз тэксту* і г. д.); 3) стварэнне мультымедычнага альбома па тэме (у альбом могуць уключацца табліцы, схемы, што ілюструюць моўныя паняцці, малюнкi на пэўную лінгвістычную тэму – напрыклад: малюнкi, што раскрываюць значэнне фразеалагічных адзінак), стварэнне калажаў як візуальнай асновы для выказвання на пэўную тэму; 4) стварэнне паэтычных альбомаў, прысвечаных пэўнай тэме (вершы беларускіх паэтаў, прысвечаныя маці, Радзіме, сяброўству, каханню); 5) сістэматызацыя калекцый спасылкаў на беларускамоўныя сайты, прысвечаныя мове, культуры народа. Напрыклад, вучань сістэматызуе спасылкі на лінгвакультурныя рэсурсы з каментарыямі выбару. Вынікі задання могуць быць аформленыя як табліца:

Адрас і назва сайта	Сціслае апісанне сайта
www.nlb.by Нацыянальная бібліятэка Беларусі	На сайце размешчаны звесткі з гісторыі бібліятэкі, электронныя каталогі, інфармацыя пра віртуальныя праекты, паслугі, міжнародныя сувязі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

Заданне можа мець працяг: пасля таго як вучань стварае анатаваную калекцыю спасылкаў па тэме, можна правесці заданне (Топ-10) – адбор найлепшых з падабраных матэрыялаў з абгрунтаваннем пазіцыі. Прадметам абмеркавання могуць быць пытанні: Якія з названых рэсурсаў неабходныя для падрыхтоўкі мовазнаўчых вучэбна-даследчых прац? Якія з рэсурсаў у першую чаргу ты мог бы параіць аднакласнікам, настаўнікам? Назавіце з прапанаванага спісу адукацыйных рэсурсаў ад 1 да 3 як найлепшыя. Доказна абгрунтуйце думку, пераканайце ў гэтым аднакласнікаў.

Падобныя заданні, скіраваныя на фармуляванне асноўнай думкі, ідэй, распазнаванне галоўнай і другараднай інфармацыі, супастаўленне розных крыніц інфармацыі, абарону ўласнай пазіцыі, уменне адрозніваць факты і суб’ектыўныя меркаванні, стымулююць аналітычныя здольнасці вучняў, выпрацоўваюць уменні ацэньваць інтэрнэт-рэсурсы, іх рэлевантнасць.

Пры ўсеагульным прызнанні інтэрнэту ўніверсальным інфармацыйным асяроддзем нельга не ўлічваць рэкамендацыі педагогаў, псіхолагаў пра

негатыўныя наступствы празмернай электроннай камунікацыі. Як сцвярджае вядомы айчыны вучоны прафесар Н. Мячкоўская, “камп’ютар і сетка аслабляюць запамінанне інфармацыі... Застаюцца недастаткова сфарміраванымі неабходныя інтэлектуальныя навыкі: уменне аналізаваць, адрозніваць галоўнае і другараднае, звязаць новыя веды з раней вядомым, рабіць вывады, запамінаць патрэбнае” [5, с. 439].

Такім чынам, ва ўмовах працы з электроннымі тэкстамі вырашаюцца прадметныя і метапрадметныя задачы: уменне працаваць з інфармацыяй – шукаць, назапашваць факты для вырашэння пэўнай праблемы, аналізаваць іх, рабіць неабходныя абагульненні, супастаўленні (у тым ліку і міжмоўныя), пацвярджаць вывады статыстычнымі дадзенымі, прымяняць атрыманыя вывады для выяўлення і рашэння лінгвістычных праблем. Не менш важна праз выкананне падобных заданняў вучыць быць камунікабельным, кантактаваць з настаўнікам і аднакласнікам, інтэлігентна вырашаць спрэчныя пытанні, выяўляць маўленчы і агульны ўзровень культуры.

Камп’ютар з’яўляецца сродкам рашэння дыдактычных задач, якія адрозніваюцца ад традыцыйных не метадамі пазнання, а формамі арганізацыі, спосабамі рэалізацыі, стратэгіяй засваення вучэбнага матэрыялу. Камп’ютар здольны перабудаваць саму структуру дзейнасці, а вынікі працы вучня з дапамогай камп’ютара можна прад’явіць як рознафарматны тэкст, які можа быць згорнуты, разгорнуты, ацэнены, пракантраляваны, трансфармаваны ў іншы від дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Варакса, И. Н.** Результаты апробации в Лицее БГУ учебно-методических комплексов, интегрированных на платформе электронных планшетных устройств / И. Н. Варакса // Информатизация образования. – 2013. – № 3. – С. 3–15.
2. **Баркович, А. А.** Информационная лингвистика: метаописание современной коммуникации : учеб. пособие / А. А. Баркович. – М. : Флинта : Наука, 2017. – 360 с.
3. **Галичкина, Е. Н.** Общая характеристика компьютерно-опосредованного дискурса / Е. Н. Галичкина // Интернет-коммуникация как новая речевая формация : монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова. – М. : Наука, 2018. – С. 53–71.
4. **Дайсон, Э.** Жизнь в эпоху интернета / Э. Дайсон ; пер. с англ. – М. : Бизнес и компьютер, 2008. – 398 с.
5. **Мечковская, Н. Б.** Философия языка и коммуникации : уч. пособие / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта, 2018. – 520 с.
6. **Новые педагогические и информационные технологии в системе образования** : учеб. пособие ; под ред. Е. С. Полат. – М. : Академия, 2009. – 272 с.
7. **Савіна, Н. У.** Асаблівасці тэкставага забеспячэння экскурсій / Н. У. Савіна // Веснік Бел. дзярж. эканаміч. ун-та. – 2004. – № 6. – С. 72–78.
8. **Щипицына, Л. Ю.** Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации : автореф. докт. фил. наук / Л. Ю. Щипицына ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2011. – 40 с.

Юры МЯНЬКОЎ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Ільчоўскай сярэдняй школы

РАЗВІЦЦЁ ЦІКАВАСЦІ ДА МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ СРОДКАМІ КІНАМАСТАЦТВА

Тэма “кіно і літаратура” даўно цікавіла даследчыкаў: у 1980-я г. было шмат выдадзена манаграфій, артыкулаў. Можна прыгадаць працы “Творы В. Быкава на экране” В. Нячай (Народная асвета, 1986, № 2, 7, 10), “Сябруюць музы на ўроку” Н. Фіцнер (Беларуская мова і літаратура ў школе, 1988, № 7; 1989, № 3), манаграфіі І. Вайсфельда, А. Баранава, В. Бондар, Л. Зайцавай і інш.

У педагагічнай практыцы даволі часта можна сустрэць сувязь “літаратура – кіно”. Наталля Фіцнер адзначае: “Яна найлепшым чынам прыдатна для заняткаў па літаратуры. Дзеці з вялікай ахвотай згаджаюцца пасля знаёмства з аповесцю або раманам паглядзець фільм. А як жа ажыццявіць іншыя сувязі?” [9, с. 64]. Разгледзім на прыкладзе. Вывучэнне апавяданняў “На Чорных лядах” і “Перад канцом” В. Быкава аб’ядноўваем з праглядам кінафільма “На Чорных лядах” рэжысёра Валерыя Панамарова (паводле гэтых жа апавяданняў). Спачатку знаёмім школьнікаў з біяграфіяй пісьменніка (вучні паўтараюць усё, што даведаліся ў папярэдніх класах), з гісторыяй стварэння апавяданняў, а потым разам разглядаем усе праблемы, узнятыя ў творах.

У 2019 г. адзначалася стагоддзе Слуцкага паўстання (Слуцкі збройны чын). У савецкіх падручніках гісторыі Беларусі гэтую падзею абыходзілі. У Слуцку ў 1919 г. патрыёты паўсталі супраць балшавікоў, падняліся на барацьбу за самастойнасць, незалежнасць дзяржавы, існаванне якой апынулася пад пагрозай. Былі сфарміраваны дзве брыгады, вядома, паўстанцы не змаглі абараніць усю тэрыторыю. Васілю Быкаву ўдалося правесці дэталёвае даследаванне (вялікую дапамогу аказаў доктар гістарычных навук, прафесар Анатоль Грыцкевіч, які адзін з першых узняў гэтую праблему). Адзін з эпізодаў тых трагічных падзей і лёг у аснову апавядання “На Чорных лядах” В. Быкава: эпізод апошняй фазы паўстання, калі беларускія войскі былі разбіты. Знішчалі ўсіх, хто меў дачыненне да паўстання: саміх барацьбітоў, іх сем’і. Урэшце ў лясах засталіся толькі маленькія групкі. Адны здаваліся ў палон, другія выбіралі іншы шлях – самагубства, бо яно зберагала жыццё родным.

Менавіта такі шлях і быў абраны героямі твора “На Чорных лядах”.

Пасля знаёмства з сюжэтам, героямі разглядаем “мастацкую структуру твора, у прыватнасці, асаблівасці мастацкай дэталі В. Быкава: пейзажную, прадметную, партрэтную, псіхалагічную і сімвалічную” [9, с. 65]. Мастацкая дэталі у апавяданнях В. Быкава псіхалагічна насычаная, добра прадуманая. Але калі казаць пра партрэтную дэталі, то трэба адзначыць, што ў адрозненне ад аповесці “Сотнікаў” партрэтныя апісанні ў апавяданнях амаль адсутнічаюць. А вось псіхалагічныя і сімвалічныя дэталі вельмі пашыраныя.

Трэба абавязкова звярнуць увагу на дэталі, мастацкія прыёмы ў другой палове апавядання “На Чорных лядах”, асабліва ў канцы, калі адчуваецца трагічная развязка. Аднак прадчуванне бяды, трагізму з’яўляецца яшчэ да знаёмства з тэкстам твора. На гэта паказвае ўжо сама назва твора – “На Чорных лядах”. Чорны колер – гора, боль, пакуты, нешта кепскае. З лядамі з’яўляюцца асацыяцыі холаду, сцюжы. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы дае азначэнне: “Ляда – дзялянка высечанага лесу са спаленым ці яшчэ не прыбраным суччам” [8, с. 218]. У творы гэтыя словы (і многія іншыя) набываюць глыбокі сімвалічны сэнс.

Пачынаецца апавяданне з лаканічнай фразы: “Назваецца – даваяваліся!..” [2, с. 209]. І тут пісьменнік выкарыстоўвае мастацкі прыём замоўчвання. Ён не называе сваіх герояў, за іх гаворыць толькі займеннік *яны*: “Тое, што яны даваяваліся дарэшты, да астатняй магчымасці, камандзір зразумеў не цяпер і не ўчора, як іх прыціснулі да ракі і секлі ў кустоўі з кулямётаў, а яны толькі агрызаліся рэдкімі вінтовачнымі стрэламі” [2, с. 209].

Адчуваннем бяды напоўнены пейзаж. Гэта таксама мастацкі прыём, дэталі, якую павінны ўбачыць дзеці: “...у гэтым раўнінна-забалочаным краі нідзе ніякай баравінкі – спрэс дрымучыя лясныя нетры, бярозы ды сосны, імшарыны, пясчаны, парослы ядлоўцам дол. І яны валакліся, аж покуль наперадзе не паказаўся прагал, зверху шэра засвяцілася хмарнае неба, у доле непадалёк відаць стала награвашчванне

Кадр з фільма “На Чорных лядах”. 1995 г.

карчоў...” [2, с. 212]. Яшчэ некалькі прыкладаў у пацвярджэнне нашай думкі: “Сарокі ў голлі сакаталі ўсё болей, бы прадчуваючы тое страшнае, што тут неўзабаве адбудзецца. Іх ужо ніхто не адганяў, не палохаў, і яны бязладна пана-чапляліся на бярозах, спраўлялі свае птушыныя хаўтуры. Зводдаль ад іх з’явіліся са тры вароны. Тыя сядзелі спакайней, толькі здзіўлена пазіралі ўніз, але маўчалі” [2, с. 233]; “Навокал пакуль што было ціха і глуха ў гэтым глухім кутку лесу, толькі хваёвы шум слаўся ўгары, мерна гайдаліся хвойныя вершаліны; часам ціха патрэскала сухое голле” [2, с. 210]. Пейзажныя замалёўкі, мастацкія дэталі сустракаюцца на працягу ўсяго твора “На Чорных лядах”, падкрэсліваюць трагічны каларыт апавядання: яны “не проста фон, не мастацкая дэкарацыя, а актыўны кампанент, які ўзмацняе ўражанне трывогі і напружанасці, актывізуе суперажыванне чытача” [5, с. 33]. Навучэнцы з радасцю пагаджаюцца на прагляд мастацкага фільма пасля знаёмства з творами.

Мэтазгодна ажыццяўляць на ўроках і іншую сувязь: кіно – літаратура. Каб на занятках літаратуры можна было плённа выкарыстаць творы кіно, неабходна перш за ўсё падрыхтоўчая праца. Яе можна правесці ў выглядзе гутаркі. Увогуле, гутаркі, дыскусіі па пытаннях кінамастацтва патрэбна праводзіць часцей, звяртаць увагу на эстэтычныя аспекты кінамастацтва. Такія гутаркі трэба весці, на наш погляд, ужо пачынаючы з пятага класа. Вучням можна прапанаваць заданне: прасачыць, як на працягу фільма “рэжысёр выкарыстоўвае быкаўскую мастацкую дэталі, якое сэнсавае гучанне набываюць гэтыя дэталі ў фільме; правесці паралель паміж функцыянаваннем мастацкай дэталі ў літаратурным творы і кінафільме” [9, с. 65]. Але вучням гэта будзе не пад сілу, калі яны не знаёмы з эстэтычнымі аспектамі кінамастацтва.

Спачатку трэба пазнаёміць школьнікаў з паняццямі *кадр* і *план*, растлумачыць, што французскае слова *мантаж* азначае ‘зборка’. Але *мантаж* – гэта «не толькі “зборка”, але і “разборка” – гэта значыць працэс, члянненне на кадры і планы безупыннага дзеяння. Мантаж ажыццяўляецца, як вядома, на мантажным стане» [9, с. 66]. Спалучэнне, склейка кавалкаў плёнкі – “гэта злучэнне і раз’яднанне, матэрыялізацыя вобразнага мыслення мастака, характараў, канфліктаў” [3, с. 83]. Самае важнае знаёмства для школьнікаў – знаёмства з прыёмамі мантажу, якія ў руках майстроў кіно пераўтвараюцца

ў сродкі фарміравання мантажнай вобразнасці, у прынцыпе такія ж, як партытура і інструмент у руках музыканта, фарбы і пэндзаль – у жывапісца [3, с. 45].

Да прыёмаў мантажу адносяцца: запаволеная, паскораная здымка, стоп-кадр, мантажны “паралелізм”, мантажны рытм, “унутраны маналог” і інш. Неабходна растлумачыць гэтыя паняцці: *мантажны рытм* – нечаканае мэтанакіраванае ўзбуйненне, напрыклад, надпісаў, здымачнага матэрыялу наогул; *“унутраны” маналог* – паказ таго, што адбываецца ва ўспрыманні самога героя, быццам гэта ён бачыць [9, с. 66]. *Стоп-кадры* – кадры спыненага працэсу, дзе “статыка даецца наглядна, дзе кіно як бы вяртаецца да свайго фатаграфічнага прататыпу” [3, с. 8]. А сутнасць *паралельнага мантажу* заключаецца ў “паралельным паказе таго, што адбываецца ў розных месцах, але абавязкова ў адзін і той жа час” [1, с. 66]. Адзінкай мантажу ў кіно лічаць сцэну і эпізод. Эпізод можа складацца з некалькіх сцэн. Для сцэны характэрна адзінства месца, часу, дзеяння і тэмы. Для эпізоду – адзінства дзеяння і тэмы. Састаўной жа часткай мантажу сцэн, эпізодаў служыць сістэма мізансцэн. “Мізансцэна – размеркаванне акцёраў на сцэне. Мастацтва мізансцэны – адзін з найважнейшых элементаў рэжысуры” [7, с. 792]. Мізансцэна складаецца з некалькіх кадраў. Такім чынам, ведаючы сродкі кіно, вучань разумее, якой мовай карыстаецца мастак экрана, якім сродкам ён аддае перавагу.

Вучні загадзя знаёмяцца з пытаннямі, па якіх будзе праводзіцца абмеркаванне мастацкага фільма:

1. Хто аўтар фільма?
2. На якой студыі і калі пастаўлены?
3. Чым з’яўляецца фільм – уласнай экранізацыяй або ён створаны па матывах апавяданняў?

4. Як вы разумеце сэнс назвы кінакарціны?
5. Пра што фільм “На Чорных лядах”?
6. Назавіце галоўных герояў. Хто яны?
7. Якія эпізоды добра запомнілі?
8. Які жанр фільма?
9. Ацаніце эмацыйны настрой кінакарціны.
10. Што даў вам фільм? Ці сучасны ён?

Абмеркаванне кінафільма праводзіцца ў выглядзе гутаркі з элементамі дыскусіі. Адказы на першыя пытанні патрабуюць не толькі актывізацыі памяці, але і “навыкаў успрымання кінафільма як мастацтва калектыўнага, як сутворчасці мноства аўтараў” [1, с. 77]. Вучні адзначаюць, што фільм быў зняты ў 1995 г. на кінастудыі “Беларусьфільм” рэжысёрам Валерыем Панамаровым. Аўтары сцэнарыя – Валерый Панамароў і Васіль Быкаў. Фільм створаны паводле апавяданняў В. Быкава. Сэнс назвы дзеці разумеюць сімвалічна: Чорныя ляды – гэта перш за ўсё тагачасная Беларусь і ў нейкай ступені сённяшняя. Гледачы адзначаць, што ў фільме раскрываецца малавядомая старонка гісторыі краіны. І старонка гэта прысвячаецца Беларускай Народнай Рэспубліцы (БНР). У пачатку фільма школьнікі бачаць восем герояў: Дзед, Казак, Кажухар, Аўстрыяка, Мяцельскі, Ігар Забела, Валодзя Сулашчык, Камандзір. Гледачы мусяць убачыць і сказаць, што моцнае ўражанне ў фільме яны атрымалі ад вобраза Дзеда – вось ён панура пазірае на свежы жвір (тут вельмі добра папрацаваў аператар фільма), вапушацца вусны, думае пра нешта сваё. Пасля аналізу характараў герояў робіцца выснова, што “зразумець ідэю твора, раскрыць унутраны свет персанажаў дапамагаюць нам кінапрыёмы, якія ствараюць стылістыку фільма” [10, с. 52]. Валерый Панамароў імкнуўся раскрыць складаны ўнутраны свет герояў. І тут вялікае значэнне рэжысёр надае вачам акцёраў. Яны адлюстроўваюць “найтанчэйшыя адценні чалавечых перажыванняў” [10, с. 52]. Вось чаму так набліжаны да нас абліччы акцёраў. Сцэнарый фільма вельмі блізкі да тэксту апавядання “На Чорных лядах”. Гэта тлумачыцца тым, што аўтар сцэнарыя – Васіль Быкаў. І тут абмеркаванне кінакарціны выклікае жаданне параўнаць яе з першакрыніцай, якая пакладзена ў аснову фільма. “У чым жа залог удачы фільма? Ці трэба трымацца літаратурнага арыгінала?” – ставяцца пытанні класу. Тут павінны быць розныя думкі, яны мусяць разыходзіцца, таму гутарка ў канцы пераходзіць у дыспут ці нават дыскусію.

Адзін вучань сцвярджае, што залог удачы заключаецца ў набліжэнні да арыгінала. Другі вучань аспрэчвае гэтую думку: «Кіно не можа ўвасобіць на экране ўсё, што дапускае літаратура. Літаратура выкарыстоўвае адны сродкі выраз-

насці, кінематограф – зусім іншыя. У кожнага з гэтых мастацтваў свая вобразная мова, свае законы развіцця. Нельга дакладна “скапіраваць” аповесць або раман з дапамогай кіно, бо добрага мастацкага выніку гэта ніколі не дасць. Але можна перакласці кнігу з мовы прозы на мову кінематографа і даць ёй новае жыццё – самастойнае, экраннае» [10, с. 53]. Трэці вучань дадае, што сцэнарысту і рэжысёру пры экранізацыі не трэба пазбаўляцца творчага працытанна твора, не трэба прытрымлівацца дакладнасці, пры якой кніга “вяне”, а экран “не расцвітае”.

Хоць Валерый Панамароў імкнецца ісці за Быкавым у выкарыстанні мастацкай дэталі, але на экране адсутнічае прамое “фатаграфаванне” твора. У фільме не ўсё апавядаецца на словах, а “заменена кінематаграфічнымі вобразамі, расшыфраваць якія іншы раз больш цяжка, чым зразумець мову слоў – яна больш звыклая” [4, с. 69]. Рэжысёр імкнуўся адлюстраваць перш за ўсё духоўныя, маральна-філасофскія праблемы. Валерый Панамароў сродкамі кіно вельмі глыбока адчуў душу чалавека і пранікнуў у падсвядомасць герояў, перадаў агульны дух апавяданняў В. Быкава. На аснове разважанняў вучні робяць выснову, што фільм “На Чорных лядах” створаны па матывах апавяданняў “На Чорных лядах” і “Перад канцом”, пра гэта сведчаць і цітры фільма.

Потым высвятляем пытанне, ці склаліся кампаненты фільма ў адзінае цэлае. “Для гэтага разглядаем спачатку розныя аспекты фільма: выяўленчы, гукавы, драматургічны і акцёрскі. Усе гэтыя аспекты, як і кінапрыёмы, ствараюць эмацыянальны каларыт кінафільмаў” [10, с. 54]. Трэба адзначыць, што фільм “чорна-белы”. І гэта не таму, што не было сродкаў, каб зняць “каляровае” кіно, а таму, што ў фільме прысутнічае “строгая, суровая атмасфера апавяданняў, неадрыўная ад іх глыбокіх драматычных інтанацый” [4, с. 84]. Далей вызначаем ролю музыкі. Яна ўзбагачае фільм, паглыбляе яго вобразны сэнс. Музыка “паўстае ва ўсім маштабе свайго магутнага ўздзеяння” [10, с. 54]. Вучні расказваюць пра ролю акцёраў у стварэнні фільма. Выканаўцы імкнуцца, каб глядач паверыў таму персанажу, у якога акцёр пераўвасабляецца, паверыў і пранікся яго настроймі, пачуццямі, сфарміраваў свае адносіны да вобраза. Але што б ні адчувалі вучні-гледачы, яны абавязкова “прымяраюць” убачанае на сябе, пераносяць на сваю асобу, свой вопыт. Вучні ўяўляюць, што самі адчувалі б у падобнай сітуацыі, думаюць пра свае слабасці, недасканаласці, пра сваё стаўленне да Радзімы, роднай мовы. І выклікана гэта выразнасцю ігры акцёраў, іх шчырасцю. А гэта забяспечвае

фільму павышаную экспрэсію, што ўплывае на пачуцці і свядомасць школьнікаў.

Падчас вызначэння жанру фільма вучні ўспамінаюць пра літаратурныя жанры. У сваю чаргу настаўнік расказвае пра жанры кіно. Іх шмат: фільм-эпапея, псіхалагічная драма, філасофская драма, фантастыка, прытча, праблемная драма, трагедыя. Чым жа з'яўляецца прагледжаны фільм па сваім жанры? Вучні прыходзяць да высновы, што гэта “трагедыяны твор”. І з гэтым можна пагадзіцца. Але трэба дадаць, што тут мы маем справу з “філасофскай трагедыяй” (“філасофіяй экзистэнцыялізму”). Таксама адзначаем, што трагедыя – жанр фільма, які прадугледжвае “найвышэйшае духоўнае напружанне, пастаноўку кардынальных філасофскіх праблем часу, гібель героя як вынік немагчымасці іншага вырашэння трагічных узрушэнняў” [3, с. 119].

Нарэшце разважаем пра значэнне кінафільма: што даў ён вучням, ці сучасны ён, у чым яго актуальнасць? Гледачы адзначаць, што фільм “На Чорных лядах” прымусіў іх па-новаму паглядзець на апазданні “На Чорных лядах” і “Перад канцом”, адшукаць духоўныя сувязі з сучаснасцю. Такая праца скіроўвае вучняў да паглыбленага аналізу, вольна і доказна выкарыстоўваць свой вопыт гледача, выклікае жаданне прачытаць творы.

Прадуктыўная праца па развіцці цікавасці да чытання – напісанне рэцэнзіі ці водгуку на кінафільм. Стварэнне вуснага або пісьмовага водгуку выклікае цяжкасці ў вучняў. Прапаноўваем наступную падрыхтоўчую работу да напісання водгуку на кінафільм. У пачатку ўрока паведамляем, што ў залежнасці ад мэты выказвання вылучаюць тры віды пісьмовых работ: анатацыя, водгук, рэцэнзія. Даем заданне ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” знайсці лексічнае значэнне кожнага з гэтых слоў. А потым змяніць іх адпаведнымі словамі ці словазлучэннямі: анатацыя – пераказ; водгук – выказванне ўражанняў; рэцэнзія – ацэнка твора. Зачытваем узоры, прыкладныя водгукі і запісваем на дошку план, якім можна карыстацца падчас працы. Пасля гэтага вучні глядзяць мастацкі фільм і пішуць водгук.

Развіваць цікавасць да чытання праз кінафільм трэба яшчэ ў раннім дзяцінстве. Гэтаму садзейнічаюць кінаказкі. Казка для дзяцей – гэта тое самае, што сур’ёзнае кіно для дарослага: гэта і энцыклапедыя жыцця, і вучэбны дапаможнік, і крыніца эстэтычнай асалоды. Дзіця, калі глядзіць “сапраўдную” кінаказку, разумее, што дабро пераможа зло. Малодшы школьнік усведамляе, што трэба прачытаць такія творы, з’яўляецца жаданне ўзяць кнігі і пазнаёміцца з

народнымі беларускімі казкамі, “казкамі жыцця” Я. Коласа, казкамі М. Багдановіча, З. Бядулі, А. Федарэнкі.

У старшых класах, калі разглядаецца паэзія, адзін з урокаў можна было б, на нашу думку, пабудаваць наступным чынам. У пачатку настаўнік паведамляе, што на працягу ўрока будзе экранізавацца верш. Знаёмства з вершам “Зімовая дарога” М. Багдановіча. Вучні пагаджаюцца, што твор вельмі прыгожы праз шырокае выкарыстанне мастацкіх тропіў. Задаём пытанне: “Ці можна перанесці гэты верш на экран?” Вучні адказваюць, разважаюць, чытаюць іншыя вершы, спрачаюцца, прыходзяць да высновы, што многае з гэтага верша можна перадаць на экране: коні імчацца вельмі хутка, радасны настрой чалавека, поле і г. д. Аператар-мастак змог бы цудоўна намаляваць пейзаж з верша. Але кожны глядач “прачытаў” бы гэты эпизод па-свойму, ён выклікае розныя эмоцыі. Аднак галоўнае ў тым, што якой прыгожай ні была б карціна, яна ні пры якім выпадку не ўспрымалася б як карціна М. Багдановіча. Нельга перадаць на экране “лёгкае сані”, “маркотныя месяцы ножкі”, нельга адчуць аўтарскае бачанне прыроды, – усё гэта можна ўбачыць, адчуць толькі тады, калі прачытаеш твор. Гэта становіцца зразумела і вучням: усё ў дакладнасці можна паказаць на экране, можна атрымаць выразную карціну, але нішто не дапаможа захаваць фатаграфію музыкі і непаўторнасць верша М. Багдановіча – прыходзяць да высновы школьнікі.

Такім чынам, ёсць шмат метадычных сродкаў, якія дапамогуць абудзіць цікавасць да чытання. Уся гэтая праца не праходзіць бяследна: вучні далучаюцца да роднага слова, пачынаюць паважаць і любіць родную мову, беларускую літаратуру.

Спіс літаратуры

1. **Баранов, О.** Экран становится другом / О. Баранов. – М., 1979.
2. **Быкаў, В.** На Чорных лядах / В. Быкаў // Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Ураджай, 1996. – Т. 1.
3. **Вайсфельд, И.** Кино как вид искусства / И. Вайсфельд. – М., 1983.
4. **Книга спорит с фильмом** : сб. статей. – М., 1973.
5. **Мартынава, Э.** Мастацкая дэталёў у літаратурным творы / Э. Мартынава. – Мінск, 1977.
6. **Нечай, О.** Основы киноискусства / О. Нечай, Г. Ратников. – Минск, 1978.
7. **Нячай, В.** Творы Быкава на экране / В. Нячай // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1988. – № 7.
8. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** / А. Баханькоў, І. Гайдукевіч, П. Шуба. – Мінск, 1988.
9. **Фіцнер, Н.** Сябруюць музы на ўроку / Н. Фіцнер // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1992. – № 1.
10. **Фіцнер, Н.** Сябруюць музы на ўроку / Н. Фіцнер // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1992. – № 3.

Алена ДАНИЛШЫНА,
настаўнік-метадыст,
намеснік дырэктара па выхавачай рабоце
сярэдняй школы № 12 г. Пінска

ДЫСТАНЦЫЙНАЕ НАВУЧАННЕ ІНТЭРАКТЫЎНЫЯ ЭЛЕКТРОННЫЯ АДУКАЦЫЙНЫЯ РЭСУРСЫ Ў ВЫВУЧЭННІ ПРАДМЕТАЎ ГУМАНІТАРНАГА ЦЫКЛА

*Што бачылася ўчора мэтай для вачэй тваіх, –
Для заўтрашняга дня – ланцугі;
Думка – толькі корм для думак новых,
Але голад іх ненасытны.*

Э. Верхарн.

Развіццё адукацыі адбываецца ва ўмовах бурнага росту інфармацыі. З распаўсюджваннем лічбавых тэхналогій навучанне набывае новыя формы, становіцца бесперапынным, індывідуальна арыентаваным, гнуткім і дынамічным працэсам. Характэрная асаблівасць сучаснай адукацыі – медыяграмацыйнасць усіх удзельнікаў адукацыйнага працэсу. На працягу апошніх гадоў курсы павышэння кваліфікацыі настаўнікаў арыентуюцца на развіццё педагогічных кампетэнцый усіх спецыялістаў адукацыі. Прызнаючы патэнцыял інфармацыйных камунікацыйных тэхналогій (ІКТ) для павышэння якасці адукацыі і вырашэння праблем сучаснай адукацыі, кафедры і факультэты рыхтавалі праграмы курсаў са зместам практыкаарыентаваных сучасных метадык і тэхналогій. Актуальнасць медыяадукацыі не выклікае сумнення. Школьная медыяадукацыя мае на ўвазе гатоўнасць педагогаў рэалізаваць наступныя мэты: 1) ствараць гнуткія вучэбныя планы, у якіх актыўна выкарыстоўваецца медыякантэнт і ўлічваецца пастаяннае абнаўленне рэсурсаў сеткавых ведаў; 2) адаптаваць вучэбны працэс пад індывідуальныя траекторыі навучання ў гіпермедыя асяроддзі.

Узнікненне і развіццё новых відаў грамацыйнасці, абнаўленне тэхнічных сродкаў навучання і сродкаў камунікацыі, стварэнне адукацыйных суполак выносяць на павестку дня перагляд ролі настаўніка. У новых вучэбных умовах настаўнік працягвае выконваць асноўныя абавязкі: выкладанне і кіраўніцтва працэсам навучання, перадача грамадскіх каштоўнасцей і ўстановак, кантроль за ўмовамі навучання і адукацыйнымі камунікацыямі, ацэнка ведаў вучняў, выхаванне. Але ў дапаўненне да пералічаных функцый настаўнік распрацоўвае кантэкст, мадэлюе сітуацыі і ўмовы для працэсаў выкладання з выкарыстаннем ІКТ, улічваючы валіднасць новаўвядзенняў. Праграма самаадукацыі медыянай грамацыйнасці ўключае некалькі паэтапных кампанентаў: апе-

рацыйны, крытычны, творчы і рэфлексійны. Настаўнік мусіць прайсці гэты шлях да канца. Самці з дапамогай прафесіяналаў павінен “абнавіць” сваю кампетэнтнасць, улічваючы спецыфіку выкарыстання ІКТ у працэсе навучання. Для гэтага існуе сістэма курсаў павышэння кваліфікацыі, шэраг інтэрнэт-семінараў, анлайн-курсаў, відэаўрокаў для асваення інтэрактыўных электронных адукацыйных рэсурсаў.

Зразумела, што ў сувязі з гэтым настаўніку неабходна фарміраваць або своечасова абнаўляць канцэптуальныя асновы сваёй медыянай грамацыйнасці, гласарый настаўніка павінен пашырыцца новымі тэрмінамі, якія характарызуюць класіфікацыю і функцыі электронных адукацыйных рэсурсаў [1]. У розных грамадскіх сферах паняцце і спосаб прымянення медыянай грамацыйнасці мае розныя кірункі, у адукацыі можна вылучыць наступныя: здольнасць да крытычнага мыслення і творчасці; здольнасць рашаць адукацыйныя задачы; здольнасць да творчай дзейнасці і камунікацыі [2].

Камунікацыя і творчасць, у агульным, скіраваны на перадачу інфармацыі. А гэты працэс неаднойчы перажываў рэвалюцыйныя змены. Інфармацыйныя рэвалюцыі адбываліся ў нашым грамадстве неаднаразова, таму неабходна выкарыстаць гэтыя веды на карысць сучаснага настаўніка. Навукоўцы вызначаюць нашу эпоху як эпоху камп’ютарных магчымасцей. Сучасны педагог не мае прафесійнага права ігнараваць гэтыя факты. Выкарыстанне інтэрнэт-рэсурсаў – патрабаванне часу. Актуальнай з’яўляецца пры гэтым не сама праблема выкарыстання элементаў інтэрнэт-камунікацыі, а карэктнасць і адэкватнасць іх выкарыстання. Віды і формы заданняў, якія можа сёння ствараць настаўнік, самыя разнастайныя. Безумоўна, гэта патрабуе пэўнага часу на авалоданне праграмамі электронных адукацыйных рэсурсаў.

Інтэрнэт-рэсурсы ў адукацыйнай прасторы – гэта сайты ўніверсітэтаў, сацыяльныя сеткі, аду-

кацыйныя платформы, навучальныя праграмы і інш. Яны дазваляюць сучаснаму навучэнцу мець доступ да банкаў даных, якія захоўваюць матэрыялы ў велізарным аб'ёме. Маюць магчымасць вольнага інтэрактыўнага доступу да іх элементаў і ўзнаўлення на экране мабільных сродкаў гатовых тэкстаў, ілюстрацый, відэасюжэтаў з гукавым суправаджэннем. Сёння сэрвісы даюць магчымасць правядзення анлайн-тэстаў з функцыяй праверкі і адзнакі.

Ва ўмовах глабалізацыі развіццё інфармацыйных тэхналогій прыводзіць да ўтварэння новых спосабаў выкарыстання інтэрнэту. На сучасным этапе развіцця грамадства, калі мэта адукацыі – стварэнне ўмоў для максімальнага развіцця асобнага патэнцыялу кожнага вучня, сацыяльныя сэрвісы Web 2.0, асноўныя рысы якіх інтэрактыўнасць і сацыялізацыя, могуць спрыяць павышэнню матывацыі навучання і самому працэсу навучання. У інтэрнэт-прасторы існуе вялікая колькасць платных і бясплатных web-дадаткаў да планшэта, смартфона, якія прапануюць вывучаць прадмет або набываць дадатковыя веды, самастойна развівацца ў абраным напрамку ў фармаце дапоўненай рэальнасці: ROAR Dashboard Free 3D (editor.theroar.io), HP(studio.hpreveal.com), Elicovision, StarWalk2Free, Sketch AR, JigSpace, Google-аб'ектыў, Mondly iOs, Civilisations AR, Mind Map AR, Sike(ximія), Elements 4D(animal), QuiverVision.com, GradeCam (стваральнік тэстаў), Plickers, Periscope, quizlet.com/goodbye, MIT App INVENTOR (стваральнік адукацыйных вандровак). Для арганізацыі самастойнага індывідуальнага навучання ці працы ў дыстанцыйным фармаце настаўніку неабходна валодаць пэўным інструментарыем. Ёсць экспрэс-курсы па дыстанцыйным навучанні, анлайн-канферэнцыі, якія неабходна наведваць, каб засвоіць новыя віды і формы працы. Можна знайсці гатовыя рэкамендацыі па выкарыстанні новых інтэрнэт-платформ з пакрокавым тлумачэннем. Даўно працуе інтэрнэт-платформа Настаўнік.info, дзе прадстаўлены гатовыя для выкарыстання матэрыялы. На сайце размешчаны блокі з распрацаванымі матэрыяламі, рабочымі інтэрнэт-спасылкамі. Настаўнікі выкладваюць гатовыя ўрокі па розных прадметах і выкарыстоўваюць платформы Zoom.us, Skype, Hoster.by, Facebook Live для правядзення анлайн-заяткаў, відэаканферэнцый і вэбінараў; Discord для арганізацыі дзелавых сустрэч, чагатаў для абмену тэкставымі паведамленнямі, Google Hangouts для абмену паведамленнямі, арганізацыі прамых відэатрансляцый. Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя М. Танка мае YouTube-канал, дзе размешчаны ўрокі для вучняў I–XI класаў. Можна скарыстаць магчымасці інтэрактыўных рабочых сшыткаў і планаў-канспектаў урокаў

edu.skysmart.ru, media.aversev.by. Сёння настаўнікі актыўна карыстаюцца матэрыяламі дыстанцыйных алімпіяд для вучняў VI–VIII класаў “падабайкі роднай мове”, матэрыяламі суполкі edusupolka.bloqspot.com, belarusmova.bloqspot.com, “Перакулены клас” на Facebook, канструктарам урокаў COREapp, усімі магчымасцямі Google (гугл-дыск, гугл-клас і інш.), групамі Viber.

Настаўнікі-метадысты беларускай мовы і літаратуры краіны даўно аб'ядналіся ў творчую групу “Ветразь” і абменьваюцца думкамі, ідэямі, напрацоўкамі. Дарэчы будзе нагадаць пра сайты настаўнікаў з гатовымі матэрыяламі:

mlicej.mixsite.com – сайт “Альтанка” Мікалая Навумчыка, настаўніка-метадыста, намесніка дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце Маларыцкай раённай гімназіі;

spaklik.wixsite.com – сайт “Крыніца” Аксаны Паляшчук, настаўніка-метадыста сярэдняй школы № 9 г. Мазыра;

sites.google.com/view/rodnaya-mova – віртуальны кабінет Любові Сякацкай, настаўніка-метадыста Нягневіцкай сярэдняй школы;

razmova.blogspot.com – блог “Размова” Ноны Сілюк, настаўніка-метадыста навучальна-педагагічнага комплексу Юрацішкаўскі яслі-сад – сярэдняй школы;

vizavi.by.tilda.ws – электронны вучэбны модуль “Візаві” Сілюк Ноны, настаўніка-метадыста навучальна-педагагічнага комплексу Юрацішкаўскі яслі-сад – сярэдняй школы;

sites.google.com/view/ptushka – электронны сродак “Сіняя птушка” Ірыны Бедняковай, настаўніка-метадыста сярэдняй школы № 6 г. Рагачова;

youtube.com/channel/UC8G4el30tjxOUsscd1wwxpg – канал Наталлі Ступчык, дзе размешчаны відэаўрокі настаўніка-метадыста сярэдняй школы № 2 г. п. Зэльвы;

presentdaymova.wordpress.com – сайт “Present day mova” Ірыны Казачэнкі, настаўніка-метадыста Лельчыцкай гімназіі;

sites.google.com/view/vedaj/main – сайт “Ведай” Алены Мігаль, настаўніка-метадыста Хальчанскай базавай школы.

Падрабязней разгледзім практычныя магчымасці Smart Notebook, LearningApps.org, QR-кодаў ў вывучэнні беларускай мовы і літаратуры.

КАНСТРУКТАР ІНТЭРАКТЫЎНЫХ ЗАДАННЯЎ

LEARNINGAPPS.ORG

LearningApps.org дазваляе зручна і лёгка ствараць электронныя інтэрактыўныя практыкаванні: віктарыны, устаўкі пропускаў у тэксце, крыжаванкі, гульні з літарамі, пазлы і шмат іншага. Канструктар мае шырокія магчымасці, зручны ў навігацыі, просты ў выкарыстанні.

Любы настаўнік, які мае мінімальныя навыкі работы з ІКТ, можа стварыць свой рэсурс – невялікае практыкаванне для тлумачэння новага матэрыялу, замацавання, кантролю ведаў.

Стваральнікі сэрвісу – Цэнтр Педагагічнага каледжа інфарматыкі адукацыі РН Bern у супрацоўніцтве з універсітэтам г. Майнца і ўніверсітэтам г. Цітаў – характарызуюць канструктар: “Learningapps.org з’яўляецца дадаткам Web 2.0 для падтрымкі навучання і працэсу выкладання з дапамогай інтэрактыўных модуляў. Існуючыя модулі могуць быць непасрэдна ўключаны ў змест навучання, а таксама іх можна змяняць ці ствараць у аператыўным рэжыме. Мэтаў з’яўляецца таксама збор інтэрактыўных блокаў і магчымасць зрабіць іх агульнадаступнымі. Такія блокі (т. зв. дадаткі ці практыкаванні) не ўключаны па гэтай прычыне ні ў якія праграмы ці канкрэтныя планы ўрокаў” [1].

Магчымасці LearningApps забяспечваюць якасна новы падыход да будовы адукацыйнага працэсу. Тут можна стварыць спасылку для адпраўкі на электронную пошту або код для выкарыстання ў блогу ці на сайце. Сэрвіс зручны, бясплатны; мае беларускамоўны інтэрфэйс; магчыма стварэнне хуткага інтэрактыву; дазваляе імгненна праверыць правільнасць выканання задання; мае магчымасць выкарыстання задання ў html-старонцы; многія шаблоны падтрымліваюць працу з ілюстрацыямі, гукам, відэа; мае вялікую калекцыю практыкаванняў, створаных іншымі карыстальнікамі; магчымы пошук практыкаванняў па катэгорыях; пастаянна развіваецца; магчымы абмен інтэрактыўнымі заданнямі. Ёсць і асаблівасці ў выкарыстанні: частка шаблонаў не падтрымлівае кірыліцу; некаторыя шаблоны практыкаванняў змяняюцца або знікаюць увогуле; у шаблонах сустракаюцца недахопы, якія немагчыма выправіць уручную, тады можна стварыць сваё. Для прагляду і выканання заданняў не трэба рэгістравацца на сайце, але калі настаўнік жадае захаваць сваё практыкаванне, то неабходна прайсці поўную рэгістрацыю.

Заданні, змешчаныя на сайце, рассартаваны па катэгорыях, тэматыцы, узроўнях адукацыі. Выкананне розных відаў работ можа быць здзейснена неаднаразова, што дазваляе вучню выканаць заданне столькі разоў, колькі яму неабходна, каб засвоіць матэрыял. Гэта значна павышае самаацэнку, упэўненасць вучня на наступным уроку (або пры кожным наступным выкананні задання) і ў выніку павышае пазнавальны інтарэс на ўроку. Так, заданні “знайдзі пару” дазваляюць вучню суаднесці аўтара літаратурнага твора з тэкставым урыўкам або аўтара і яго партрэт з вядомым выказваннем. Выконваць заданне можна дома з выкарыстаннем падручніка, засваенне матэрыялу можа быць з падказкай, але ў класе вуч-

чань зможа аднавіць вучэбны матэрыял. Заданні “храналагічная лінейка” і “расставіць па парадку” дазваляюць засвоіць біяграфію, “запоўніць пропускі” прапануе вучню ўставіць прапушчаныя словы ў прыказках ці прымаўках або ўставіць слова ў вядомае крылатае выказванне аўтара. Матэрыял можа быць выкарыстаны не толькі падчас канкрэтнага ўрока, але і пры падрыхтоўцы да алімпіяд. Пазлы “ўгадай-ка”, “віктарына з выбарам правільнага адказу” дазваляюць у гульнявой форме асэнсаваць і размеркаваць у лагічным парадку навучальны матэрыял. Усе пералічаныя і многія іншыя віды заданняў найлепшым чынам спрыяюць высокай матывацыі навучання, дапамагаюць засвоіць матэрыял.

Сэрвіс дазваляе настаўніку стварыць агульны акаўнт для вучняў. LearningApps.org адкрывае перад адукацыйнай практыкай шырокія магчымасці: свабодныя электронныя рэсурсы могуць быць выкарыстаны ў навучальных мэтах; самастойнае стварэнне сеткавага кантэнту; міжасобасныя ўзаемадзеянні суб’ектаў адукацыйнага працэсу. Урокі беларускай мовы і літаратуры могуць стаць сучаснымі і любімымі пры любой форме навучання. Важна, каб гэты працэс не выклікаў страх памыліца, а прыносіў радасць ад набытых ведаў.

ВЫКАРЫСТАННЕ QR-КОДАЎ У ПРАЦЭСЕ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

QR-коды, задуманыя першапачаткова маркеталагамі, трывала ўвайшлі ў адукацыйны працэс. Як інструмент навучання яны маюць мноства карысных характарыстык і пры правільным выкарыстанні здольны значна павысіць матывацыю сучасных вучняў. Па сутнасці, гэта проста спасылка, якая пераадрасуе на неабходную, як правіла, мабільную мэтавую старонку. Прызначэнне QR-кода – графічнае прадстаўленне даных у выглядзе двухмернага штрыхкода. Сучасныя камеры смартфонаў або спампаваныя на тэлефон праграмы дазваляюць атрымаць доступ да закадзіраванай інфармацыі. Праграмы па стварэнні QR-кодаў, якія ёсць у інтэрнэце, даволі простыя, што дазваляе настаўніку кадзіраваць і тэкст, і малюнак, і табліцу, і відэа для выкарыстання ў адукацыйным працэсе.

Вучні станоўча ўспрымаюць работы з раскадзіраваннем, і працэс навучання набывае новы папулярны мабільны фармат. На ўроках беларускай мовы і літаратуры QR-коды можна выкарыстоўваць ад пастаноўкі мэтаў урока да дамашняга задання. Вучняў можна ўключаць у розныя формы працы, як індывідуальныя, так і групавыя – гэта залежыць ад колькасці мабільных прылад у класе. QR-код можа быць выкарыстаны не толькі ў мабільным выглядзе, але і ў якасці раздатачнага матэрыялу. Тэхналогія накіравана на матыва-

цыю вучня да засваення любой інфармацыі, калі правільна яе падаць. На арганізацыйна-матывацыйным этапе можна выкарыстаць QR-код як дадатак, напрыклад: Што ведаецца пра аўтара твора? Разгадайце крыжаванку па творах прапанаванага аўтара. Запоўніце пропускі ў табліцы “Аўтары і назвы іх твораў”. Пры вывучэнні новай тэмы ў якасці творчага задання можна прымацаваць QR-коды на стыкеры ў падручніку і пашырыць прастору тэмы, дадаўшы ў спасылкі гукавыя файлы (песні на вершы вядомых аўтараў), дадатковы тэкст (пашыраная рэальнасць – партрэт ці помнік аўтару), гэта могуць быць і гіперспасылкі (тэксты памераў і некалькі старонак), і іншае, што зробіць кабінет беларускай мовы і літаратуры незалежным ад спецыяльнага камп’ютарнага абсталявання.

МУЛЬТЫМЕДЫЙНАЕ АБСТАЛЯВАННЕ І ІНТЭРАКТЫЎНАЕ ЎЗАЕМАДЗЕЙННЕ Ў АДУКАЦЫЙНЫМ ПРАЦЭСЕ. SMART NOTEBOOK

Сучаснымі тэхнічнымі сродкамі навучання сёння лічаць інтэрактыўную панэль, якая мае антывандальнае пакрыццё, зручны памер і стойку; мультымедычны сэнсарны экран з функцыяй мультымедыя; інтэрактыўныя сэнсарныя сістэмы і іншае [1].

Прыёмам і стварэння інтэрактыўнасці лічым сціранне і з’яўленне, зацяжненне і з’яўленне на экране абсталявання, перасоўванне і інш. Сучаснае мультымедыйнае абсталяванне мае шырокі спектр выкарыстання ў адукацыйным працэсе. Таксама яно вызначаецца метадычнымі прынцыпамі выкарыстання: гласарый і свае “правілы паводзін”, тыпізацыя прыёмаў і размеркаванне роляў, наяўнасць тэхнічных сродкаў і дапаможных дыдактычных матэрыялаў, пастаянная падтрымка настаўнікам актыўнага ўнутрыгрупавога ўзаемадзеяння, інтэнсіўнае выкарыстанне індывідуальных заданняў, арганізацыя прасторавага асяроддзя, навучанне прыняццю рашэнняў ва ўмовах жорсткага рэгламенту часу і наяўнасці элемента нявызначанасці інфармацыі [1].

Кірункі выкарыстання: прэзентацыя, дэманстрацыя, візуалізацыя; актыўнае далучэнне вучняў да вучэбнай дзейнасці; паляпшэнне тэмпу і руху ўрока; мабілізацыя псіхічнай актыўнасці вучняў; увядзенне навізны ў навучальны працэс і павышэнне матывацыі навучання; павелічэнне магчымасці запамінання матэрыялу; вылучэнне ў матэрыяле галоўнага і яго сістэматызацыя [1].

Настаўніку пры рабоце з мультымедыйным абсталяваннем трэба ўлічыць этапы засваення матэрыялу вучнямі, праблемы поўнамаштабнага ўвядзення яго ў адукацыйны працэс, кірункі выкарыстання, умець ацэньваць інфармацыйны аб’ём, змест, актуальнасць прапанаванага матэ-

рыялу, мэтазгоднасць электроннага прадстаўлення інфармацыі.

Функцыянальнасць і надзейнасць інтэрактыўнага ўзаемадзеяння ў адукацыйным працэсе забяспечвае праграма Smart Notebook. Гэта інструмент візуальнага прадстаўлення дадзеных. Канструяванне інтэрактыўнага ўрока ў гэтай праграме набывае ўсё большую папулярнасць. Трэба адзначыць, што большасць самых цікавых магчымасцей праграмы пададзена на англійскай мове. Агульнае прызначэнне праграмы Smart Notebook – стварэнне прэзентацый, але асаблівае іх у тым, што кожны слайд з’яўляецца інтэрактыўным, працаваць з ім можа і настаўнік, і вучні – змяніць змест, дапоўніць любы тэкст, перасунуць, выдаліць і дадаць розныя элементы і аб’екты з дапамогай набору прадстаўленых інструментаў. І ўсё гэта непасрэдна каля дошкі. Неабходна толькі прызвычаіцца, што дзеянні на дошцы выконваюць проста пальцам (спецыяльным маркерам ці прыстасаваным прадметам, якія не псуецца экран), бо падчас працы за камп’ютарам усе дзеянні выконваюцца мышкай. Перад настаўнікам, які жадае ўключыць у практыку сваёй работы выкарыстанне інтэрактыўнай дошкі, стаяць задачы: навучыцца (тэхнічна) працаваць у асяроддзі Smart Notebook; засвоіць практычныя прыёмы работы непасрэдна з дошкай; метадычна грамадна прымяняць атрыманыя веды і навыкі пры падрыхтоўцы і правядзенні ўрока ці іншага мерапрыемства.

Smart Notebook вельмі простая праграма для папярэдняй падрыхтоўкі інфармацыйных матэрыялаў; мае просты і зручны рускамоўны інтэрфейс; матэрыялы, падрыхтаваныя ў гэтай праграме, можна выкарыстоўваць на любой інтэрактыўнай дошцы; пробны кантэнт бясплатны на месяц, далей – платнае выкарыстанне.

Навучальныя магчымасці праграмы Smart Notebook дазваляюць мадэляваць працэсы, тэсціраваць аўдыторыю з імгненным вывадам атрыманых вынікаў на экран, забяспечваюць інтэрактыўнасць адукацыйнага працэсу, спрыяюць фарміраванню высокай матывацыі навучання.

Камплект інструментаў для арганізацыі дзейнасці на ўроку: Activities (дзеянні), Examples (прыклады), Games (гульні), Graphics (графіка), Pages (старонкі), Tools (інструменты) і іншыя. Аднак дзяленне больш умоўнае, бо сродак можа дублявацца ў розных раздзелах. Аўтары калекцыі паклапаціліся пра дызайн і прадставілі настаўніку выбар колеравай гамы – кожны інтэрактыўны сродак калекцыі пададзены ў шасці колеравых варыянтах.

Праца з гэтай праграмай мае выгляд “крок за крокам”, стварэнне некаторых відаў работ разгледзім на прыкладах.

Sort – image (сарціроўшчык малюнкаў) дазваляе суаднесці прапанаваныя малюнкi і катэгорыі іх характарыстык. Напрыклад, на ўроках беларускай літаратуры гэта малюнак і твор, якому ён адпавядае; помнік і аўтар, якому ён прысвечаны, горад і радзіма пісьменніка і г. д. Да характарыстыкі можна дадаць тэкставы матэрыял, малюнкi размясціць у адвольным парадку, а заданне – правільна перасунуць малюнкi ў правую або левую калонкі. Клавіша Check (праверка) дазваляе праверыць правільнасць выканання задання, клавіша Solve (падгледзец) – падгледзец адказ, клавіша Reset – вярнуцца да пачатку.

Sort – text (сарціроўшчык тэксту) – экран з табліцай, якая мае назвы створаных намі катэгорый, а пад ёй у адвольным парадку зададзеныя намі словы, якія неабходна размясціць у адпаведных калонках табліцы. Надпісы пераносзяцца ў належную зону дошкі рухам рукі па паверхні. Мы можам праверыць правільнасць выканання, націснуўшы кнопку Check, а Reset дазволіць вярнуцца да пачатку.

Timeline reveal (часавая лінія) дазваляе ствараць да дзесяці вузлавых кропак. Да кожнай кропкі можна прывязаць неабходную інфармацыйную метку. На ўроках літаратуры – гэта вывучэнне біяграфіі аўтара, гістарычны аспект напісання твора, падзеі ў грамадстве, характэрныя для пэўнага перыяду вывучэння і іншае.

Pages (гатоўныя старонкі) змяшчаюць “бланкі” для настаўніка, якія ён сам напоўніць неабход-

ным матэрыялам: старонка можа быць створана для сарціроўкі пэўных аб’ектаў па катэгорыях – тэорыя літаратуры і тэрміны, якія характарызуюць літаратурныя прыёмы, скарыстаныя ў канкрэтным тэксце ці вершы або серыі вершаў.

Праграма дазваляе настаўніку суаднесці тэкст і графіку, персаналізаваць афармленне, выбраць стыль падачы матэрыялу, дадаць анімацыйныя і інтэрактыўныя эфекты прэзентацыі матэрыялу.

Аб’ём, якасць і колькасць выкарыстання інтэрнэт-сэрвісаў залежаць ад падрыхтаванасці настаўніка і тэхнічнага забеспячэння. Сучаснаму вучню неабходна патлумачыць, што інтэрнэт-прастора – гэта не толькі асяроддзе для гульні, але і шырокае поле для адукацыі, у тым ліку і самастойнай. Выкладанне з апорай на інтэрнэт-сэрвісы дазваляе здзейсніць пераход ад простага перадачы інфармацыі да практычнага абагульнення і сістэматызацыі набытых ведаў і ўменняў па розных дысцыплінах, што выводзіць змест адукацыі, працэс навучання на якасна новы, агульнанавуковы ўзровень.

Спіс літаратуры

1. Дзюба, І. А. Інфармацыйна-адукацыйнае асяроддзе сучаснай установы адукацыі / І. А. Дзюба. – Мінск : АПА. – (Матэрыялы прэзентацыі).
2. Информационные и коммуникационные технологии в образовании : монография / под ред. Б. Дендева. – М. : ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – 320 с.

Тэст на ўроку

Наталля ГАРДЗЕЙ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ЧАЙКОВА,
кандыдат філалагічных навук

ДЫЯГНАСТЫЧНЫ ТЭСТ

ЧАСТКА А

A1. Адзначце прыклады, у якіх усе словы пішуцца з вялікай літары:

- 1) С/садружнасць Н/незалежных Д/дзяржаў;
- 2) Н/нобелеўская П/прэмія М/міру;
- 3) З/злучаныя Ш/штаты А/амерыкі;
- 4) С/сузор’е В/вялікая М/мядзведзіца;
- 5) М/міністэрства А/аховы З/здараўя.

A2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару э:

- 1) пат_льня;
- 2) экз_мпляр;

3) д_лікатны;

4) світ_р;

5) ма_стра.

A3. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару я:

1) Мак_донія;

2) кі_скёр;

3) семдз_сят;

4) кра_від;

5) шэрсц_прадзенне.

A4. Адзначце прыклады, у якіх вылучаныя літары у і ў напісаны правільна:

- 1) жанчына-урач Ўльяненка;
- 2) аэрапорт у Лондане Хітроу;
- 3) татарыус Уласаў;
- 4) родзічы-украінцы з Ўжгарада;
- 5) Кракаўскі ўніверсітэт.

A5. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *ь*:

- 1) Арэф_еў;
- 2) грабен_чык;
- 3) раз_юшаны;
- 4) ц_вісці;
- 5) медал_ёнчык.

A6. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) Уручча;
- 2) ачшчапіць;
- 3) падыйсці;
- 4) ваколіца;
- 5) баластны.

A7. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *с*:

- 1) Каўка_;
- 2) бяс_тратны;
- 3) рас_ольнік;
- 4) мно_тва;
- 5) рас_лабіцца.

A8. Адзначце словы, якія ў сваім саставе маюць прыстаўку *а-*:

- 1) аддалена;
- 2) абаяльны;
- 3) адобрыць;
- 4) абагнаць;
- 5) аздараўленне.

A9. Адзначце словы, якія трэба пісаць праз злучок:

- 1) (паў) Мінска;
- 2) (паў) горада;
- 3) (930) годдзе;
- 4) (пяці) дзёнка;
- 5) (альфа) часціцы.

A10. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

- 1) дзевяностамільённы;
- 2) шэсцідзiesiąты;
- 3) васьмістамі;
- 4) абедзве;
- 5) семь.

A11. Адзначце прыклады, у якіх вылучаныя словы трэба пісаць разам:

- 1) (*шасцісот*) (*сямідзiesiąці*) (*трох*) *тысячны* жыхар;
- 2) (*міні*) *швейная* машынка;
- 3) (*паўтара*) *гадовае* дзіця;
- 4) (*бела*) (*ружова*) (*сіні*) сцяг;
- 5) (*чырвона*) *дзюбы* бүсел.

A12. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-й ас. мн. л. цяперашняга або будучага простага часу маюць канчатак *-яце*:

- 1) адкласці;
- 2) касіць;

- 3) маляваць;
- 4) несці;
- 5) рабіць.

A13. Адзначце прыклады, у якіх вылучаныя словы трэба пісаць асобна:

- 1) усё было (*шыта*) *крыта*;
- 2) наесціся (*да*) *адвалу*;
- 3) (*бяс*) *конца* цягнецца дарога;
- 4) мухляваць (*у*) *адкрытую*;
- 5) кінуцца (*у*) *рассыпную*.

A14. Адзначце прыклады, у якіх часціца *не* з вылучанымі словамі пішацца асобна:

- 1) вельмі (*не*) *зразумелае* становішча;
- 2) нікому (*не*) *вядомы* мастак;
- 3) зрабіць (*не*) *па-людску*;
- 4) (*не*) *выспаўшыся* як след;
- 5) (*не*) *вялікі*, але смачны кавун.

A15. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх пропускаў пішацца часціца *ні*:

- 1) __ безназоўнай, __ безыменнай нясем мы сваю любоў – Беларусь.
- 2) Схамянуўся – __ сцежкі, __ следу, толькі луг, толькі лес, толькі свет.
- 3) І я __ прамовіў ніводнага слова, і варона __ разу __ каркнула.
- 4) Жыў дзед адзін і не было ў яго __ свата __ брата.

5) Дзе б я __ падарожнічаў, дзе б __ быў у гасцях, мяне заўсёды цягнула дадому.

A16. Адзначце словазлучэнні, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы:

- 1) падзякуй брату за парадку;
- 2) пазбавіцца ад недахопаў;
- 3) нельга здэкавацца з жывёлы;
- 4) паслаць за доктарам;
- 5) мядзведжы бярог.

A17. Адзначце сказы, у якіх вылучанае слова / вылучаныя словы – азначэнне:

- 1) Вясна *красна*, хоць *галадна*.
- 2) Язда *стоячы* прытаміла хлопца.
- 3) Прымі *падарожнага* – сам будзеш у дарозе.
- 4) Сцежка *дадому* бегла вузенькай змейкай праз невялікі хмызняк.
- 5) *Ахінутыя інеем*, прыгіналіся да самай зямлі кусты малінніку і парэчак.

A18. Адзначце аднастаўныя сказы:

- 1) Па суседстве з Белым возерам знаходзіцца другое – Чорнае.
- 2) Добра ў раннюю восень у лесе.
- 3) У нас адну малую птушку чамусьці кнігаўкай завуць.
- 4) Даеш заданне дзіцяці, правярай яго.
- 5) У роднай маткі ўсе дзеткі гладкі.

A19. Адзначце сказы, у якіх працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам пастаўлены ў адпаведнасці з правіламі пунктуацыі беларускай мовы:

- 1) Вершы паэта – гэта яго біяграфія.

- 2) Сястра мая – не настаўніца, а бібліятэкарка.
- 3) Карак – хоць дугі гні.
- 4) Сам сабе чалавек – не вораг.
- 5) Адвечнае дрэва – дуб.

A20. Адзначце сказы, у якіх няма парушэнняў пунктуацыйных нормаў:

- 1) Прыляцелі жаўрукі, і зязюлі, і шпакі, з імі ластаўкі.
- 2) У кожнага партызана на грудзях, або на капелюшы, ці кепі красавалася чырвоная стужка.
- 3) Вялікая шаша хавалася ў полі і хмызняках, на тарфяніках і ў дробных лясах.
- 4) Чырвоны мак ды смачны, белая рэдзька ды горкая.
- 5) Легла ўсё да сэрца блізка: колас буйны і тугі, і ўсмешка, і калыска, і асеннія стагі.

A21. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропуску трэба паставіць коску / коскі:

- 1) Матылёк_ як бы дражніў малога.
- 2) Мянэ сустрэла гасцінна_ як сына_ Палессе лясамі, чырвонымі паясамі, дзясочымі галасамі.
- 3) Паведамленне прагучала_ як гром з яснага неба.
- 4) Абодвух іх Лабановіч ведаў_ як землякоў.
- 5) І вось_ нібы сярэбраны гарох_ дождж барабаніць па вагонным даху.

A22. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропуску трэба паставіць знак / знакі прыпынку:

- 1) Дзядзька__цеста замясіўшы__качаў галушкі__міску ўзяўшы.
- 2) Пакуль не замутнёнае дажджамі__неба было спакойнае і яснае.
- 3) Так мы трапілі да Лізаветы__вясёлай кабеты.
- 4) У цёплай хаце можна было начаваць__не накрываючыся.
- 5) Фабрыка марожанага ў Гомелі стала выпускаць марозіва з васільком__ці валошкай па-беларуску.

A23. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропуску трэба паставіць коску / коскі:

- 1) Таму і сёння ў беларускіх сібіракоў_ ці сібірскіх беларусаў – якая розніца!_ парэчкі называюцца толькі парэчкамі, журавіны – толькі журавінамі, бульба – толькі бульбаю.
- 2) Можа_ прабяжымся за прысадамі з кажушком маленства на плячах.
- 3) Смеласць_ кажуць_ заўсёды бярэ гарады!
- 4) Байцы з дня на дзень чакалі наступлення_ аднак_ загаду наступаць не было.
- 5) Капітан_ аднак__не спыняўся, настойліва веў роту на нямецкія пазіцыі.

A24. Адзначце складаназлучаныя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць коску:

- 1) Нехта крыкнуў і ўсе разбегліся.
- 2) Густы туман пакрыў зялёны луг і першай песняй празвінела птушка.

3) Ноч плыве ці белы дзень пагас?

4) Добрая слава ў кошыку ляжыць а благая па сцезцы бяжыць.

5) Па начах яшчэ трашчаць вострыя маразы і шалёныя завірухі намятаюць снегу па самыя вокны.

A25. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх няма парушэнняў пунктуацыйных нормаў:

- 1) Некаторыя абганяюць не таму, што кропчаць шпарчэй, а таму, што не спыняюцца.
- 2) Пот заліваў вочы, але каб не выдаць сваёй слабасці, хлопец не кідаў вёслаў.
- 3) На свеце лепшага кутка няма, чым той куток, дзе маці нарадзіла.
- 4) Я хацела толькі аднаго: каб ён хутчэй правіўся і каб больш не лячыць мне яго.
- 5) Калі ж пабляднее золак, і цёмнай зробіцца вада зазьяе серабром іголак зор грамада.

A26. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць двукроп'е:

- 1) Залатое калоссе адшумела ў палях жаўтагрудая восень сыпле лісце на шлях.
- 2) Дарога стала гулка падмарозіла.
- 3) Вішня не апала зіма не настала.
- 4) Глянеш навокал дух займае.
- 5) Маці ўздыхнула ёй было шкада старэйшага сына.

A27. Адзначце сцверджанні, якія адпавядаюць складанаму сказу з рознымі відамі сувязі частак:

Чым далей мы ішлі па ўскраі лесу тым больш змяняўся малюнак чаргаваліся пясчаныя прасторы астравы берагавыя валы дзюнаў віднеліся балоты.

- 1) У сказе тры часткі, якія звязаны злучальнай і бяззлучнікавай сувяззю;
- 2) у сказе чатыры часткі, якія звязаны падпарадкавальнай і бяззлучнікавай сувяззю;
- 3) у сказе пяць частак, якія звязаны злучальнай, бяззлучнікавай і падпарадкавальнай сувяззю;
- 4) у сказе прапушчаны двукроп'е і чатыры коскі;
- 5) у сказе прапушчаны двукроп'е, працяжнік і тры коскі.

A28. Адзначце сказы з чужой мовай з правільным пунктуацыйным афармленнем:

- 1) “Што самае галоўнае было ў маім жыцці? – пытаецца сам у сябе Васіль Сухамлінскі і дае вычарпальны адказ: Любоў да дзяцей”.
- 2) Яшчэ старадаўні грэчаскі філосаф сказаў: “Усё цячэ і змяняецца”, прычым усё гэта не абыходзіцца без барацьбы.
- 3) Ф. Багушэвіч гаварыў, што: “Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі”.
- 4) “Бачыш?” – “Што?” – “Штосьці белае, лапіна нейкая”. – “Дзе?” – “Пад дзічкаю”.
- 5) Заўтра – гаварыла мама. – Дзед Мароз прынясе вам падарунак”.

A29. Адзначце правільныя сцверджанні:

1) у беларускай мове 11 санорных гукаў [в], [в’], [м], [м’], [н], [н’], [л], [л’], [р], [й], [ў], пры вымаўленні якіх пераважае голас.

2) пры перакладзе рускіх слоў *глиняный, везти, одиннадцать, наспех, спина* на беларускую мову месца націску ў іх не мяняецца.

3) *гарбуз, парасон, рыдлёўка, цуд, шпіталь* з’яўляюцца ўласнабеларускімі словамі.

4) словы *павадыр, правадыр і праваднік* – паронімы.

5) марфалагічны прынцып напісання – гэта такія прынцып, згодна з якім напісанне літар (арфаграм) супадае з іх літаратурным вымаўленнем.

A30. Адзначце правільнае сцверджанне ў дачыненні да тэксту:

- 1) тэкст гутарковага стылю;
- 2) тэкст мастацкага стылю;
- 3) тэкст навуковага стылю;
- 4) тэкст афіцыйнага стылю;
- 5) тэкст публіцыстычнага стылю.

ТЭКСТ ДА ЗАДАНИЯЎ А30, В1–В6

(1) Мы спыняемся¹ ў цудоўнай залатой дубраве. (2) Сярод магутных² дубоў, велізарных векавых асілкаў з густымі раскідзістымі³ кронамі, толькі зрэдку⁴ *сустракаюцца* клёны, ясені, сосны, бярозы. (3) На адкрытых палянках трава ўсюды яшчэ зялёная, яркая, свежая, нягледзячы на восень. (4) Зямля пакрыта жоўтым пластом апалых лістоў і спелымі⁵ жалудамі.

(5) Пад высокім скляпеннем пануе велічная² цішыня. (6) Нідзе ні гуку, ні руху, ні ветрыку. (7) Ніводзін лісток не варухнецца. (8) Ніводнай птушкі не чуць. (9) Светла, спакойна і суха.

(10) Сонечнае святло пранікае шырокімі палосамі паміж магутных ствалоў, залатымі праменьчыкамі, вясёлымі стрэлкамі прабіваецца скрозь шчыльную кучаравую лістоту.

(11) Толькі на Палессі можна ўбачыць такія вялікія і прыгожыя дубровы, запаведныя зборышчы высакародных дрэў. (12) Толькі на Палессі можна яшчэ любаватца дубамі, узрост якіх дасягае добрых шасці стагоддзяў.

ЧАСТКА В

В1. У пазначаных зверху лічбамі словах са сказаў 1–4 тэксту вызначце тыя, у якіх адбываецца асіміляцыя (прыпадабненне) зычных. Адказ запішыце лічбамі.

В2. У адным са сказаў 3–5 тэксту знайдзіце мнагазначнае слова, адно са значэнняў якога – ‘шчыльны слой чаго-небудзь’. Запішыце гэтае слова ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

В3. У 10-м сказе тэксту знайдзіце адносны прыметнік, які ў дадзеным кантэксце ўжыты ў пера-

носным значэнні, таму з’яўляецца якасным, і запішыце яго ў форме роднага склону множнага ліку.

В4. У тэксце знайдзіце дзеепрыметнік незалежнага стану прошлага часу. Запішыце яго ў форме назоўнага склону мужчынскага роду адзіночнага ліку.

В5. Ад падкрэсленага ў 2-м сказе дзеяслова ўтварыце дзеепрыслоўе. Запішыце яго.

В6. Падлічыце колькасць прыназоўнікаў у сказах 1–4 тэксту і запішыце яе словам, напрыклад: *тры*.

В7. Знайдзіце ў прапанаваным сказе немэтазгодна (збытоўна) выкарыстанае слова, якое парушае правільнасць маўлення. Запішыце гэтае слова ў той граматычнай форме, у якой яно пададзена ў сказе.

Сапраўдным геніяльным шэдэўрам з’яўляецца Эйфелева вежа ў Парыжы.

В8. Устанавіце адпаведнасць паміж рускімі ўстойлівымі выразамі і сінанімічнымі беларускімі фразеалагізмамі:

А.	Без задних ног	1.	Гаціць як у прорву
Б.	Водой не разольёшь	2.	Алею ў галаве мала
В.	Волосы становятся дыбом	3.	Нешта за каўнер бярэ
Г.	Без царя в голове	4.	Як у адной кашулі хрышчаныя
Д.	Бухать как в бездонную бочку	5.	Як маку наеўшыся

В9. Вызначце, якімі часцінамі мовы з’яўляюцца вылучаныя ў сказах словы, і ўстанавіце адпаведнасць:

А.	Весела пазірае стары лес, <i>што</i> разросся за сялом	1.	Часціца
Б.	<i>Што</i> ты, пушча, трывожна шуміш нада мною?	2.	Злучнік
В.	Партызаны ведалі, <i>што</i> наперадзе яшчэ нялёгка бой	3.	Займеннік
Г.	<i>“Што за прыгажосць, што за дзіўота... – захаплялася Надзейка. – Нідзе не бачыла такога...”</i>	4.	Выклічнік
Д.	<i>Што за ліха!</i> – ускрыкнуў Алесь. – Не будзе гэтага ніколі!	5.	Прыслоўе

В10. Вызначце спосаб утварэння прыведзеных слоў і ўстанавіце адпаведнасць:

А.	Намеснік	1.	Бяссуфіксны
Б.	Добраахвотна	2.	Прыставачна-суфіксальны
В.	Дзік (кабан)	3.	Асноваскладанне
Г.	Ільнозавод	4.	Суфіксальны
Д.	МАЗ	5.	Гукавая абрэвіяцыя

ДАВЕДКІ

Частка А: А1. 1, 3; А2. 1, 2, 5; А3. 2, 4; А4. 2, 3, 5; А5. 2, 5; А6. 1, 4; А7. 2, 4, 5; А8. 3, 5; А9. 1, 3, 5; А10. 1, 4; А11. 1, 3, 5; А12. 1, 4; А13. 2, 4; А14. 2, 3, 4; А15. 2, 4, 5; А16. 1, 3, 5; А17. 2, 4, 5; А18. 2, 3, 4; А19. 1, 3; А20. 1, 3, 5; А21. 2, 5; А22. 1, 3, 5; А23. 2, 3, 5; А24. 2, 4; А25. 1, 3, 4; А26. 2, 5; А27. 2, 4; А28. 2, 4; А29. 1, 4; А30. 2.

Частка В: В1. 4, 5; В2. *пласта*; В3. *златых*; В4. *апалы*; В5. *сустракаючыся*; В6. *пяць*; В7. *геніяльным*; В8. А5Б4В3Г2Д1; В9. А3Б5В2Г1Д4; В10. А2Б4В1Г3Д5.

Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ

СЯБРОЎСКАЯ СПРЭЧКА ІНЦЭНІРОЎКА

Дзейныя асобы: Назоўнік, Дзеяслоў, Прыметнік, Вядучы (настаўнік).

Вядучы. Сышліся разам трое сяброў – Назоўнік, Дзеяслоў і Прыметнік, і распачалася паміж імі спрэчка. Паслухаем, пра што яны гавораць і чым ганарацца.

Назоўнік.

Што ні кажыце, я галоўны самы.
Найпрыгажэй няма на свеце слоў,
Чым першае святое слова “мама”,
Чым “маладосць”,
“радзіма”
і “любоў”.

Я смех і плач,
я шчасце і няўдача,
Я камандзір, пілот і капітан.
Я летуценні, планы і задачы,
Пчала на кветцы і пад’ёмны кран.

Я свету даў імёны і назовы.
Мае сябры – вучоны і паэт.
Я спрэчкі, дакументы і дамовы,
І без мяне не існаваў бы свет.

Дзеяслоў і Прыметнік пераглядаюцца.

Дзеяслоў (іранічна). Я, я, я... Цябе паслухаеш, дык і мы непатрэбныя. А як без нас? Мой дэвіз гучыць так: рух, дзеянне, стварэнне. (*Выходзіць наперад.*)

Я рух люблю,
а рух – жыццё, не плесня,
Паўсюль яго імклівая хада.
Імчыцца самалёт, пясца песня,
Віецца дым і плёскае вада.

Штодня свяціла ўсходзіць і заходзіць,
Будуюцца дамы і гарады.
Заводзяцца маторы, жыта родзіць,
Квітнеюць сенажаці і сады.

Дык што, спытайце, я магу, умею?
Умею ўсё, усё мне па плячы.
Пахваліце, дык не забранзаваю
І адпачну хіба што уначы.

Вядучы (Дзеяслову). Ясная справа: ты ў нас працаўнік і непаседа, ні хвілінкі не сядзіш на месцы.

Назоўнік (Прыметніку). А цяпер твая чарга. Раскажы, чым ты асаблівы і адметны.

Прыметнік (выступае наперад).

Я не схлушу німала:
Стараюся як след.

Калі б мяне не стала,
Зрабіўся б шэрым свет.

Я велічныя гмахі
І цёплыя дзянькі.
Я колеры і пахі,
Мне рады мастакі.

Мяне не без прычыны
Шануюць у вяках
Прыгожыя жанчыны
І пералётны птах.

“Надзейны”, “чысты”, “новы” –
То словы для душы.
Як ветразь – то ружовы,
Як бераг – то чужы.

І сад, што зацвітае,
Удзячны ўсё-ткі мне,
Што столькі славы мае
У роднай старане.

Як доўгая дарога –
Жыццё... І я жывы.

Назоўнік (у працяг).
Сябры, дык нас жа многа!
Ну так, патрэбны й вы.

З пачатку дзён, адвеку,
З сівых яшчэ часоў
Адметнасць чалавека –
Запас багаты слоў.

Прыметнік.
Нас продкі выдумлялі,
Выстройвалі у сказ.

Дзеяслоў (прысутным).
Мы вас пераканалі?

Усе часціны мовы (разам).
Не забывайце ж нас!

Вядучы. Вось якія яны – знаёмыя нам часціны мовы. Якія часціны мовы ўвасоблены ў персанажах сцэнкі? Хто з герояў найбольш пераканальны ў сваёй характарыстыцы? Чаму Назоўнік называе вучонага і паэта сваімі сябрамі? Падбярэце сінонімы да слова *летуценні*. Рас тлумачце значэнне слоў *забранзаваю*, *бранзавець*. Чаму без Прыметніка свет будзе шэрым і невыразным? Падбярэце азначэнні для расквітнелага саду. Назавіце іншыя часціны мовы, якія вывучаліся на ўроках.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Дзень беларускага пісьменства

Марыя КОЎШЫК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Канюхоўскіх ясляў-сада – сярэдняй школы Бераставіцкага раёна

“ВАНДРОЎКА Ў КРАЙ БЕЛЫХ НАЧЭЙ”

ВУСНЫ ЧАСОПІС (VIII–XI КЛАСЫ)

Мэта: пашырэнне ведаў пра гісторыка-культурную спадчыну сталіцы Дня беларускага пісьменства-2020.

Задачы: пазнаёміць з асноўнымі гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі Бялынічаў; пашырыць веды пра гісторыю горада, яго знакамітых ураджэнцаў, жыццё і творчасць якіх звязана з краем; развіваць пазнавальную актыўнасць; садзейнічаць фарміраванню нацыянальнай годнасці, выхаванню павагі да культурных здабыткаў беларускага народа.

Абсталяванне: камп’ютар, мультымедычная ўстаноўка, прэзентацыя, запісы музычных твораў, карта Беларусі, літаратурная карта Бялыніцкага раёна.

Папярэдняя падрыхтоўка: вучні дзеляцца на групы, кожная група падбірае неабходныя фота- і відэамаатэрыялы па тэме, рыхтуе мультымедычную прэзентацыю. Настаўнік каардынуе дзейнасць вучняў, дапамагае ў пошуку інфармацыі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Гучыць аўдыязапіс (на выбар: “Спадчына”, сл. Я. Купалы, муз. І. Лучанка; “Белая Русь”, сл. Л. Пранчака, муз. В. Раінчыка).

1-ы вядучы. Для кожнага жыхара Беларусі першы тыдзень верасня асаблівы, святочны. У гэтыя дні мы святкуем значную падзею ў нашым духоўным жыцці – свята слова.

2-і вядучы. У першую восеньскую суботу мы маем унікальную магчымасць сустрэцца з жывым словам, удзельнікамі творчага працэсу стварэння кніг, газет і часопісаў, аддаць даніну павагі нашым продкам, якія заклалі фундамент беларускай адукацыі і пісьменства. Мы згадваем імёны Кірылы Тураўскага, Еўфрасінні Полацкай, Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага, Васіля Цяпінскага, Міколы Гусоўскага.

1-ы вядучы. Ідэя свята – паказаць цесную сувязь беларускага друкаванага слова з яго славянскімі вытокамі, гісторыяй беларускага народа. Але варта звярнуць увагу на перадгісторыю свята.

2-і вядучы. Дзень беларускага пісьменства ўзнік не стыхійна. У 1990 г. ва ўсім свеце шырока адзначалася 500-годдзе з дня нараджэння ўсходнеславянскага першадрукара Францыска Скарыны. Асаблівыя ўрачыстасці разгарнуліся ў Беларусі. Узрасла цяга да ведаў пра гісторыю сваёй зямлі, роднага краю, выспела патрэба вяртання да духоўных вытокаў.

1-ы вядучы. З’явілася задума спалучыць набыткі скарынаўскага свята з традыцыямі ўшанавання нацыянальных святыняў і хрысціянскіх каштоўнасцяў і творча працягнуць іх. 25 мая 1994 г. быў выдадзены адпаведны загад, і з гэтага часу мы адзначаем Дзень беларускага пісьменства ў першую нядзелю верасня.

2-і вядучы. Свята беларускага пісьменства адзначаецца ў горадзе, дзе адбылася памятная гістарычная падзея, які з’яўляецца гістарычным цэнтрам культуры, навукі, літаратуры і кнігадрукавання. Упершыню, у 1994 г., святочныя мерапрыемствы адбыліся ў адным з самых старажытных гарадоў Беларусі – Полацку, родным горадзе беларускага асветніка і першадрукара Францыска Скарыны. Потым сталіцамі свята былі Тураў, Навагрудак, Нясвіж, Орша, Пінск, Заслаўе, Мсціслаў, Мір, Камянец, Паставы, Шклоў, Барысаў, Смаргонь, Хойнікі, Ганцавічы, Глыбокае, Быхаў, Заслаўе, Шчучын, Рагачоў, Полацк, Іванава, Слонім.

• Праца з картай Беларусі.

Навучэнцы на карце адзначаюць гарады, у якіх у розныя гады праходзіў Дзень беларускага пісьменства.

2-і вядучы. Дваццаць сёмы па ліку Дзень беларускага пісьменства ў 2020 г. прымае горад Бялынічы Магілёўскай вобласці.

1-ы вядучы.

Бялынічы! Вы сэрца песня –
Кажу я шчыра без падману,
Тут прыгажэй, званчэй і лепей
Зальцеца птушка на світанні.
Тут мова лесу зразумела,
Шум верасу, заранкі ззянне.
Тут першы гук і крок нясмелы...

С. Лапо.

Сёння мы здзейснім вандроўку на Бялыніцкую зямлю, пагартаем старонкі яе багатай гісторыі.

Старонка 1. “Назад у мінулае”**• Дэманстрацыя графічных выяў Бялынічаў.**

Вучань. Упершыню Бялынічы згадваюцца ў XVI ст. як сяло ў Аршанскім павеце Віцебскага ваяводства. З 1577 г. яны знаходзіліся ў складзе маёнтка Цяцерына, якім валодалі князі Збараскія. Стэфан Збараскі заснаваў тут замак (Белагародак) і мястэчка. У 1591 г. Бялынічы перайшлі ў распараджэнне Л. Сапегі – апекуна маладой уладальніцы Барбары Збараскай. У 1603 г. вялікі канцлер набыў у валоданне частку мястэчка. У 1624 г. ён заснаваў у Бялынічах кляштар кармелітаў – адзін з найбагацейшых у Вялікім Княстве Літоўскім. З 1627 г. Бялынічы сталі цэнтрам маёнтка і лічыліся даволі значным паселішчам, бо ў мястэчку знаходзіўся рынак і налічваўся 361 двор. 4 кастрычніка 1634 г. кароль і вялікі князь Уладзіслаў Ваза дараваў мястэчку магдэбургскае права, пячатку і герб.

З 1733 г. мястэчка знаходзілася ў валоданні Агінскіх. У 2-й палове XVIII ст. тут дзейнічаў невялікі кляштар марыявітак, пры якім існаваў пансіятат (навучальная ўстанова) для шляхціцаў. Апроч таго, у гэты час працаваў мытны пункт, падпарадкаваны галоўнай мытні ў Магілёве.

У выніку першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772) Бялынічы трапілі ў склад Расійскай імперыі. У 1864 г. у Бялынічах пачынае працаваць народнае вучылішча, выкладанне ў якім вялося на рускай мове. У 1880 г. у мястэчку было 279 драўляных будынкаў; дзве царквы, працавалі аптэка, бровар, крупадзёрка. У 1909 г. адчынена бібліятэка, у 1913 г. – таварыства цвярозасці. 1 студзеня 1919 г. згодна з пастановай I з’езда КП(б) Беларусі Бялынічы ўвайшлі ў склад Беларускай ССР, аднак 16 студзеня мястэчка разам з іншымі этнічна беларускімі тэрыторыямі ўвайшло ў склад РСФСР. У 1924 г. Бялынічы вярнулі БССР, дзе яны сталі цэнтрам раёна. 27 верасня 1938 г. паселішча атрымала афіцыйны статус пасёлка гарадскога тыпу. У Другую сусветную вайну з 6 ліпеня 1941 да 29 чэрвеня 1944 г. Бялынічы знаходзіліся пад нямецкай акупацыяй.

• Выразнае чытанне.**Бялынічы**

Нібы ў паводку, звонка круціць
На рацэ глыбокі цёмны вір –
Вастраверхім стогам па-над Друццю
Тут стаяў калісьці манастыр.

Яго сцены, як даніну, клалі
Рупныя прыгонныя майстры.
Па начах вакол, нібы каралі,
Зыркля свяціліся кастры.

Хто заўважыў паэтычнасць ночы?
Хто найпершы белай ноч назваў?
Найчасцей тут чуўся плач сіročы,
А з лугоў – асенні шоргат траў.

Беланоч... Пракосамі-радамі
Вуліцы ляглі на сенажаць –
Новымі вышыннымі дамамі
Ў далячынь Бялынічы глядзяць.

Не, не свецяць белыя тут ночы,
Хоць над Друццю – малаком туман.
...Вечнае святло струменяць вочы
Шчырых землякоў – бялынічан.

В. Дзеравяшка.

Старонка 2.**“Бялынічы: гісторыя і легенды”**

Вучань. Ужо сама назва *Бялынічы* сведчыць пра тое, што людзі тут жылі са старажытных часоў – назвы найбольш старых беларускіх паселішчаў заканчваюцца на *-ічы*. Пачынаецца гісторыя мястэчка Бялынічы з Ільінскай гары. Паводле легенды, у 1240 г., калі хан Батый захапіў Кіеў, чацвёрта манахаў Кіева-Пячэрскай лаўры, ратуючыся, узялі з сабою старажытную візантыйскую ікону і спачатку па Дняпры, а потым па Друці прыплылі да высокай лясістай гары. Ад іконы ноччу сыходзіла свячэнне, што дазваляла спадзявацца на лепшую будучыню. Насталі для манахаў ясныя дні і светлыя (белыя) ночы. Гэта сама Маці Божая падавала манахам знак заставацца на гэтым месцы. На ўзвышшы манахі заснавалі манастыр з царквою Прарока Ільі, таму і гару назвалі Ільінскай. Праз некаторы час пачалі адбывацца цуды. Пачуўшы пра гэта, манастыр пачалі наведваць паломнікі, некаторыя з іх пасяліліся ля храмавага комплексу. З часам гэтае паселішча атрымала назву Белы Ночы. Паколькі манахі былі з Украіны, то яны казалі “нічы”, адсюль назва *Бялынічы*.

Яшчэ доўгія гады на Ільінскай гары стаяла царква. Вакол царквы былі могілкі, дзе хавалі

манахаў. Сёння ад царквы няма і знаку, а ад могілак застаўся каменны крыж. Расказваюць, што кожную вясну, калі сыходзіць снег, з гары бягуць ручаіны, вымываючы чалавечыя косці. Гару бялынічане лічаць святою.

Між тым гісторыя герба ў чымсьці лучная з гісторыяй Бялынічаў (*дэманструецца выява герба горада*). Гісторыя герба горада, які меў магдэбургскае права, дагэтуль невядомая. Ад старадаўніх Бялынічаў з-за войнаў, а найбольш з-за папулярнага ў 30-я г. XX ст. вандалізму будаўнікоў новай эпохі не засталася нічога. Самы старажытны будынак не налічвае і сотні гадоў. Як сведка неміласэрных часоў – вежа старога бровара з байніцамі замест вокнаў.

Як жылі манахі, чым займаліся – пра гэта доўгі час летапісныя крыніцы маўчалі. Толькі ў XVI ст. яны зноў з’явіліся на гарызонце беларускай гісторыі. Як сведчаць летапісныя крыніцы, у 1577 г. на беразе шумлівай Друці стаяў замак Белы горад, ці Белградак. Але пра яго звестак не засталася.

Ікона Бялыніцкай Божай Маці – гэты абраз аднолькава ўшаноўваўся як праваслаўнымі, так і католікамі. У 1635 г. храм, дзе знаходзіўся абраз, згарэў. Каб зберагчы святыню ад агню, яго вынеслі на вуліцу. Праз некаторы час ён з’явіўся ў касцёле кармелітаў. Слава разносілася хутка, пачаў расці пасёлак з аседлых паломнікаў. Сярод шматлікіх цудаў абраза – абарона Ляхавіцкай крэпасці, у якой ён знаходзіўся ў часы вайны Рэчы Паспалітай з Масковіяй. Захопнікі (а гэта было шматтысячнае войска супраць невялікага замка) смяяліся: “Як такой каробкі не здабыць!” Але прастаялі пад Ляхавічамі чатыры месяцы і адступілі. Летапісцы так вызначылі ролю абраза ў выратаванні Ляхавіцкай крэпасці: “І былі пачуты малітвы, бо сама Маці Божая паказалася са страшным спалохам непрыяцелю і патрэбнай дапамогі дадала ў абароне слабым сілам...”. Абраз Бялыніцкай Божай Маці лічыцца адной з самых вядомых рэлігійных каштоўнасцяў Беларусі. Канкрэтных звестак пра яго з’яўленне няма. Па адной версіі, абраз быў намаляваны ў 1637 г. для кармеліцкага кляштара невядомым мастаком, які таямніча знік адразу пасля заканчэння працы. Па іншай версіі, ён быў прывезены з Расіі канцлерам ВКЛ Львом Сапегам, гаспадаром Бялынічаў, пасля ваеннага паходу. Сапега з павагай ставіўся да кляштара кармелітаў: алтар, дзе стаяў абраз Маці Божай, аздобілі каштоўнымі камянямі. Таямнічым было з’яўленне абраза, таямнічым стала і яго знікненне. Лічыцца, што разам з Крыжам Еўфрасінні Полацкай і іншымі царкоўнымі скарбамі ён знік у Магілёве ў 1941 г. Але ёсць версія, што каталіцкі святар XIX ст. Люцыян Гадлеўскі схваў абраз Бялыніцкай Божай Маці, аддаўшы замест яго копію, калі рашэннем расійскай ула-

ды каштоўнасць перадавалася з маёмасці касцёла ў маёмасць царквы, дзе сапраўдны абраз знаходзіцца цяпер.

Унікальны архітэктурны помнік Бялынічаў – касцёл, пабудаваны побач з кляштарам кармелітаў на месцы драўлянага. Узведзены ў форме крыжа, ён быў падобны да нясвіжскага фарнага касцёла і меў даўжыню 43 м, шырыню – 22 м, вышыню да скляпенняў – 18 м. Бялыніцкі касцёл кармелітаў – помнік манументальнай архітэктурны барока.

• *Дэманстрацыя графічных выяў кляштара кармелітаў.*

Знакаміты беларуска-польскі магнат Напаoleon Орда на адной са сваіх выяў пакінуў нашчадкам малюнак велічнага каталіцкага манастыра. Цяпер манастыра няма. Але ёсць праваслаўная царква, прысвечаная абразу Божай Маці Бялыніцкай, яна вырашана ў стылізаваных формах ноўгарад-суздальскага дойлідства XVII ст. У гонар цудадзейнага абраза Маці Божай было напісана шмат твораў. Захаваўся гімн Арцёма Дарэўскага – аднаго з пачынальнікаў нашай нацыянальнай літаратуры.

• *Выразнае чытанне.*

Бялыніцкая наша маці,
Мы дзетак тваіх грамада.
Молім: памож нам дыхаць,
Трудненька нам, а жыць трэба.
Растапыр святыя ручкі
Над Дняпром і над Дзвіною,
Распутай ты сцежкі нашы.
Зоранька, вачэй тваіх сіла
Няхай зорыць свет цэлы.
Ты ж бацькоў нашых любіла,
Любі ж нас, як цвет няспелы.

• *Праслухоўванне аўдыязапісу “Гімн да Маці Божай Бялыніцкай” (сл. і муз. М. Новікава).*

Старонка 3. “Беларускі Левітан”

• *Выразнае чытанне.*

Будзе вечна дарыць
радасць талент працуючы.
І сваім земляком
захапляе гасцей.
Над Удомлем гарыць
зорка ярка Бірулі –
на палотнах яго
лотаць наша цвіце.

А. Войлакава.

1-ы вядучы. На Бялыніччыне, як у кроплі, адлюстроўваецца прырода ўсёй Беларусі: лясы, балоты, лугавіны, поймы рэк, азёры. Стрыманая, але парадаксальная беларуская прырода вылучаецца тым натуральным магнетызмам, якім можа валодаць толькі не знявечанае чалавекам жывое. Нават аддаліўшыся ад яе, вярта-

ешся часам насуперак сабе. Найбольш востра адчуваюць гэты магнетызм асобы вытанчаныя. Адна з іх – Вітольд Каэтанавіч Бялыніцкі-Біруля. Удзячныя нашчадкі захоўваюць памяць пра Бялыніцкага-Бірулю, выхадца з гэтых месцаў.

Вучань. Вітольд Каэтанавіч Бялыніцкі-Біруля – беларускі жывапісец-пейзажыст. Належаў да шляхецкага роду Бялыніцкіх-Біруляў, прадстаўнікі якога ў часы Вялікага Княства Літоўскага з XVI ст. мелі землі каля Віцебска і Оршы.

Вітольд нарадзіўся 31 студзеня (12 лютага) 1872 г. у фальварку Крынкі Магілёўскага павята Магілёўскай губерні ў дваранскай каталіцкай сям’і дробнага арандатара. Маёнтак Крынкі знаходзіўся за тры кіламетры на поўнач ад вёскі Цяхцін, за 20 км ад Бялынічаў. Дзяцінства прайшло на Віцебшчыне. Сям’я часта мяняла месца жыхарства. Бацька служыў у дняпроўскім параходстве і часта браў сына ў плаванне па Дняпры, Прыпяці.

Некаторы час мастак жыў у Кіеве ў старэйшага брата Аляксандра. Вучыўся спачатку ў Кіеўскім кадэцкім корпусе, потым перайшоў у Кіеўскую мастацкую школу, пазней пераехаў у Маскву і паступіў у Маскоўскае вучылішча жывапісу, скульптуры і дойлідства на курс да выкладчыкаў С. Каровіна, В. Паленава, І. Пранішнікава. У Маскве мастак пазнаёміўся з Ісакам Левітанам, працаваў у яго майстэрні. Пад уплывам педагогаў захапіўся пейзажам.

Яшчэ ў перыяд навучання, у 1890-я гг., творы В. Бялыніцкага-Бірулі выклікалі сур’ёзную зацікаўленасць аматараў мастацтва і прафесіяналаў. У 1892 г. П. Трацякоў набывае для сваёй галерэі палатно “З ваколіц Пяцігорска”.

Вітольд Бялыніцкі-Біруля ніколі не забываўся пра сваю этнічную прыналежнасць, падчас вучобы ў Маскве ён пісаў: “Я – беларус... Як часта і інтэлігентныя людзі, вядомыя ў сваіх навуковых, спартыўных ці іншых заслужаных справах, закінутыя творчым ці жыццёвым лёсам у іншыя краі, ці то саромеюцца, ці проста не лічаць патрэбным прыгадаць, якога яны роду-племені, з якіх краёў і ваколіц”.

З 1897 г. Бялыніцкі-Біруля ўдзельнічае ў выстаўках Маскоўскага аб’яднання аматараў мастацтваў і Маскоўскага таварыства мастакоў, міжнародных выстаўках і конкурсах. З 1899 г. імя мастака з’яўляецца ў каталогах перасоўных выставак. У 1901 г. пейзаж “Вечныя снягі” экспанавалася на Каўказскай юбілейнай выстаўцы і быў адзначаны залатым медалём. У 1904 г. Вітольда Каэтанавіча абіраюць членам Таварыства перасоўнікаў, а праз чатыры гады ён становіцца акадэмікам жывапісу, членам Саюза рускіх мастакоў і Таварыства мастакоў імя А. Куінджы. У 1911 г. карціна “Час цішыні” атрымала два ме-

далі: ганаровы – у Мюнхене, бронзавы – у Барселоне. “Зімовы сон” – адно з найлепшых палотнаў В. Бялыніцкага-Бірулі. За гэтую карціну мастак быў узнагароджаны бронзавым медалём міжнароднай выстаўкі ў Барселоне.

На Беларусі знаходзяцца 444 палатны Вітольда Бялыніцкага-Бірулі. Найбольшую калекцыю твораў мастака можна бачыць у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь. У Магілёве і Бялынічах названы вуліцы ў гонар мастака. На месцы былога фальварка Крынкі, дзе ён нарадзіўся мастак, усталяваны мемарыяльны знак, у Магілёве ля музея Бялыніцкага-Бірулі – бюст мастака. Цяпер музей Бялыніцкага-Бірулі ў Бялынічах не толькі галерэя мастака, але і поле сучасных мастацкіх эксперыментаў.

• **Дэманстрацыя рэпрадукцый прац В. Бялыніцкага-Бірулі і сучасных аўтараў.**

Вучань. Бялынічы ўвайшлі ў гісторыю і ў сувязі з падзеямі вайны 1812 г. (*Дэманструецца рэпрадукцыя карціны “Дзяніс Давыдаў у Бялынічах” Л. Шчамялёва.*) За гераізм і настойлівасць, праяўленую падчас штурму горада, Дзяніс Давыдаў быў прадстаўлены да найвышэйшай баявой узнагароды Расійскай імперыі – ордэна героя-пераможцы IV ступені. На адной з вуліц устаноўлена мемарыяльная пушка.

Старонка 4. “Гісторыя з геаграфіяй: ваколіцы Бялынічаў”

• **Выразнае чытанне.**

Надзея стала даўно,
Бо верай у сэрцы жыло:
Бялыніцкай Божае Маці
Нам вернецца цуда-святло.
Пакуль толькі Ліпавы гай
Аб тым, што мінула, шапоча
І верыць прароча,
Што Бельяя ночы
Праславіць ізноў наш край.

Вучань. Ліпавы Гай – парк у Бялынічах. Закладзены на плошчы 6 га ў сярэдзіне XVIII ст. на сродкі тагачаснага ўладальніка мястэчка Крыштафа Агінскага. У першапачатковым выглядзе не захаваўся. У аснову кампазіцыі пакладзены прыём разбіўкі плошчы на сістэму квадратаў, падзеленых пяццю ліпавымі аляямі шырынёй 6 м кожная, якія перасякаліся пад прамым вуглом. У цэнтры – аглядная пляцоўка і вадаём. У заходняй і паўднёва-заходняй частках размяшчаўся сад.

У Бялыніцкім раёне ёсць шмат цікавых месцаў. Адно з іх – мястэчка Галоўчын. Паселішча вядома з XI ст., у 1701 г. тут сышліся полацкі князь Усяслаў Чарадзеі і Яраполк Ізяслававіч – князь Уладзіміра-Суздальскі і Тураўскі. У XV–XVI стст. летапіс паведамляе пра Галоўчынскі

замак (драўляны), але, мяркуючы па руінах на старым замчышчы, пазней існаваў і каменны. Падчас Паўночнай вайны жыхары Галоўчына сталі сведкамі бітвы паміж шведскім і рускім войскам. Менавіта тады замак быў разбураны і больш ніколі не аднаўляўся.

На паўночным захадзе Бялыніцкага краю знаходзіцца незвычайна прыгожае месца – гідралагічны заказнік “Заазер’е”. Ён уключае каскад з пяці азёр ледніковага паходжання, аб’яднаных падземнымі рэкамі. Самае вядомае з іх – Заазерскае, а найбольш маляўнічае – Хотам’е, больш вядомае як Святое (размешчана на тэрыторыі Крулянскага раёна). Па легендзе, даўным-даўно яно паглынула мясцовую вёску з усімі яе жыхарамі. Кажуць, калі добра прыслухацца, можна пачуць царкоўныя спевы, што чуюцца з глыбінь.

Па дарозе з Магілёва на Бялынічы можна наведаць мноства помнікаў гісторыі і архітэктуры. Першы прыпынак – Вішаў. Тут знаходзяцца руіны двухсотгадовай праваслаўнай Петрапаўлаўскай царквы. Храм напалову разбураны, але мясцовыя жыхары спрабуюць зберагчы святыню.

У наваколлі вёскі Заазер’е, за дваццаць кіламетраў ад Бялынічаў, не так даўно знайшлі каля паўсотні вялікіх і маленькіх камянёў з незвычайнымі сімваламі. На іх выбіты крыжы, кругі, трохвугольнікі. Калісьці на гэтым месцы было старажытнае капішча Мажаны, багіні Зімы і захавальніцы свету памерлых. Ёсць і камні-следавікі з адбіткамі ступні чалавека. Па легендзе, гэта след Багародзіцы.

Цікавае старажытнае надмагілле ёсць у Эсьмонах: круглыя каменныя жорны, напалову закапаныя ў зямлю, адтуліна пасярэдзіне, з аднаго

боку квадратная, з другога – круглая. Невядома, чыя гэта магіла: драўляны крыж разбурыўся, на жорнах толькі рэшткі.

Старонка 5. “Бялыніцкай паэзіі рачулкі”

• *Дэманстрацыя літаратурнай карты Бялыніцкага раёна.*

2-і вядучы.

Ёсць таленты ў Бялыніцкім раёне,
Што паэтычнымі радкамі славяць край,
Жыццю складаюць свае гімны вечныя,
Звіваюць словы у квяцісты май.

1-ы вядучы.

Бялыніцкай паэзіі рачулкі
Зліваюцца у рэчышча ракі.
І кожны твор зямны, пывучы, гулкі...
На ўсе лады пяюць паэты-землякі.

Вучань. “Недзе каля Магілёва майго шчасця падкова...” Так пісаў Ігар Іванавіч Шклярэўскі – паэт, празаік, перакладчык, крытык. Нарадзіўся 25 чэрвеня 1938 г. ў Бялынічах. Друкуецца з 1955 г. Піша на рускай і беларускай мовах. Аўтар паэтычных зборнікаў, аповесцяў. Пераклаў на рускую мову “Слова аб паходзе Ігаравым”, “Песню пра зубра” М. Гусоўскага, творы беларускіх паэтаў Я. Купалы, М. Багдановіча, П. Броўкі, М. Танка і інш. Перакладаў таксама з балгарскай мовы. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР (1987).

• *Выразнае чытанне твораў І. Шклярэўскага.*

2-і вядучы. Вось і скончылася наша вандроўка. Упэўнены, вы даведаліся многа новага пра Бялыніцкую зямлю. Падарожнічайце па родным краі, памятайце: у нас цікавая гісторыя і багатая спадчына, якой мы можам ганарыцца.

Леанід БЯЗРУЧКА,

педагог дадатковай адукацыі

Асіповіцкага раённага цэнтра творчасці дзяцей і моладзі

“КРАЙ ПРЫДРУЦКІ – СЭРЦУ БЛІЗКІ”

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Мэты: сістэматызаваць веды пра гісторыю Бялынічаў і вакол, знакамітых людзей Магілёўшчыны, пашыраць кругагляд, развіваць інтэлектуальныя здольнасці, удасканалваць камунікатыўныя ўменні і навыкі; выхоўваць патрыятызм.

Абсталяванне: камп’ютар, мультымедыяная ўстаноўка, прэзентацыя з заданнямі, табліцы падвядзення вынікаў (для журы).

Умовы правядзення: удзельнічаюць 2-3 каманды па 6 чалавек. Гульня складаецца з тэм па 5 пытанняў у кожнай. Пытанні ў тэме размешчаны ад больш лёгкага да больш складанага. Пры правільным адказе налічваецца колькасць балаў, роўная кошту пытання, у выпадку няправільнага адказу кошт пытання вылічваецца з агульнай сумы балаў каманды. Пры адсутнасці адказу балы не здымаюцца.

I тур	Археалагічныя помнікі	10	20	30	40	50
	Помнікі гісторыі	10	20	30	40	50
	Канфесійная гісторыя	10	20	30	40	50
	Паданні, легенды	10	20	30	40	50
	Музеі	10	20	30	40	50
II тур	Помнікі прыроды	10	20	30	40	50
	Героі Савецкага Саюза	10	20	30	40	50
	Пісьменнікі	10	20	30	40	50
	Вучоныя	10	20	30	40	50
	Мастакі	10	20	30	40	50
Краязнаўцы	10	20	30	40	50	

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Каманды займаюць месцы. Вядучы прадстаўляе ўдзельнікаў і членаў журы, тлумачыць правілы гульні.

II. Асноўная частка.

I тур

Археалагічныя помнікі	
10	Гэтая вёска вядома не толькі адным з самых старажытных крыжоў, які захаваўся на тэрыторыі Бялыніцкага раёна, але і селішчам, і курганным могілнікам эпохі Кіеўскай Русі. (<i>Заполле</i>)
20	Гэты загадчык кафедры ўсеагульнай гісторыі Магілёўскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. А. Куляшова ў 1992 г. склаў і выдаў манаграфію "Археалагічныя помнікі Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці". (<i>Вячаслаў Фёдаравіч Капыцін</i>)
30	Каля гэтай вёскі Машчаніцкага с/с знаходзіцца гарадзішча ранняга жалезнага веку на правым беразе рэчкі Чаромха, селішча I тыс. н. э. на паўдзень ад гарадзішча і курганны могілнік эпохі Кіеўскай Русі на паўднёвы захад ад гарадзішча. (<i>Вялікая Машчаніца</i>)
40	Гарадзішча ранняга жалезнага веку было выяўлена археолагам Л. Побалем у 1974 г. На працягу 1980–1990-х гг. яго вывучалі Я. Рьер і В. Капыцін. Знаходзіцца недалёку ад в. Малы Кудзін Галоўчынскага с/с. (<i>Гарадок</i>)
50	Стаянка перыяду неаліту і бронзавага веку, што знаходзіцца за 3 км на паўночны захад ад Бялынічаў, адкрыта ў 1930 г. археолагам А. Каваленем ва ўрочышчы з такой назвай. (<i>Лысая Гара</i>)
Помнікі гісторыі	
10	У парку з такой назвай у 1985 г. на высокіх пастаментах устаноўлены бюсты Герояў Савецкага Саюза, што загінулі пры абароне і вызваленні раёна ў 1941–1944 гг. (<i>Ліпавы гай</i>)
20	Помнік-абеліск у скверы, што размешчаны насупраць Бялыніцкага сельсагаспадарчага ліцэя № 17, устаноўлены ў іх гонар. (<i>Воіны-інтэрнацыяналісты</i>)
30	Мемарыяльны комплекс ахвярам фашызму, выкананы ў майстэрні мастацкага фонду Магілёва, устаноўлены ў 1971 г. на месцы гэтай вёскі Лебядзянскага с/с, спаленай разам з 96 жыхарамі 22 снежня 1942 г. фашысцкімі карнікамі. (<i>Стэфанова</i>)
40	Менавіта гэтай падзеі прысвечана скульптурная кампазіцыя, выкананая гомельскімі майстрамі і адкрытая ў 2005 г. на перакрываванні вуліц Ленінскай і Гагарына. (<i>Вайна 1812 г.</i>)
50	Комплекс каменных крыжоў і валуноў, які знаходзіцца ў лесе недалёка ад гэтай вёскі Бялыніцкага раёна, даследчыкі адносяць і да паганскага капішча, і да грунтавога магілніка эпохі позняга Сярэднявечча – пачатку Новага часу. (<i>Заазер'е</i>)
Канфесійная гісторыя	
10	Гэты мураваны праваслаўны храм быў пабудаваны ў цэнтры Бялынічаў у 1990 г. (<i>Царква ў гонар Бялыніцкай Божай Маці</i>)

20	Гэты абраз вядомы з 1634 г., знаходзіцца ў касцёле кармелітаў. Знік з Магілёўскага абласнога краязнаўчага музея падчас Вялікай Айчыннай вайны. (<i>Цудатворны абраз Божай Маці Бялыніцкай</i>)
30	Культываваная пабудова каталіцкіх вернікаў была ўзведзена яшчэ ў 1624 г. Перададзена праваслаўным у 1876 г., знішчана ў 1960-я гг. (<i>Успенскі кармеліцкі касцёл</i>)
40	Мястэчка было значным цэнтрам уніяцтва на Магілёўшчыне, у 1837 г. з'яўлялася адным з 18 дэканатаў уніяцкай царквы Магілёўскай губерні. (<i>Галоўчын</i>)
50	Ксёндз, таленавіты прапаведнік, ён адкрыў у Бялынічах прыкасцельную музычную школу, падтрымліваў сяброўскія адносіны з вядомымі дзеячамі рэвалюцыйнага руху, з 1858 г. настаіцель Бялыніцкага кармеліцкага касцёла. (<i>Люцыян Гадлеўскі</i>)

Паданні, легенды

10	Паводле адной з легенд, Бялынічы атрымалі сваю назву ад славяніна з такім імем, якое сустракаецца ў актах XII ст. (<i>Бялын</i>)
20	Існуе паданне, што назва гэтай вёскі, заснаванай на месцы аднайменнага фальварка, які арандаваў Каятан Бялыніцкі-Біруля, утварылася ад слова <i>крыніца</i> . (<i>Крынікі</i>)
30	Легенда сцвярджае, што менавіта на гэтым пагорку, не раней за 1240 г., манахі Кіева-Пячорскай лаўры заснавалі паселішча, а значыць, і самі Бялынічы. (<i>Лыніцкая гара</i>)
40	Легенда сцвярджае, што назва гэтага паселішча паходзіць ад шматлікіх гнёздаў, што засталіся ў вёсцы пасля таго, як яе пакінулі буслы. (<i>Гняздзін</i>)
50	Як сцвярджае паданне, на месцы, дзе знаходзіцца гэтае возера, стаяла царква, якая правалілася ў ваду. Вада возера багатая на іоны срэбра. (<i>Возера Хотам'е</i> (<i>Святое</i>))

Музеі

10	Значнае месца ў экспазіцыі літаратурна-краязнаўчага музея "Спадчына" гэтай бялыніцкай школы адведзена жыццю і літаратурнай дзейнасцю паэта Віктара Хаўра-товіча. (<i>Сярэдняя школа № 1 г. Бялынічы імя М. І. Пашкоўскага</i>)
20	Гэты гісторыка-краязнаўчы музей знаходзіцца ў найстарэйшай у раёне школе, яна дзейнічае з 1853 г. (<i>Гісторыка-краязнаўчы музей Эсьмонскага комплексу школа-сад</i>)
30	Менавіта столькі арыгінальных работ Вітольда Каэтанавіча захоўваецца ў калекцыі "Жывапіс" Мастацкага музея імя В. К. Бялыніцкага-Бірулі. (27)
40	У музеі прыроды гэтай школы знаходзіцца 2790 экспанатаў, у тым ліку 100 – асноўнага фонду. Значная частка экспазіцыі фаўны музея прадстаўлена настаўнікам-пенсіянерам А. Вільнеўскім. (<i>Сярэдняя школа № 2 г. Бялынічы</i>)
50	У Год малой радзімы Рыма Данільцава стварыла ў бацькоўскай хаце музей гэтай вёскі Вішоўскага с/с. (<i>Вялікі Нежкаў</i>)

Помнікі прыроды

10	Гэты гідралагічны заказнік рэспубліканскага значэння плошчай 4248 га створаны ў 1968 г. на тэрыторыі Эсьмонскага с/с для захавання натуральнага стану балот на водападзелах і каля вытокаў рэк. (<i>Заазер'е</i>)
20	Гэты гідралагічны заказнік рэспубліканскага значэння ў Бялыніцкім і Клічаўскім раёнах Магілёўскай вобласці заснаваны ў 1998 г. для аховы каштоўных прыродных комплексаў, што ўключаюць балотны і лясны масівы, якія выконваюць водаакумуляцыйную ролю для вытокаў каскада рэк. (<i>Астравы Дулебы</i>)
30	На тэрыторыі гэтага батанічнага помніка прыроды мясцовага значэння, які знаходзіцца ў 40-м квартале Эсьмонскага лясніцтва Бялыніцкага лясгаса, узрост дубоў складае больш за 120 гадоў, вышыня да 30 м і дыяметр больш за 1,2 м. (<i>Дубрава</i>)
40	Гэты гідралагічны заказнік мясцовага значэння, што знаходзіцца ў Машчаніцкім с/с Бялыніцкага раёна, створаны ў 1993 г. Размешчаны на плошчы 513 га. (<i>Забалацце</i>)

50	Гэты гідралагічны заказнік мясцовага значэння плошчай 3793 га створаны ў 1993 г. на тэрыторыі Эсьмонскага і Кастрычніцкага лясніцтваў у мэтах захавання водных аб'ектаў, звязаных з імі экалагічных сістэм і гідралагічнага балансу раёна, а таксама радовішчаў торфу. (<i>Эсьмонскі мох</i>)
----	---

II тур

Героі Савецкага Саюза	
10	За подзвіг, здзейснены восенню 1943 г. пры фарсіраванні гэтай ракі войскамі Чырвонай арміі, ураджэнцу Бялынічаў Іосіфу Вікенцьевічу Свідзінскаму было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. (<i>Днепр</i>)
20	Гэты камандзір 462-га артылерыйскага палка першым у 13-й арміі Заходняга фронту быў уганараваны (пасмяротна) званнем Героя Савецкага Саюза. Дывізіён пад яго камандаваннем 5 ліпеня 1941 г. удзельнічаў у няроўным баі з танкавай групай праціўніка на ўсходнім беразе ракі Восліўка пад Бялынічамі. (<i>Барыс Львовіч Хігрін</i>)
30	У гады Вялікай Айчыннай вайны гэты легендарны лётчык, уганараваны Залатой Зоркай Героя Савецкага Саюза, здзейсніў больш за 400 баявых вылетаў, асабіста знішчыў у паветраных баях 27 самалётаў праціўніка і 8 – у складзе эскадрылі. (<i>Мікалай Трафімавіч Кітаеў</i>)
40	Гэты камандзір роты 459-га стралковага палка 42-й стралковай дывізіі 49-й арміі II Беларускага фронту званне Героя Савецкага Саюза атрымаў (пасмяротна) за геройскі ўчынак, здзейснены падчас бою за вёску Галоўчын. (<i>Сяргей Рыгоравіч Церашкевіч</i>)
50	У гэтай вёсцы Лебядзянкаўскага с/с пахаваны Герой Савецкага Саюза Леанід Дзімітрыевіч Лорчанка. (<i>Антонана Буда</i>)
Пісьменнікі	
10	Лірычны герой многіх вершаў гэтага беларускага паэта – будаўнік-рамантык, які любіць зямлю, жыццё, імкнецца ўласнай працай змяніць іх да лепшага. Мемарыяльную дошку ў гонар паэта можна пабачыць у Бялынічах на фасадзе дома № 14 па вуліцы Мічурына. (<i>Віктар Хаўратовіч</i>)
20	Гэтага расійскага паэта і перакладчыка, ураджэнца Бялынічаў, турбуюць экалагічныя праблемы сучаснасці. У 1986 г. на сродкі Дзяржаўнай прэміі СССР ён пасадзіў 18 га лесу на Украінскім і Беларускам Палессі ў Чарнобыльскай зоне. (<i>Ігар Шклярэўскі</i>)
30	Іераманах Бялыніцкага манастыра Раства-Багародзіцкай царквы па волі лёсу аказаўся першым паэтам на бялыніцкай зямлі і адным з першых яе краязнаўцаў. (<i>Васіль Жудро</i>)
40	Пісьменнік, літаратуразнаўца і перакладчык, аўтар манаграфіі пра жыццё і творчасць Янкі Купалы, якая стала першай навуковай біяграфіяй Купалы на аснове дакументаў і малавядомых крыніц. (<i>Янка Шарахоўскі</i>)
50	У даследаванні “Летапісная Няміза і ейнае месца на мапе” гэты пісьменнік і краязнаўца выказаў і абгрунтаваў версію, што бітва на Нямізе (1067) адбылася паміж бялыніцкімі Эсьмонамі і Майскам. (<i>Мікола Целеш</i>)
Вучоныя	
10	Большая частка навуковых прац доктара медыцынскіх навук, ураджэнца в. Галоўчын Бялыніцкага раёна, прысвечана гігіенічным пытанням планіроўкі гарадоў і населеных пунктаў БССР у працэсе іх аднаўлення і рэканструкцыі. Імя гэтага заслужанага дзеяча навукі ўвечавана ў назве адной з вуліц у Бялынічах і Галоўчыне. (<i>Захар Кузьміч Магілёўчык</i>)
20	Савецкі вучоны і вынаходнік, доктар тэхнічных навук, нарадзіўся ў в. Галоўчын. Вынайшаў астранамічны гадзіннік, станок па вырабе ланцужкоў, апарат для шывання крывяносных сасудаў, схему бульбаўборачнага камбайна. (<i>Рыгор Сямёнавіч Аксельрод</i>)

30	Ураджэнец в. Малы Трылесін Галоўчынскага с/с, значальваў адно з найбуйнейшых у СССР касмічных прадпрыемстваў – завод “Прагрэс”. Пры яго непасрэдным удзеле пачаўся серыйны выпуск новых ракет-носьбітаў “Саюз”, касмічных апаратаў дыстанцыйнага зандзіравання Зямлі, была рэалізавана праграма “Саюз-Апалон”. (<i>Афанасій Якаўлевіч Лянькоў</i>)
40	Ваенны гісторык, нарадзіўся ў в. Дручаны Запольскага с/с, даследаваў ролю авіяцыі ў Вялікай Айчыннай вайне. Яго працы па гісторыі аператыўнага мастацтва ваенна-паветраных сіл лічацца класічнымі і шырока цытуюцца як у расійскіх, так і ў замежных даследаваннях. (<i>Іван Васільевіч Цімаховіч</i>)
50	Вучоны-фізік, ураджэнец в. Межанец Лебядзянкаўскага с/с, спецыяліст у галіне фізікі неразбуральнага кантролю і тэхнічнай дыягностыкі. Акадэмік не толькі НАН Беларусі, але і Міжнароднай акадэміі транспарту, сапраўдны член Нью-Ёрскай акадэміі навук. (<i>Пётр Пятровіч Прахэрэнка</i>)
Мастакі	
10	Народны мастак Беларусі і Расіі, развіваў традыцыі рускага рэалістычнага пейзажа. (<i>Вітольд Казіміравіч Бялыніцкі-Біруля</i>)
20	Асноўны кірунак творчасці ўраджэнца в. Навасёлкі Бялыніцкага раёна – нацыянальная гісторыя, культура, выбітныя асобы Беларусі. Працуе ў манументальнай і станковай скульптуры. Унесены ў Кнігу славы горада Гродна. (<i>Уладзімір Іванавіч Панцэлеў</i>)
30	Ураджэнка Бялынічаў, працуе ў галіне станковай графікі. Галоўная тэма твораў – вясковы нацюрморт. Піша партрэты блізкіх людзей – маці, бацькі, – а таксама аўтапартрэты, актыўна звяртаецца да пейзажа, які стаў крыніцай новых адчуванняў і перажыванняў. (<i>Ларыса Віктараўна Журавовіч</i>)
40	Тэматыка твораў гэтага мастака, ураджэнца в. Вугольшчына Цяхцінскага с/с, блізкая да антычнай міфалогіі, хрысціянства, палітычных і жыццёвых рэалій сучаснасці. Працуе ў станковым жывапісе, у жанрах фігуратыўнай карціны, партрэта, нацюрморта з выкарыстаннем сімволікі. (<i>Віктар Уладзіміравіч Альшэўскі</i>)
50	Мастак з грэчаскімі каранямі, распрацаваў герб Магілёўскай вобласці. (<i>Павел Іванавіч Дзімітрыядзі</i>)
Краязнаўцы	
10	Беларускі пісьменнік, журналіст і краязнаўца, адзін з заснавальнікаў і кіраўнікоў Бялыніцкага краязнаўчага таварыства (1987–2006), рэдактар раённай газеты “Зара над Друццю”. (<i>Міхась Аляксеевіч Карпечанка</i>)
20	Ураджэнец в. Баркулабава Быхаўскага раёна, адзін з заснавальнікаў Бялыніцкага краязнаўчага таварыства. Апублікаваў больш за 300 артыкулаў, прысвечаных гісторыі Галоўчыны і Бялыніцкага раёна. (<i>Васіль Емяльянавіч Цыркуноў</i>)
30	Краязнаўца, працуе настаўніцай гісторыі і грамадазнаўства ў Эсьмонскай сярэдняй школе, праз турыстычныя паходы і працу ў школьным гісторыка-краязнаўчым музеі імкнецца фарміраваць пошукавыя ўменні вучняў. (<i>Таццяна Дзімітрыеўна Шастак</i>)
40	Краязнаўца, арганізатар і першы дырэктар Галоўчынскага краязнаўчага музея калгаса “Наша перамога”, выдаў больш за 30 брашур па гісторыі, культурнай спадчыне, знакамітых людзях Галоўчыны і Бялыніцкага раёна. (<i>Васіль Дзімітрыевіч Гузаў</i>)
50	Ураджэнец в. Вылаў Ланькаўскага с/с, даследаваў удзел яго жыхароў ў грамадзянскай, Вялікай Айчыннай войнах, развіцці сельскай гаспадаркі Бялыніцкага раёна. Адзін з аўтараў кнігі-хронікі “Памяць. Бялыніцкі раён”. (<i>Іван Уладзіміравіч Цалавальнікаў</i>)

III. Заключная частка.

Падвядзенне вынікаў гульні. Узнагароджанне пераможцаў.

Наталля ВАРАБ'ЁВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Крапівенскіх ясляў-сада – сярэдняй школы Аршанскага раёна

“ЯК ЖЫЦЬ – ДЫК ЖЫЦЬ ДЛЯ БЕЛАРУСІ...”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ ГАСЦЁЎНЯ (VI–VII КЛАСЫ)

Мэта: знаёмства з біяграфіяй і творчасцю Ларысы Геніюш.

Задачы: пашырыць веды пра жыццёвы і творчы шлях Л. Геніюш; удасканалваць навыкі выразнага чытання, развіваць памяць, лагічнае мысленне, вхоўваць цікавасць да вывучэння беларускай літаратуры.

Абсталяванне: партрэт Л. Геніюш, мультымедыяная прэзентацыя, праектар, ноўтбук, кніжная выстава зборнікаў паэтыкі, аўдыязапісы.

Эпіграф:

Адзінай мэты не зракуся,
і сэрца мне не задрыжыць:
як жыць – дык жыць для Беларусі.
А без яе – зусім не жыць!

Л. Геніюш.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

1-ы вядучы. Паэзія – гэта не проста адзін з відаў мастацтва. Для дасведчаных гэта святло, што вядзе па жыццёвым шляху, свеціць іншым, дапамагаючы знайсці ісціну, пазбаўляе смутку, напаўняе душу гармоніяй.

2-і вядучы. Менавіта гэта так неабходна сучаснаму чалавеку, які жыве ў свеце шалёных хуткасцяў, мігунсі і зайздрасці, хлусні і меркантильнасці. У гэтым свеце мы часам забываемся пра галоўнае, што дапамагае чалавеку заставацца ў любых умовах чалавекам, – пра душу, якая ёсць у кожнага з нас.

1-ы вядучы. У кагосьці яна вольная, светлая і адкрытая, а ў кагосьці малюсенькая, якая схавалася ад святла, загнаная ў нетры чалавечай сутнасці, але яна ўсё ж такі ёсць, і час яе абавязкова надыйдзе.

2-і вядучы. Пра нямногіх людзей можна сказаць, што душа іх крылатая. І сёння лёс падарыў нам шчаслівае імгненне сустрэчы з асобай, чыя душа, несумненна, здольная не толькі сама ўзняцца, але і ўзнесці да вяршыняў духоўнага, патрыятычнага ўсіх, хто з ёй судакранаецца.

• *Дэманстрацыя фотаздымкаў Л. Геніюш (слайды прэзентацыі).*

1-ы вядучы. Выдатная беларуская паэтка ХХ стагоддзя, вялікая пакутніца і патрыётка – Ларыса Антонаўна Геніюш (дзявочае прозвіш-

ча Міклашэвіч) нарадзілася 9 жніўня 1910 г. у маёнтку Жлобаўцы Гродзенскага павета (сучасны Ваўкавыскі раён) у шматдзетнай і заможнай сям'і. Вучылася ў польскай школе, у 1928 г. скончыла Ваўкавыскую польскую гімназію.

2-і вядучы. 3 лютага 1935 г. выходзіць замуж за студэнта-медыка Янку Геніюша, які вучыўся ва ўніверсітэце ў Празе. (*Фотаздымак Л. Геніюш з мужам.*) У 1937 г., пасля нараджэння сына Юркі (*фотаздымак сына*), выязджае да мужа ў Прагу. Вершы Геніюш спрабавала пісаць яшчэ на радзіме, але толькі ў Празе адчула магутны творчы імпульс. Першыя вершы паэтыкі апублікаваны ў 1939 г. у берлінскай газеце беларускіх эмігрантаў “Раніца”. У 1942 г. убачыў свет першы зборнік яе паэзіі “Ад родных ніў”. У ім не было палітыкі. Як і ва ўсіх творах паэтыкі, там была толькі лірыка. Але лірыка настолькі тонкая і душэўная, што Ларыса адразу ж стала вядомай. Да яе прыходзілі лісты з падзякай ад беларусаў з самых розных куткоў Еўропы. Вершы зборніка прасякнуты матывамі волі і тугі па Радзіме.

• *Дэманстрацыя зборніка “Ад родных ніў” Л. Геніюш.*

Чытальнік.

Хачу бачыць

Я не гнуткія, пышныя пальмы
З разнятым угары парасонам,
І не мора ўсхвалёвана жалем, –
Хачу родныя бачыць загоны.
Ды не прэрыяў дальніх прасторы
І не ярасны лёт антылопаў –
Хачу бачыць, як полымя зораў
Нёман ў хвалях начамі патопіць.
Хачу бачыць шырокія дзічкі,
Што парог маёй хаты старожаць,
Расмяянае вёскі аблічча,
Дываны залацістыя збожжа.
Ды вачамі і сэрцам па нівах
Паплысці недзе з ветрам крылатым
І забыцца аб днях нешчаслівых
На парозе радзімае хаты.

1-ы вядучы. У 1943 г. Ларыса Геніюш стала Генеральным сакратаром урада БНР і займалася захаваннем і ўпарадкаваннем архіва рэспублікі. Займалася пытаннямі беларускіх

эмігрантаў, палітычных уцекачоў, беларускіх работнікаў і ваеннапалонных у Германіі. У час нямецкай акупацыі друкавалася ў газетах “Раніца”, “Беларускі работнік”, часопісе “Новы шлях” і інш.

Чытальнік.

Не сумуйце

Не сумуйце, дзецюкі, вясною
 На магілы глядзячы сяброў –
 Жалем нашых ранаў не загоіш
 І цяжкіх не скінеш кайданоў.
 Не сумуйце, дзецюкі, па сёлах
 І па вочах кінутых дзяўчат –
 Барацьба ўжо пеніцца як солад,
 Маладыя воклікі гучаць.
 Не сумуйце, дзецюкі, па долі,
 Не хіліце гордай галавы,
 Бо не з жалю, толькі з ранаў, болю,
 Воля толькі родзіцца з крыві.
 Не сумуйце, дзецюкі, начаі –
 Ужо не дасца спутаць вольны дух!
 Мы былі і будзем Крывічамі
 Ад хваль Угры аж па сіні Буг.

2-і вядучы. У 1948 г. Ларыса Геніюш арыштавана (абвінавачвалася ў “антысавецкай нацыяналістычнай дзейнасці” падчас вайны) і перавезена ў Мінск. У мінскіх турмах безабаронную жанчыну, таленавітую паэтку асабіста дапытваў міністр дзяржбяспекі БССР Лаўрэнцій Цанова, а потым былі 8 гадоў лагераў у Комі і Мардовіі. Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР Геніюшы асуджаны на 25 гадоў зняволення ў папраўча-працоўных лагерах. Камісія Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 30.05.1956 г. абвінавачванне прызнала абгрунтаваным, але тэрмін пакарання быў зменшаны да 8 гадоў. Ларыса пераехала на Гродзеншчыну ў Зэльву, дзе жыла не прыняўшы савецкага грамадзянства. Сын застаўся ў Польшчы. На шчасце бацькоў, ён абмінуў лагеры, але яны больш так і не ўбачыліся. Нарадзіліся ўнукі – Міхась і Алесь. Паэтку выпусцілі да іх толькі адзін раз за 25 гадоў. Унукам дазвалялі прыезджаць да бабулі раз на два гады. Усё, што магла, яна старалася даць ім у лістах і вершах. У ліставанні Ларыса Антонаўна размаўляла не з маленькімі дзецьмі, а з тымі людзьмі, якія з іх павінны вырасці.

1-ы вядучы. Зняволенне, нястачы не зламалі Ларысу Геніюш, яна заставалася сапраўднай дачкой Беларусі. У беларускім савецкім друку выступала з 1963 г.

Чытальнік.

Мова мая палымяная,
 З дабра ўся і крыху са слёз.
 Пад світкаю саматканаю
 Дзед мне цябе прынёс.

У сэрцы маім – твой прытулак,
 У сэрцы маім і любоў.
 Даўно цябе выгналі з вулак
 Нашых старых гарадоў.
 Густыя чужацкія хмары
 Над нашай пакутнай зямлёй.
 Жаль – цябе выгналі з храмаў,
 Мову Прадславы святой.

• **Дэманстрацыя паэтычных зборнікаў Л. Геніюш.**

1-ы вядучы. Літаратурную спадчыну Ларысы Геніюш складаюць зборнікі паэзіі “Невадам з Нёмана” (вершы і паэма, 1967), “На чабары настоена” (1982), “Белы сон” (1990), паэтычныя кніжкі для дзяцей “Казкі для Міхаські” (1972) і “Добрай раніцы, Алесь!” (1976). У архіве паэтки захоўваецца вялікая колькасць праявітых тэкстаў – успаміны, апавяданні, абразкі на гістарычную тэму. Частка іх апублікавана пры садзейнічанні М. Танка, У. Караткевіча, Д. Бічэль.

Падзеяй у беларускай мемуарыстыцы стала пасмяротная публікацыя кнігі ўспамінаў “Сповідзь” Л. Геніюш. Гэта твор пра шлях жанчыны-беларускі, для якой Бог і Бацькаўшчына былі найвышэйшымі каштоўнасцямі. Ва ўспамінах адлюстравана драматычная рэчаіснасць Заходняй Беларусі ў часы польскай акупацыі, шматграннае жыццё беларусаў-эмігрантаў у Празе, нацыянальна-вызваленчы рух, лёс заснавальнікаў БНР і іх пераемнікаў, падзеі ваеннага часу ў Цэнтральнай Еўропе і Беларусі.

Чытальнік.

За вокнамі гасне дзень,
 За вокнамі гасне белы.
 І доўгі перад намі цень,
 Як тое, што адляцела.
 Няспынны наш кожны рух,
 І крок старэчы павольны,
 І цемень паўзе наўкруг,
 Упарта паўзе, няўмольна.
 Яшчэ асвятляе шлях
 Сонца апошнім праменнем
 Крылаў птушых узмах –
 І прыйдуць на змену цені.
 Бывайце, мне ўжо пара,
 За мною мой дзень клапатлівы.
 Каму засвеціць зара,
 Той яшчэ з вас шчаслівы.

Музычны фон. Запальваецца свечка.

• **Дэманстрацыя выявы помніка Л. Геніюш.**

2-і вядучы. Памерла Ларыса Геніюш 7 красавіка 1983 г. Пасля адпявання ў апошні шлях паэтку праводзілі тысячы зэльвенцаў. Пахавалі Ларысу Геніюш побач з мужам, на ўзвышшы. ля зэльвенскай царквы стаіць помнік паэтки. Трагедыя жыцця гэтай вялікай жанчыны яшчэ чакае свайго асэнсавання...

Галіна АКУЛЕНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра,

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

“МЫ ПАЭТЫ, ВЫСОКІ ўЗЛЁТ...”

СЦЭНАРЫЙ ПАСЯДЖЭННЯ КЛУБА “ЛІТАРАТУРНЫ ВЕТРАЗЬ” (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Мэта: знаёмства з жыццём і творчасцю Ларысы Геніюш.

Задачы: раскрыць асаблівасці творчасці паэтки; удасканаліваць навыкі выразнага чытання; развіваць творчыя здольнасці, вихоўваць мастацкі густ, любоў і павагу да нацыянальнай літаратурнай спадчыны.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, партрэт і фотаздымкі Ларысы Геніюш, выстава кніг паэтэсы; аўдыязапісы; відэаролік верша.

Форма правядзення: творчая справаздача.

Эпіграф:

Паэзія –
Крылы ў неба,
Што вучаць зямлёй даражыць.
Паэзіяй дыхаць трэба,
Паэзіяй трэба жыць...

П. Макаль.

ХОД ПАСЕДЖАННЯ

I. Уступ.

Гучыць аўдыязапіс кампазіцыі “Пяшчота” Ф. Шапэна.

Настаўнік. У гісторыі кожнага народа мноства вялікіх імёнаў. Сярод іх шмат жаночых. Менавіта з Жанчыны і пачынаецца гісторыя нацыі. І гэта не толькі аб’екты кахання ды пакланення слаўтых мужчын, але і асобы, якія нароўні з прадстаўнікамі моцнага полу ўплывалі на ход гістарычных падзей, дапамагалі чалавецтву спасцігаць вышэйшую мудрасць, будавалі храмы веры і навукі, стваралі, захоўвалі і абаранялі прыгажосць. Іх імёны, жыццё, справы ахутаны легендамі, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Сёння мы пагаворым пра лёс адной з слаўных дачок Беларусі, якая свеціць яркай зоркай для нас, сучаснікаў.

• **Літаратурная даведка** (асноўныя пазіцыі выкладваюцца на дошцы ў выглядзе гексаў).

Ларыса Антонаўна Геніюш нарадзілася 9 жніўня 1910 г. у заможнай сям’і. У 1928 г. скончыла Ваўкавыскую польскую гімназію. Выйшаўшы замуж за доктара Янку Геніюша, у канцы 1937 г. вы-

ехала разам з ім у Прагу. У час нямецкай акупацыі праследавалася ўладамі, заставалася без грамадзянства. 5 сакавіка 1948 г. Ларыса Геніюш разам з мужам была арыштавана і перавезена з Прагі ў Мінск. У лютым 1949 г. Вярхоўны суд БССР прыгаварыў паэтэсу да 25 гадоў папраўча-працоўных лагераў (пакаранне адбывала ў Комі АССР). У маі 1956 г. тэрмін пакарання Ларысы Геніюш быў зменшаны да васьмі гадоў. Выйшаўшы на волю, пераехала ў Зэльву, на радзіму мужа, дзе жыла да самай смерці, 6 красавіка 1983 г.

Пісаць вершы Ларыса Геніюш пачала ў 1935 г., друкавацца – з 1939 г. у пражскіх газетах “Раніца”, “Беларускі работнік”, часопісе “Новы шлях”. У 1942 г. у Празе выйшаў першы паэтычны зборнік “Ад родных ніў”. У 1946–1948 гг. выступала ў эмігранцкіх часопісах “Шыпшына”, “Сакавік”.

На радзіме выйшлі кнігі “Невадам з Нёмана” (1967), “Казкі для Міхаські” (1972), “Добрай раніцы, Алесь” (1976), “На чабары настоена” (1982). Пасмяротна былі надрукаваны яе ўспаміны “Сповідзь” (1990), паэмы “Маёй бабусі” (1989), “Даўніна” (1990), паэтычны зборнік “Белы сон” (1990).

• **Выразнае чытанне на памяць верша** “Жаночая гордасць” А. Вяцінскага (вучаць).

Настаўнік. Сучасная беларуская крытыка як бы нанова адкрывае незгасальны талент Ларысы Антонаўны Геніюш, адчуваючы ўсю моц выпраменьвання ахвярна-мужнай асобы, яе неверагодную апантанасць у спавяданні беларускай нацыянальнай ідэі, арганічна звязанай з лёсам усечалавечага быцця. “Я нарадзілася такой, ад пялюшак ужо прасякнутай усім, з болем і прагай за волю і нашу зямлю для нас”, – так пісала Л. Геніюш у сваёй узрушальнай аўтабіяграфічнай “Сповідзі”. І далей – як верніца дзвюх непадзельных ідэй, беларускай і хрысціянскай: “Я была пабожнай з пялюшак, як з пялюшак ужо была вернай дачкою свае Беларусі”.

II. Справаздачы творчых груп.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу кампазіцыі “Шлях” у выкананні гурта “Стары Ольса”.**

Настаўнік. Продкі Ларысы Геніюш – стары шляхетна-беларускі род Міклашэвічаў, які паходзіў з Крынак. Сям’я дзеда, а потым і бацькі будучай паэтки, па сутнасці, сталі заложнікамі купленай яшчэ ў царскія часы “банкаўскай” зямлі, плату за якую з году ў год спаганялі потым і польскія ўлады.

Першая сусветная вайна запомнілася Ларысе суровасцю бежанства ў глыб Расіі, адкуль у 1919 г. у зваротную дарогу паклікала іх родная зямля Ваўкавышчыны, маляўнічыя берагі Ваўкянкі і Росі, тое ўдзірванелае ўрочышча, што зачалася іх гаспадарчых рук. Сям’я шчодро багацела на дзяцей, жыла дружна, мазалём выбіваючыся да заможнасці. Тут жыццё было, паводле яе слоў, не толькі цяжкай працай і болем, але і песняй: “Пяялі ўсюды і пяялі ўсе. Пяялі – знача жылі!” Ужо тады дзяўчынка да слёз была ўлюбёная “ў бацькоў сваіх і ў родную стыхію”.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Запяі мне песню”** (сл. Л. Геніюш, муз. В. Цярэшчанкі) у выкананні В. Цярэшчанкі.

1-ы вучань. Выток “дум беларускіх” бруіўся з родных пластоў і сапраўды – як неадольная стыхія, непадуладная асіміляцыйным планам улад. Націск асіміляцыі пачынаўся ўжо ў польскай пачатковай школе, у вёсцы Гудзевічы, урываўся ў чытанне, спевы, дзіцячыя кволыя душы. Ды іх ратавала тая ж родная стыхія.

Стыхія роднасці, красы, адчутай змалку, будзе заўсёды маральным апірышчам паэтэсы, усхвалявана-трапяткім асяродкам мноства яе цудоўных вершаў.

• **Выразнае чытанне на памяць верша “Гудзевічы”** Л. Геніюш (вучань).

Першыя вершы сталі прарастваць з чуйнай душы паэтэсы яшчэ ў канцы 1920-х гг. падчас яе вучобы ў Ваўкавыскай гімназіі. Але пасылаць у друк пачатковыя радкі аўтарка саромелася. Прыгадваючы свае творчыя вытокі, паэтэса пісала: “У 1934 г. я выйшла замуж за доктара Янку Геніюша, які першы даў мне нашы кніжкі, адкрыў мне вочы на мінуўшчыну нашую й крыўду, якія мы цярпелі на нашай роднай зямлі. Чытаў мне Купалу”. Так на першы вузел крута завязаўся яе творчы лёс. А жыццёвая дарога неўзабаве павярнула за межы бацькоўскай зямлі – у Прагу.

Перад Прагай быў у паэтэсы плённы творчы зэльвенскі перыяд (1934–1937). Радаснай падзеяй стала нараджэнне сына Юркі – маладая маці вырашыла яго падгадаваць у хаце бацькоў мужа, у Зэльве. На матчыну ўцеху накладвалася самота ростані з мужам, роднымі Жлобаўцамі – пэўна, гэта і паклікала да размовы вершамі.

• **Выразнае чытанне на памяць верша “Тры дарогі”** Л. Геніюш (вучань).

2-і вучань. Так упершыню гістарычнае ўсведамленне пачынала гучаць у вершах маладой паэтэсы. Заўважаўся зварот да грамадзянскага крэда Янкі Купалы, Максіма Танка. Менавіта пра той час у Зэльве – і яе сведчанне: “Ведаю Максіма Танка і вельмі захапляюся яго творчасцю, гэта на ўзроўні, гэта тое, што трэба”.

• **Выразнае чытанне на памяць верша “Два рэхі”** Л. Геніюш (вучань).

Але ўжо і тады выявілася адметнасць стылю паэтэсы. Гэтая адметнасць – у далікатнай, чуйнай жаночасці прызнанняў і спавяданняў, у гранічнай шчырасці паэтызацыі працы дзяўчыны-ткалі, жніі, гаспадыні хаты і поля.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў “За прасніцай”, “Дываны”, “Жнівом”, “Мой лён і сны”, “Навучыла маці”, “Бабулька”, “Дзявочае сэрца”** Л. Геніюш (вучні).

У апошнія дні 1937 г. яна з малым сынам выязджае ў Прагу да мужа. Гарадскі пакойчык, які наймаў ён на пару з нейкім студэнтам, быў цеснаваты, і Янка адвёз сям’ю ў прадмесце Моджаны. Так Ларыса Геніюш па волі лёсу апынулася ў цэнтры эмігранцкага кола дзеячаў Беларускай Народнай Рэспублікі. Паэзія Л. Геніюш поўнілася каштоўнасцямі роднай зямлі, з якой вырасталі непаўторныя вобразы.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў “Маці”, “Нішто так не міла”, “Нёмне”** Л. Геніюш (вучні).

Жывучы ў эміграцыі, паэтэса трохі ідэалізавала родныя вясковы свет працы і побыту. Адтуль, ад родных ніў (першую кніжку Л. Геніюш так і назвала “Ад родных ніў”, свядомая адсылка да верша М. Багдановіча), было вынесена галоўнае, чым жыла яе думка і душа, і гэтае галоўнае, увасобленае ў ідэю і мэту, патрабавала аддачы. Л. Геніюш пісала: “Зямля мая, якая ўзгадавала душу маю, атуліла мяне з дзяцінства вялікай любоўю бацькоў, сялян і кожнага дрэўца, поля каласістага, сённа чакала мае ўдзячнасці, мае любові”. Вось яна і закаласілася паэзіяй, гэтая бязмежная любасць, з памяццю сэрца, са смуткам і горам.

У вершах прадчувалася жахлівая трагедыя. Яна ўжо нависала над ёй, сям’ёй і бацькоўскім домам, над родным краем. Заснежаным сакавіцкім днём 1939 г. у Прагу ўвайшлі немцы. Муж Янка разам з тысячамі чэхаў заісаўся ў добраахвотнікі, але супрацьстаяць навале было немагчыма...

Ларыса Геніюш гаворыць пра вершы таго суровага часу як пра неаспрэчны “дакумент” яе дзеяння. Яна ўжо ў акупаванай Празе мела магчымасць пільна прыгледзецца да нахабных заваёўнікаў і дала сабе зарок: “...каб не напісаць ім ні слова, як быццам яны наогул для нас не іс-

нуюць, а калі закрунуць, дык праўдзіва, і з цэлай душы галубіць, апяваць, лелеяць сваю Беларусь, чаго нам ніколі не дазвалялі дагэтуль атупелыя каланізатары нашай зямлі”.

• **Выразнае чытанне на памяць верша** “Як хмарны дзень” Л. Геніюш (вучань).

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні** “Блаславенны край наш” (сл. Л. Геніюш, муз. А. Рыманкевіча) у выкананні А. Рыманкевіча.

3-і вучань. Вершы паэтэсы друкаваліся ў газеце “Раніца”, якая пачала выходзіць у Берліне адразу ж пасля таго, як з’явіліся палонныя беларусы, захопленыя ворагам падчас разгрому Польшчы. Акружэнцы, паланянкi, парабаваная моладзь, вывезеная ў Германію. Л. Геніюш адчула надзвычайную важнасць сваёй місіі – паэтычным словам падтрымаць зняволеных, адвесці адчай, узварушыць патрыятызм нават сярод абыхававых: “Часам на каленях вымольвала ў Бога такія словы і мыслі, якія б падтрымалі ў няволі братоў маіх, не дазволілі ім забыцца пра сем’і свае і сёлы”. І далей – не дзеля вонкавай самаатэстацыі, а як споведзь: “Веліч майго кахання, здавалася, утроіла мае сілы. Душа мая трапяталася ў маіх вершах, і ўсе да мяне прыслухаліся, нават чужыя”.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні** “Родная мова” (сл. Л. Геніюш, муз. М. Куліковіча) у выкананні Л. Сімаковіч.

У падтэксе вершаў – заветная ідэя беларускага шляху. У гэты час ідэя апынулася пад лязом выпрабаванняў. Падчас акупацыі Л. Геніюш некалькі разоў наведвала Бацькаўшчыну. Сустрэчы з блізкімі прыносілі ўцеху і расчараванне. Памяць маладосці сутыкнулася з цяжкімі рэаліямі людскога падзення і перараджэння.

Паездка ў Зэльву мела на мэце і сустрэчу з мужам, якога з Прагі немцы выслалі на лекарскую працу ў Баранавічы, потым у Слонім. У Празе далі зразумець, што муж ужо не вернецца. Акупанты не толькі ставіліся да Янкі з недаверам, але і збіраліся расстраляць. На шчасце, у Празе Ларысе ўдалося адшукаць аўтарытэтнае заступніцтва за мужа, і ён вырваўся з пасткі ў Слоніме і тады ж вярнуўся разам з жонкай у Чэхію.

Лірызм вершаў Л. Геніюш стаў глыбейшым, больш роздумным. Адзін з самых цудоўных вершаў пражскага перыяду меў адрасацыю тым, каму быў неабходны глыток гаючай веры ў Бацькаўшчыну, памяць пра яе, патрыятычнае абуджэнне.

Яна фізічна пакутавала, бачачы планамернае, метадычнае знішчэнне роду, сям’і. Як закліцае, за ёй ішоў смяротны грэх “класавай” віны, да якой дадавалася яшчэ адна “правіна” – любоў “замежнай” паэтэсы да сваёй зямлі. Ларысу Антонаўну заўсёды мучыла думка, што насланне

расправы – гэта і з-за яе апантанасці беларускай ідэяй.

Нават сын Юрка, як і дрэва апошні ліст, адцяты жорсткімі рукамі – таксама ж з-за яе! У “Споведзі” вырваўся несутешны матчын крык: “Не, людзі, якія йдуць за народ свой змагацца, не маюць права мець сем’яў, рабіць няшчаснымі сваіх дзяцей...” І ў другім месцы – ужо ўзнесены малітоўным шэптам голас з-за калючага дроту ў Інце: “Даруй, малы, пакінуты юнак, даруй, мой сын... Хачу, каб некалі ты зразумеў мяне, каб дараваў свае мучэнні. Не было ў мяне выбару, сын, – Бацькаўшчына і Яе інтарэсы важней за цябе, за мяне, за нашага тату...” Цяжка ўсвядоміць тое, што вырвалася з грудзей маці ў хвіліны яе спасціжэння быцця.

• **Выразнае чытанне на памяць верша** “О Краіна...” Л. Геніюш (вучань).

4-ы вучань. Жорстка-балючы ў аўтабіяграфічным жыццяпісе Л. Геніюш, у яе “Споведзі” канцлагерны перыяд. Апасродкавана гэты час спрычыніўся і да нараджэння многіх выдатных вершаў, вершалін яе паэзіі. Няцяжка заўважыць, што шляхі-сцяжыны дзяцінства і маладосці, а потым беларуска-пражскага жыцця аглядаюцца вачыма чалавека, які пабываў на Галгофе. “Споведзь” – мацярык, глыбока беларускі па светаадчуванні, балючы па праблематыцы, ідэйнай скіраванасці.

Яе ратавала, памагала ёй выжыць сумленне, беларуская ідэя, Бог – Боскае трыадзінства: “Я выжыла ў вайну не скрывіўшы, не запляміўшы чысціні свайго беларускага сумлення”; “Жылі трудна, але жылі, як хацелі, жылі, як сапраўдныя людзі, не крывячы сваім сумленнем і не прадаючы яго ні дорага, ні танна, бо на чалавечае сумленне цаны няма! Такое не прадаецца, і няхай мне ніхто не кажа, што нельга ўстаяць!!! Няма сумлення і няма чалавека! Касцяк людскі – гэта людское сумленне”.

У нашай крытыцы ўжо была заўважана асаблівасць светаўспрымання Ларысы Геніюш, якая сябе адчувала не проста ахвярай сталінізму, а менавіта “свядомым змагаром супраць сталінізму за чалавечнасць, за радзіму, за нацыянальную ідэю” (Т. Чабан). З гэтай прычыны ў яе няма характэрнага для рэпрэсіраваных “пытання ахвяры”: “За што?” А разам – і няма ілюзій, спадзяванняў, што “разбярцуца і адпусцяць”.

Вятры адлігі дайшлі нарэшце і на Крайнюю Поўнач. Камісія па рэабілітацыі ў 1956 г. прызнала 25-гадовы тэрмін Геніюшаў залішне суровым і зменшыла пакаранне да 8 гадоў, роўна настолькі, каб выпусціць іх з канцлагерных варот. Але сам факт абвінавачвання быў прызнаны правільным, абгрунтаваным.

5-ы вучань. Самарэабілітацыяй стала творчасць Ларысы Геніюш, яе паэзія, што ўбачыла свет у двух прыжыццёвых зборніках – “Невадам з Нёмана” і “На чабары настоена”, а таксама яе творчая вяршыня – “Сповідзь”, у рукапісе перададзеная вядомаму гісторыку-навукоўцу Міхасю Чарняўскаму.

Апошні жыццёва-творчы перыяд, падараваны лёсам, склаў больш за два дзесяцігоддзі. У Зэльве Геніюшы рабілі захады наконт сваёй рэабілітацыі. Цень нязнятай асуджанасці на кожным кроку атручваў штодзённае існаванне.

• **Выразнае чытанне** на памяць верша “Сэрца аберуч трымаю ад гора” Л. Геніюш (вучань).

Нялёгкі роздум заходзіць у многія вершы Л. Геніюш, суровеючы ў сваіх пытаннях і сведчаннях.

• **Выразнае чытанне** на памяць верша “Мой род” Л. Геніюш (вучань).

6-ы вучань. Ларыса Геніюш па-ранейшаму білася над разгадкай першапрычын перараджэння людзей, адчайна любіла свой край, мову народа, яго гісторыю, будзіцеляў, першапраходцаў Беларускага Шляху. Прадслава-Еўфрасіння, Скарына, Каліноўскі – яны асацыіруюцца з асновамі Беларускага Дому, незалежнасці, старадаўняй высокай культуры.

• **Выразнае чытанне** на памяць вершаў “Над старымі друкаванымі кнігамі”, “У жыцці ў цябе ўдараў нямала...” Л. Геніюш (вучні).

У беларускіх паэтаў цяжка адшукаць столькі шчырых спавяданняў, прызнанняў у любові да Бацькаўшчыны, колькі іх выказала Ларыса Геніюш. І дзіўна, пад яе пяром, у яе вуснах, з яе сэрца гэтыя прызнанні не маюць ані ценю рытарычнасці.

• **Выразнае чытанне** на памяць вершаў “Маці мая сялянская...”, “Беларусі” Л. Геніюш (вучні).

Лірызм паэтэсы – невымерна глыбокі, усёахопны, іначай высокія паняцці ў вершах заставаліся б павярхоўнай ідэалізацыяй. Вобраз Айчыны прыярытэтны, ён падначальвае ўвесь шырокі спектр лірычных пачуццяў, што крышталізуюцца ў вобразах любові да бацькоў, братоў, родных, няздрадных сяброў. На апошнім этапе – гэта вершы, прысвечаныя Янку Пятровічу, жыццё якога, падарванае лагерамі, згасала на вачах.

• **Выразнае чытанне** на памяць вершаў “У хвіліну болю”, “Ноч апусцілася крыллямі чорнымі...”, “Апошні дотык рук на твары чую...” Л. Геніюш (вучні).

7-ы вучань. Жалоба зразумелая. Свет інтымнага паэтэса не вылучала асобна, не распрацоўвала ў мастацкіх тонкасцях парыванняў, хоць прызнавалася: каханне “часам моцнае закранала сэрца”. Але гэтае пачуццё яна чамусьці абавязкова ставіла ў паралель з найвышэйшым: “Усё

гэта мінала, праходзіла, рабілася буднем, а любоў да братоў, да зямлі, да Бацькаўшчыны была заўсёды ясным, божым святам у маёй душы, і за яе я пераносіла пакуты і не маргнуўшы вокам пайшла на мучэнні, несучы Імя Яе высока, як святасць, Імя маёй Беларусі...”

• **Выразнае чытанне** на памяць верша “Раніца” Л. Геніюш (вучань).

Склад паэтычнай душы Ларысы Геніюш не такі прасты, як можа здацца. У паэтэсы ставала сілы, каб не дазволіць распаўзацца па жылах прыкрай слабасці, яна адмятала “дух слабы і прэсны”.

• **Выразнае чытанне** на памяць верша “У цяжкую хвіліну мне трэба наплакаць” Л. Геніюш (вучань).

• **Праслухованне аўдыязанісу** песні “У песнях ёсць хлеб” (сл. Л. Геніюш) у выкананні гурта “Белы сон”.

III. Заклучэнне.

Настаўнік. Заступніца красы роднай мовы, Ларыса Геніюш чула яе трапятанне, яе непаўторныя галасы ў прасветленым гомане бароў над Зэльнянкаю, у шапаценні яе чаратоў – відаць, гэтая чуйная замілаванасць і далучанасць душы да першародных крыніц і нетраў роднай зямлі зрабілі мову яе твораў такой непаўторна свежай, лексічна самабытнай. Прыкоўвае ўвагу структура сказаў, лексіка, формы звароту, аповеду – усё гэта, разам з вобразна-метафарычным ладам, стварае непаўторны каларыт мастацкага мыслення Ларысы Геніюш.

• **Дэманстрацыя відэароліка** верша “Краю мой родны...” (сл. Л. Геніюш, муз. А. Кацікава) ў выкананні У. Мулявіна.

• Заклучнае слова.

Гучыць аўдыязаніс кампазіцыі “Пяшчота” Ф. Шапэна.

Настаўнік. У гісторыі беларускай літаратуры шмат глыбокіх і надзвычай яркіх асоб высокае красы. Гэта і праз стагоддзі незабыўныя жаночыя постаці, што ўпрыгожваюць гісторыю народа, пакінуўшы ў ёй адметны след. І не проста ўпрыгожваюць, і не проста пакінулі, а нясуць свет той духоўнасці, маралі і чысціні, які лёг у падмурак нашай цывілізацыі. Шмат такіх постацей у нашай беларускай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Арочка, М.** Ларыса Геніюш / М. Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. 1986–2000. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – Кн. 2. – С. 248–269.

2. **Геніюш, Л.** Выбраныя творы / Л. Геніюш ; уклад., прадм. і камен. М. Скоблы. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2000. – 616 с.

3. **Геніюш, Л.** Каб вы ведалі : з эпістальнай спадчыны (1945–1983) / Л. Геніюш ; уклад., прадм. і камен. М. Скоблы. – Мінск : Лімарыус, 2005. – 448 с.

ДА СТАГОДДЗЯ КУПАЛАЎСКАГА ТЭАТРА

Віншuem!

Мікіта КАРТАМЫШАЎ

РЫГОР БАРАДУЛІН: “СОНЦАМ КУПАЛЫ, КУПАЛАЎЦЫ, ГРЭЙЦЕ КРЫВІЦКІЯ СЭРЦЫ!”

Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы і народны паэт Беларусі Рыгор Барадулін – раней мы ўжо апавядалі пра гэтае сяброўства і тое, што менавіта іх звязвала*. Аднак напярэдадні дня народзінаў Купалаўскага, які традыцыйна адзначаецца 14 верасня і сёлета будзе саотым, хочам паднесці чытачам “Роднага слова” і самому імянінніку яшчэ некалькі паэтычных вітанняў ад светлай памяці паэта.

КУПАЛАЎКАМ

Паўлінкі нашы, нашы Дээдэмоны,
Купалінкі – ўлюбёнкі Мельпамены.
Прыміце ўсіх паклоннікаў паклоны
У дзень вясны,
ад вашых воч праменны.

На жаль, сёння цяжка высветліць, пры якіх абставінах Р. Барадулін напісаў гэтае паэтычнае ахвяраванне. Яно не публікавалася пры жыцці аўтара і ўпершыню з’явілася ў яго “Дзённіках і запісах”**, што каторы год друкуюцца намаганьнямі руплівага архіварыуса Наталлі Давыдзенкі. І толькі час напісання – восень 1980-га – недвухсэнсоўна падказвае, што падставай для з’яўлення пяцірадкоўя быў, несумненна, 60-гадовы юбілей тэатра.

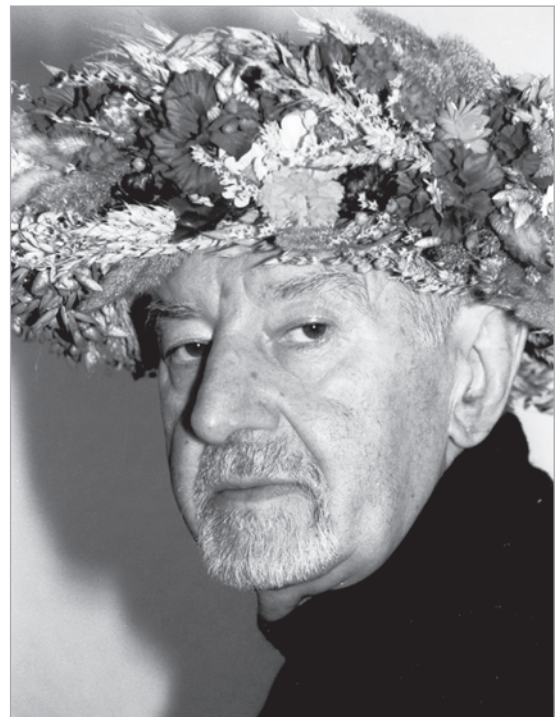
Дзень народзінаў Купалаўскага стаў нагодай для вітання і ў кастрычніку 1994-га:

Духам непадупалаўцы,
Вераю не зняверцы,
Часу свайго неспрасалаўцы,
Сонцам Купалы, купалаўцы,
Грэйце крывіцкія сэрцы!***

* Артыкул “На сцэне і ў жыцці...”: Рыгор Барадулін і Купалаўскі тэатр” *Мікіты Картамышава* чытайце ў лютаўскім нумары “Роднага слова” за гэты год.

** **Барадулін, Р.** Дзённікі і запісы. Выпуск 3. 1979–1982 / Р. Барадулін; укл., прадм. Н. Давыдзенка. – Мінск: Кнігазбор, 2016. – С. 150.

*** **Барадулін, Р.** Дзённікі і запісы. Выпуск 7. 1994–1995 / Р. Барадулін; укл., прадм. Н. Давыдзенка. – Смаленск: Інбелкульт, 2020. – С. 340.

Рыгор Барадулін быў маладзейшы за Купалаўскі тэатр на 15 гадоў. 2005 г. *Фота С. Шапрана.*

Чарговае свята – тым разам 65-годдзе – паслужыла падставай для напісання двухстаронкавай паэтычнай оды, якая ўпершыню была апублікавана таксама пасля смерці аўтара. Дададзім, што існуюць дзве яе рэдакцыі – змешчаная ў сёмым выпуску “Дзённікаў і запісаў” (с. 312–313)**** і рукапісны арыгінал, які беражліва захоўваецца сябрам паэта – акцёрам Купалаўскага тэатра, народным артыстам Беларусі Генадзем Аўсяннікавым. Паводле апошняга з захаваннем асаблівасцей аўтарскага правапісу мы і падаем гэты твор:

**** Гэтыя рэдакцыі адрозніваюцца не толькі правапісам, але і наступнымі разыходжаньнямі: *стогнуць перуны // дрэмлюць перуны; Тэатраведны // Тэатраядны; Актор – бядак // Актор – бядняк.*

ОДА З НАГОДЫ

Купалаўцам

Тэатр – жыццё,
Якое бачыць хочам,
Якое можа быць
Бадай што ў сьне.
Мы па зямлі ступаем патароччам,
А мрояў рой раіцца ў снізьне.

Мы – ўсе заложнікі
Сваіх жа мрояў
Блакiтных ці ружовых,
Мы штодня
Іграем то кахальнікаў-герояў,
То дабрадзеяў,
Наша вышыня
Не падымаецца вышэй за тую,
Якую Усявышні аўтар даў.
Рагоча кпіна,
Гора лямантуе,
Гіпнатызуе самалюбства ўдаў.

Тэатр – прыгон,
І рэжысёр-прыгоннік
Актрыс прыгонных мае табуны.
То гоніць у фальклорысты сасоннік,
То ў класіку,
Дзе дрэмлюць перуны.
Тэатраядны крытык-растапыра
Ацэніць сам сябе,
І ўжо тады

Купалу, Гётэ, Шабана*, Шэкспіра
Згадае,
Як забытыя гады.

Перагукаюцца цана і сцэна.
Расьце ў цане гульня,
А не ігра.
Але дваініць ня мае Мэльпамэна.
І сьйдуцца ў цане
З гарой гара.

Актор – бядняк,
А нораў багатырскі.
Мы ўсе – галіны,
А тэатр – камель.
Тэатр – шампанскае,
Ня стынуць пырскі
Гарачых воплескаў.
Хай хмеліць хмель!

На волю –
У лампасы генералы
Ірвуцца,
Як да косткі крумкачы.
Бяруць тэатр аблогай
Тэатралы.
Vivat тэатр!
Хай будуць глядачы!

* Шабан Яўген Пятровіч (1936–1982) – беларускі драматург, паэт, перакладчык, акцёр, рэжысёр. Загадчык літаратурнай часткі Купалаўскага тэатра ў 1976–1982 гг.

Мастацтва ў кантэксце жыцця

Ігар СУРМАЧЭЎСКІ

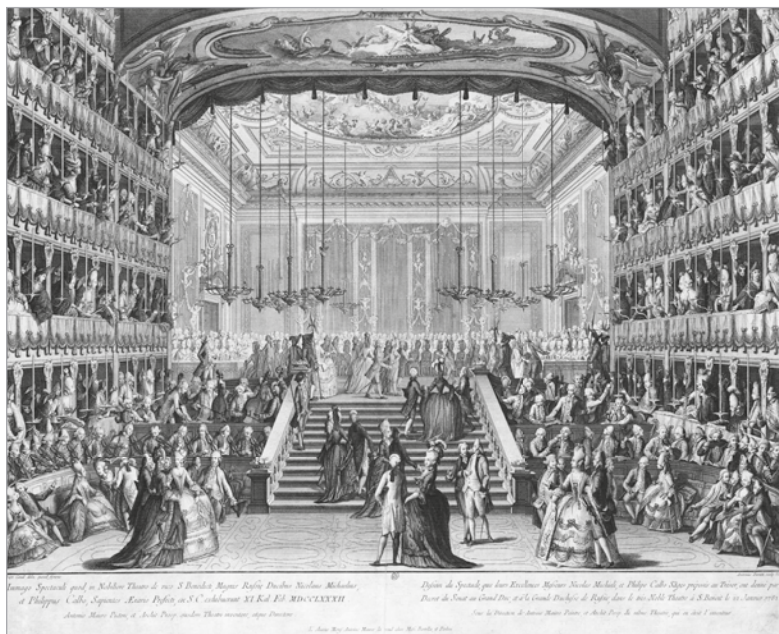
“ТЭАТР ПАЎНЮТКІ: ЛОЖЫ ЗЗЯЮЦЬ...”

ВЫТОКІ І ГІСТОРЫЯ ТЭАТРАЛЬНАГА ДРЭС-КОДУ

Я не скажу, што слова “тэатр” было блізім мне з дзяцінства, якое праходзіла ў маленькай вёсачцы Вязынь ля Фаніпаля ў пачатку 1960-х гг. У той час бадай ніхто з фаніпальскіх вяскоўцаў спецыяльна не наведваў Мінск, каб наталіць прагу свайго тэатральнага досведу. Нават мой тата, якому ўжо за 85 і які жыве ў Мінску з 1968 г., здараецца, кажа: “Сустрэў учора ў горадзе (гэта значыць, недзе ў цэнтры Мінска) на аўтобусным прыпынку фаніпальскага суседа Веньку, ён нават да гэтага часу не ведае, што ў Мінску ёсць тэатр!” Аднак гэтае слова было мне знаёмае яшчэ з дзяцінства, і вось чаму. Мае крэйныя і сваякі, збіраючыся за сямейным сталом на павячоркі, часта вялі размовы “за жыццё”, а я, схваўшыся пад сталом, незнарок лавіў словы ўспамінаў і сямейных легенд. Іншым разам гуча-

ла слова “тэатр”, якое было звязана з нашым сваяком з мінскай вуліцы Лодачнай. Сваяка звалі Вацлаў Пагоцкі. Гэта ўжо ў Мінску я даведаўся, што ён, мой стрыечны дзядзька, перад вайной працаваў сталяром у Мінскім гарадскім тэатры і майстраваў дэкарацыі для спектакляў. А маё першае “тэатральнае” ўражанне адбылося, калі мне было сем гадоў, у далёкім 1968-м. Гэта была знакамітая “Сільва” І. Кальмана, пастаноўка аперэты праходзіла ў мінскім Доме афіцэраў. На мяне, хлопчыка з вёскі, які ўпершыню трапіў у тэатр, ды яшчэ на “Сільву”, ды яшчэ на месца побач са сцэнай, гэтае тэатральнае чародзейства зрабіла такое моцнае ўражанне, што і сёння я з усмешкай успамінаю, як мама прыкрывала сваёй далонню мне вочы, каб я не страціў прытомнасць ад бліскучага канкана. А другі

раз падобнае ўражанне пакінуў спектакль “Пінская шляхта” паводле В. Дуніна-Марцінкевіча ў настаноўцы М. Пінігіна, асабліва яго апошняя сцэна, калі шляхта, раптам успомніўшы пра свае карані, пад гукі паланэза павольна ўздымае харугвы са сваімі гербамі. Знаёмая парафіянка з мінскай Катэдры, шляхетная пані Вікторыя, так пракаментавала сваё ўзрушанне ад гэтага спектакля: «Калі ў наступны раз я траплю на “Пінскую шляхту”, то абавязкова зраблю харугву са сваім гербам і ўздыму яе ў глядзельнай зале!» Не ведаю, наколькі такі ўчынак адпавядае тэатральнаму этыкету, але падобны ўсплёск эмоцый дакладна адлюстравалі бы настрой, які панавалі ў глядзельнай зале Купалаўскага тэатра падчас той дзеі.

Францэска Гвардзі. Баль у гонар будучага імператара Паўла I у тэатры Сан-Бенедэта. 1782 г. Венецыя.

Вядома, кожны заўзяты глядач рыхтуецца да сустрэчы з тэатрам і адчувае асалоду ад гэтага чакання, гэтак жа і артыст доўга адточвае сваё майстэрства на рэпетыцыях перад выходам на сцэну [1]*. Так нараджаецца таінства паяднання акцёраў і глядачоў, якое адбываецца ў пэўных абставінах і ў асаблівай атмасферы тэатра. Падобныя стасункі шліфаваліся стагоддзямі і называюцца тэатральным этыкетам. Ён рэгламентуе мноства момантаў і сітуацый: знешні выгляд, паводзіны падчас спектакля ў зале і праменаду ў тэатральным фае, адносіны паміж кавалерамі і дамамі і, вядома, як належыць успрымаць акцёрскае майстэрства і як на яго рэагаваць. Каб зразумець, якім чынам ствараўся гэты негалосны тэатральны кодэкс гонару, варта азірнуцца на гісторыю тэатральнага мастацтва, XVI–XVII стст., калі ў Італіі на глебе венецыянскіх маскарадаў, камедыі дэль артэ з’явіліся прафесійныя трупы акцёраў і быў утвораны першы оперны тэатр, што адбылося ў 1637 г. у Венецыі.

Венецыянская рэспубліка вылучалася ў Еўропе даволі свабоднымі грамадскімі нормамаі, што паўплывала і на паводзіны глядачоў у тэатры. Каб заняць найлепшае месца, ці “атрымаць квіток у рай”, патрэбны былі грошы [9]. Найлепшыя месцы знаходзіліся ў ложах, якія размяшчаліся ў некалькі шэрагаў уздоўж партэра. Гледачы партэра паводзілі сябе падчас тэатральнага дзеяння даволі разняволена: бясконца рухаліся, жартавалі, уголас абмяркоўвалі ігру і ўборы акцёраў. Увесь час паміж гандальерамі (якія мелі права наведваць оперу без квіткаў) у партэры

ўспыхвалі сваркі. Многія еўрапейскія падарожнікі атрымлівалі незабыўныя ўражанні ад наведвання венецыянскай оперы, што потым занатоўвалі ў дзённіках: “вяльможы, якія знаходзяцца ў ложах, нават самыя знакамітыя з іх, мелі звычку выкідваць смецце ў партэр, а ў партэры адказвалі на гэта жартачкамі, праўда, грубымі, якія гучна раздаваліся падчас прадстаўлення”. Ільвіную долю даходу ўладальнік тэатра атрымліваў менавіта ад багатых наведвальнікаў, якія займалі ложа (італ. *qabinetto*) [9]. Дзверы ў ложу адчыняліся толькі адным ключом, што атрымліваў глядач, які забраніраваў яе на час спектакля. Падчас паказу такая ложа ператваралася ў прыватную прастору, дзе панавалі паўзмрок ад цяжкіх аксамітных заслон. Святло свечак мільгацела на пазалоце разьбы і венецыянскіх люстрах. Задрапіраваныя сцены ложа ўпрыгожвалі карціны венецыянскай школы жывапісу і ўсходнія шпалеры. Ва ўтульным інтэр’еры маглі размясціцца да дзесяці глядачоў, там жа стаялі фатэлі, крэдэнцыі, канапэ, ломберныя столікі для гульні ў карты і шахматы. Знатныя венецыянки (і дамы свабодных нормаў) мелі магчымасць ладзіць тут нешта кшталту гасцёўні і прымаць годных кавалераў з мясцовай багемы. Такім чынам, ложа ў венецыянскай оперы служыла першай прыступкай да поспеху ў грамадстве. У ложах заводзілі знаёмствы, плялі інтрыгі, прайгравалі ў карты ўсю сваю маёмасць. Можна дапусціць, што шлях да папулярнасці знакамітага авантурыста Казановы пачаўся менавіта з венецыянскай ложа. Праяўляець занадта вялікую ўвагу да таго, што адбывалася на сцэне, лічылася дрэнным тонам, таму опера гучала нейкім прыгожым фонам пад-

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Лонданская прыгажуня Хэрыет Уілсан. 1825 г.

час забаў венецыянскай эліты, калі ў ложах пілі каву, ласаваліся марожаным, абменьваліся жартамі, фліртавалі і так праводзілі па шэсць гадзін запар, пачынаючы з поўдня (спектаклі ў Венецыі пачыналіся ў гэты час і доўжыліся за поўнач). У калідорах і фае тэатра заўсёды сноўдалі лёкаі, гатовыя выканаць любы капрыз сваіх патронаў. Такім штодзённым “заняткам” вызначалася свецкае жыццё еўрапейскага бамонду.

Падобны да венецыянскага дух разнаволенасці панаваў у XVIII ст. і ў англійскім Каралеўскім тэатры на Хэймаркет (Haymarket), дзе маладыя джэнтльмены, замест таго каб прыстойна сядзець на сваіх месцах у партэры, фланіравалі ў праходах фае, выстройваліся ў так званыя алеі франтаў і эмацыйна абмяркоўвалі лонданскіх прыгажунь, якія імкнуліся хуценька прайсці між распуснікаў. Знакамітая куртызанка Лондана Хэрыет Уілсан пісала ў мемуарах, як разам з сястрой прымала ў ложа сяброў з найвышэйшага свету. Яе каханкамі былі будучы кароль Георг IV, тры яго прэм’ер-міністры, у тым ліку герцаг Вілінгтонскі. Па словах Хэрыет, менавіта тэатр, а не англійскія бульвары, стаў для яе сапраўднай “школай флірту” [9].

Францыя як эталон еўрапейскіх нормаў з XVI ст. зрабіла моднымі тэатральныя дзеі, што выйшлі са сцэны ў сады і паркі. Адным з першых такіх паказаў “Le Ballet des Polonais” (Польскі балет) каралева Францыі Кацярына Медычы

здзівіла ў 1573 г. польскіх паслоў, якія наведалі Парыж з нагоды абвяшчэння яе сына, Генрыха Валуа, каралём Польшчы і вялікім князем літоўскім Генрыхам III. Аднак вядома, што Кароль-Сонца Людовік XIV пераўзышоў усіх у рэжысуры такіх тэатральных дзей. Самы вядомы спектакль, разгорнуты на ўлонні прыроды, “Забавы зачараванага вострава”, адбыўся ў Версалі ў 1664 г. [4; 14]. Сюжэтам пастаноўкі, якая доўжылася амаль тыдзень, паслужыла паэма “Апантаны Раланд” італьянскага драматурга эпохі Адраджэння Лудавіка Арыёста, што распавядала пра рыцара-вандроўніка Руджэра, якога вядзьмарка Альцына, зачараваўшы, утрымлівала на казачным востраве [4]. Версальскі парк у мігцэнні тысяч ліхтароў і святле грандыёзных феерверкаў стаў дэкарацыяй гэтай дзеі, ператварыўшыся ў зачараваны сад пад начным зорным небам. Сам французскі кароль у ролі рыцара Руджэра на прыгожым скакуне ўзначаліў кавалькаду прыдворных, якія міжволі зрабіліся героямі апавядання. Грандыёзны спектакль складаўся з разнастайных падзей, дзе былі конны рыцарскі турнір, штурм вострава, оперныя і драматургічныя прадстаўленні, феерверк, балет і нават незвычайны банкет, падчас якога казачныя персанажы падавалі гасцям, то-бок атачэнню караля, экзатычныя стравы [14]. Такія святы-маскарады еўрапейскай эліты на ўлонні прыроды ў XVIII ст. ладзіліся даволі часта і называліся дывертысментамі. Яны былі апафеозам яднання тэатральнага і паўсядзённага ў свецкім жыцці “гарэзлівага” стылю ракако, што выдатна адлюстравала ў сваіх палотнах вялікі жывапісец Антуан Вато [4].

У 1784 г. князь Караль Станіслаў Радзівіл, Пане Каханку, у нясвіжскай ардынацыі паўтарыў нешта падобнае да рэжысуры Версаля пры сустрэчы караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Грандыёзная дзея разгарнулася апоўначы ў нясвіжскім парку Альба, які на французскі манер ператварыўся ў ідэалістычны пастаральны свет, дзе госці князя выконвалі ролі пастушкоў і пастушак. Шляхетныя “акцёры” пасвілі козачак і фліртавалі пад “сафітамі” XVIII ст. – парк асвятлялі 800 лампіёнаў (ліхтары з каляровага шкла са свечкай у футарале) [15]. Кульмінацыяй урачыстасці сталі марскі бой пад назвай “Штурм Гібралтара”, які разгарнуўся на возеры пасярод парку, і працяглы феерверк, падобны на начныя выбухі Везувія [16].

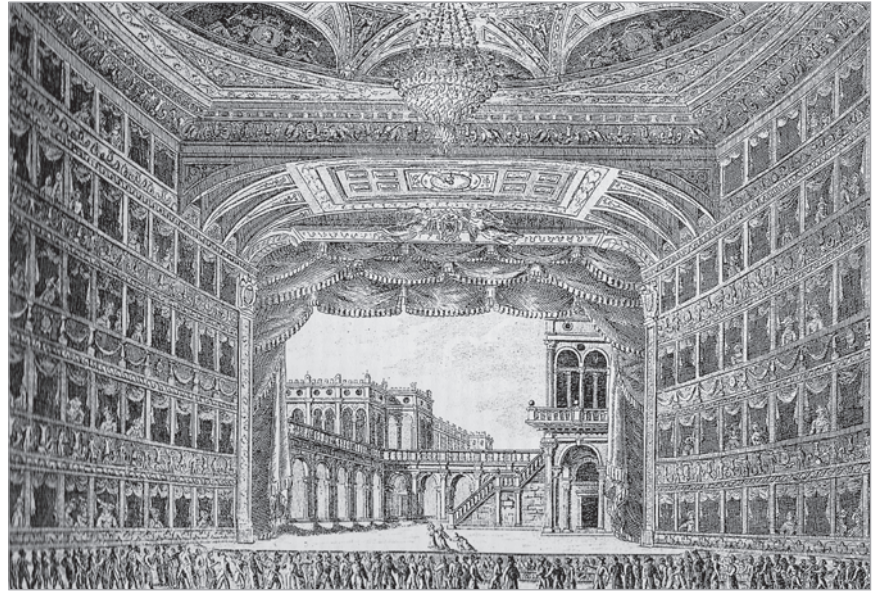
Эпоха Асветы, як яшчэ называюць XVIII стагоддзе, прынесла ў свецкае жыццё еўрапейскай эліты пэўны стыль культурнай “атмасферы”. Анфілады палацаў узбагаціліся прыватнымі калекцыямі жывапісу і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, вялікія бібліятэкі і кабінет нумізма-

тыкі сталі абавязковым месцам баўлення вольнага часу гаспадара, а ўласны тэатр лічыўся візітоўкай дабрабыту магнацкай сям'і. Таму не дзіва, што тэатральнае жыццё віравала не толькі ў сталіцах, але і ў знакамітых рэзідэнцыях Радзівілаў у Нясвіжы і Слуцку; Браніцкіх у Беластоку; Агінскіх у Слоніме; Тызенгаўза ў Гродне; Чартарыйскіх у Пулавах... Тэатральнае мастацтва стала ўвайшло ў культурнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага і знайшло тут добрую глебу для далейшага развіцця.

Дарэчы, акцёры і глядачы “гарэзлівага” стагоддзя мала чым адрозніваліся ад аднаго ў так званым дрэс-кодзе: убory кавалераў і дам (у тым ліку і акцёраў) стылю ракако ствараліся на аснове кветкавых арнамантаў і стракацелі мноствам дэталей – карункаў, стужак, аксесуараў, букетаў, упрыгожанняў; твары былі багата “задрапіраваныя” бяліламі і румянамі, а парфума unisex вылучалася кветкавымі (лаванда і ружа) нотаі. Узаемадзеянне акцёр – глядач, характэрнае для XVIII ст., можна знайсці і ў беларускай літаратуры, напрыклад у інтэрмедыі “Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба” з рукапіснага “Аршанскага кодэкса” канца XVII ст. “Драма пачынаецца антыпралогом, дзе Полацкі рамеснік (гарбар) знаёміць са сцэнай селяніна, які прыйшоў у горад, тлумачыць яму, што тут будзе адбывацца” [21]. Пры гэтым ролю гараджан выконвалі глядачы, да якіх раз-пораз звяртаўся рамеснік, высмейваючы тагачасных модніц “з мухамі” на тварах ці з веерамі ў руцэ. Як бачым, французская мода XVII ст. хутка знаходзіла водгук у шляхціцкай ВКЛ.

Акрамя дывертысмантаў на прыродзе, дзе тэатральныя ролі выконвалі і акцёры, і глядачы, у Францыі існаваў класічны тэатр, але з пэўнай атмасферай у зале для глядачоў. Гэта быў так званы тэатр нобіля. Увагу ўсіх прысутных там прыцягвала і сцэна, і цэнтральная ложа, дзе сядзеў нобіль – асоба, ад якой цалкам залежаў склад глядачоў не толькі ў суседніх ложах, але і ва ўсёй зале [9]. Каб яны лепш бачылі гэтую персону, прастора залы асвятлялася гэтак жа ярка, як і сцэна. Такі прынцып арганізацыі тэатра перайшоў у XIX ст., калі канчаткова склаўся статут тэатральнага этыкету, многае з якога дзейнічае і сёння.

Фадзей Булгарын у рамане “Іван Іванавіч Выжыгін” вылучыў аснову свецкага жыцця, якое

Інтэр'ер тэатра ў Венецыі. 1829 г.

склалася ў Расіі ў XIX ст.: візіты, званья абеды, гульня ў карты, балі і, вядома, наведванне тэатра [13]. Выхад у свет патрабаваў прытрымлівання пэўнага дрэс-коду. Дамы карысталіся гэтай свецкай падзеяй, каб прадэманстраваць найлепшыя ўборы, але пры гэтым улічвалі, што вячэрняя сукенка ў тэатр мусіла быць больш сціплай, чым бальная. «Музычныя вечары пераўтвараюцца ў выстаўку ўбораў і нявест, у вячэрнюю Галафцееўскую галерею (“Голофтевский пассаж” – адзін з галоўных гандлёвых дамоў Масквы), куды ездзяць ларніраваць, шаптацца па кутах, гучна размаўляць пасярэдзіне, пазяхаць, сустракацца са знаёмымі» [7]. У чорным строгім візітным убory і капелюшы дама магла наведаць тэатр, але толькі партэр, бо для ложа адзенне патрабавалася больш святочнае і адкрытае. Да 1860-х гг. жанчынам з глыбокім дэкальтэ ўвогуле не было пажадана карыстацца партэрам, бо там яны траплялі пад перакрываваныя погляды-стрэлы мужчынскай паловы з бельэтажа і бенуара. Вось чаму свецкія дамы заўсёды займалі ложа, а маладыя дзяўчаты наведвалі тэатр толькі ў суправаджэнні сям'і ці замужняй сястры. Вячэрняя дэкальтаваная сукенка злёгка прыкрывалася спецыяльнай накідкай або невялікім шалем [5]. Да таго ж абавязкова трэба было мець на шыі якое-небудзь упрыгожанне, пажадана брыльянты. Аднак іх нашэнне таксама рэгламентавалася. Вось як апісвае гэтае далікатнае правіла князёўна К. Мясчэрская: «У Вялікім тэатры ідзе “Жыццё за цара”, спявае Ф. І. Шаляпін. У царскай ложы прысутнічае ўдава імператрыца Марыя Фёдарэўна. У ложы бенуара № 13 (заўсёды намі абаніраванай) сядзяць мае бацькі. У той вечар мая маці з каштоўнасцяў не надзела нічога, апроч аднаго вялікага

фамільнага брыльянта на шыі. У першым жа антракце ў ложу да бацькоў завітала найбліжэйшая з фрэйлін Марыі Фёдараўны. Вельмі мякка, нападўголас яна папрасіла маю маці аб ласцы: зняць з шыі брыльянт. У той вечар, апрабуючыся ў тэатр, імператрыца не ўпрыгожыла шыю брыльянтам адпаведнага памеру. Паслухмяная этыкету, маці адшпіліла ланцужок і схавала фамільную рэліквію ў сумачку. Бацькі тут жа былі вымушаны ўстаць, пакінуць ложу і з'ехаць дадому» [5].

Вячэрняя сукенка дапаўнялася доўгімі пальчаткамі. Перавага аддавалася белым пальчаткам, якія былі абавязковымі пры наведванні тэатральнай ложы. Пульсэткі (пальчаткі з адкрытымі пальцамі) насілі летам толькі падчас праменаду, іншы раз дазвалялася надзець іх і на баль. Дамскі ўбор дапаўнялі веер і капялюш у тон сукенкі, аднак занадта высокія фрызурны і вялікія капелюшы пры наведванні тэатра лічыліся дрэнным густам. Колер веера павінен быў адпавядаць тону адзення, аднак пры гэтым улічвалася, што колер мае прыхаванае значэнне: белы – цнота; чырвоны – радасць; чорны – смутак; жоўты – адмова; аксесуар, расшыты срэбрам – сціпласць, упрыгожаны паеткамі – цвёрдасць і давер. Пярсцёнак і бранзалет надзавалі толькі на пальчатку. У першай палове XIX ст. дамы бралі ў тэатр такое ўпрыгожанне, як порт-букет (прыстасаванне ў выглядзе конуса з ручкай, куды ўстаўляўся букет), вядома, дапоўнены невялікім элегантным букецікам жывых кветак, які дэманстравалі публіцы, прыгожа паклаўшы руку на бар'ер ложы [5].

Мужчынскі тэатральны дрэс-код быў больш сціплы, чым жаночы. Кавалеры апраanalі цёмны фрак, белую кашулю з накрухмаленым каўняром, абавязковы гальштук або шыйную хусцінку (кашнэ), белыя пальчаткі і галаўны ўбор – цыліндр. Аднак пры гэтым у стрыманым вобразе дазваляўся адметны элемент – шыкоўная камізэлька. Упрыгожаная арнаментальным шыццём, невялікімі кішэнькамі для гадзінніка і іншых дробязяў, яна нібыта ўвасабляла характар і настрой гаспадара. Таму фасоны мужчынскай камізэлькі і арнаменты далікатнай вышыўкі мяняліся неверагодна імкліва. «Напрыклад, у 1826 годзе з'явіўся арнамент “іерусалімскай брукаванка” – уявіце сабе рамбоіды рознай велічыні ржавага колеру па белым піке. Яшчэ адзін модны арнамент у ромбы: “вулканава сетка”, які атрымаў назву ад моднага балета 1820-х (пантамімны балет “Марс і Венера, або Вулканава сетка” на музыку Ж. Шнэйцгофера з дэкарацыямі Мазанескі і А. Фёдарава, рэпрэзентаваны ў Парыжы ў 1826 годзе і ў 1833 годзе перанесены на сцэну Александрынскага балета ў Санкт-Пецяр-

бургу» [5]. Гальштук-матылёк увайшоў у моду пасля оперы “Мадам Батэрфлі” Дж. Пучыні ў 1904 г. і ператварыўся ў сімвал тэатральнага свету. Аднак у такім фрывольным аксесуары нельга было прыйсці на званы свецкі вечар. Занадта вялікі або яркі бант-матылёк лічыўся вульгарным. Дарэчы, менавіта гэтай дэталлю шакаваў публіку малады Уладзімір Маякоўскі, чытаючы вершы на тэатральных вечарынах у касцюме, упрыгожаным ярка-лімонным велізарным бантам. З дарагіх аксесуараў мужчынам дазваляліся пярсцёнак, заколка для гальштука і, па модзе сярэдзіны XIX ст., – пара фарсістых верхніх гузікаў на камізэльцы. Што цікава, дапускалася мець дарагія гузікі рознага фасону, напрыклад, сярэбраныя ці залатыя, аздобленыя эмаллю ці сканню [5]. У другой палове XIX ст. мужчынскі ўбор стаў больш строгім, з упрыгожанняў прысутнічаюць толькі дарагія запінкі на манжэтах кашулі і спецыяльная запінка для каўняра. Вузел гальштука змацоўваўся шпількай з брыльянтам. Ланцужок для гадзінніка павінен быў быць толькі адзін, не вельмі кідкі і не масіўны.

Увогуле, калі казаць пра тэатральны дрэс-код, то абавязкова трэба адзначыць узаемадзеянне тэатра і моды [1]. Іншы раз тэатр дыктаваў новыя фасоны і стыль ва ўборах свецкай эліты. Як заўважалася вышэй, так адбылося з мужчынскімі аксесуарамі – гальштукам-матыльком і арнамантам камізэлькі. Вялікая Сара Бернар зрабіла моднай накідку на плечы з высокім каўняром у стылі а-ля Медычы пад назвай “герцагіня”, або “manteaux-duchesse”. Накідкі для тэатра былі вельмі папулярныя праз усё XIX ст. У Расіі гэта быў бурнус (па ўсходняй модзе), у Еўропе – мантылья (ад іспанскага касцюма); палярына; спенсар (у Англіі); шамізэтка; гальма; манто – усе гэтыя накідкі “sortie de bal”, аздобленыя футрам або вышыўкай, апраanalіся дзеля засцярогі ад холаду і каб не пашкодзіць вячэрні ўбор пад дажджом ці снегам [5]. На еўрапейскіх і амерыканскіх аўкцыёнах гэты від адзення так і азначаецца: “opera cape” (оперная накідка). Таксама дзякуючы Сары Бернар у Францыі ў дамскім будуары стала моднай лёгкая сукенка “для гарбаты”, падобная на хатні халат або пеньюар [6]. Часам тэатральна-свецкае і паўсядзённае мяняліся месцамі. Так, “кульгавая” спадніца, звужаная ля кален, з лёгкай рукі англійскай актрысы пачатку XX ст. Цэцыліі Сарэль трапіла на падмосткі, а потым зноў вярнулася ў 1910 г. у гардэроб свецкіх ільвіц. Хадзіць у такой спадніцы можна толькі кароценькімі крокамі, што і дало ёй такую назву. Часам гэтую дызайнерскую знаходку прыпісваюць знакамітым французскім куцюр'е Ж. Пакену і П. Пуарэ. Дарэчы, апошні многае ў сваіх знаходках запазычваў з эскізаў нашага су-

айчынніка з Гродна Лявона Бакста да пастановак Рускіх сезонаў у Парыжы ў 1908–1912 гг.

Мода на карункі ў другой палове XIX ст. прыйшла ад польскай актрысы прыгажуні Гелены Маджэўскай, якая была ўзорам стылю. Дзякуючы ёй у свеце моды з’явіўся стыль сукенкі “à la Modjeska”, дзе ў аздабленні выкарыстоўваліся шматлікія карункі. Гэтаму захапленню актрысы паспрыялі яе тэатральныя ролі: Марыі Сцюарт, Барбары Радзівіл і інш. Таму карункі прысутнічалі ва ўсіх яе ўборах ад дэкальтэ і да шлейфа, не зважаючы на месца і час: штодзённых, вячэрніх, сцэнічных, бальных...

Чытач з багатай фантазіяй з лёгкасцю ўявіць сабе свецкіх прыгажунь у строях, апісаных вышэй, у тэатральнай ложы Мінска напрыканцы XIX ст. Між тым цікава ўбачыць гэта на свае вочы, таму ў маёй калекцыі зрэдку з’яўляюцца фотаздымкі нашых элегантных дам з фотаатэлье Льва Эпштэйна і Вікенція Барэці. І заўсёды ўзнікае пытанне: дзе нашы прыгажуні маглі набыць такія выдатныя рэчы? Усё гэтае “жаночае шчасце” можна было знайсці ў тагачаснай губернскай сталіцы. Тут функцыянаваў свой мадэсцкі цэх, які браў фасоны з часопісаў Парыжа і Лондана. Самым вядомым мясцовым “куцюр’е” быў Мендэль Абрамавіч Сляп’ян, старшыня ўсіх жаночых краўцоў горада. Ён прымаў заказы на вуліцы Гандлёвай у доме Пермана. Адным з самых вялікіх было атэлье Караліны Аляксандраўны Паўлюкоўскай на вуліцы Петрапаўлаўскай, у яе працавала пяць швачак. Ева Маліноўская і Г. Фішкін мелі па атэлье жаночых убораў у доме Баршча па вуліцы Губернатарскай, 13. На Саборнай плошчы, 4 у доме Ляхоўскіх жыла краўчыха Р. Сляп’ян-Перэльман, якая стажыравалася ў Парыжы. “Пашывам бялізны займаліся 18 белашвейных майстэрняў. Пры гэтым існаваў асобны белашвейны цэх, 2 гарсэтныя майстэрні і самастойны гарсэтны цэх. Гарсэтная майстэрня П. Гарфінкель-Карон (Захар’еўская, 83, дом Булгака) ганарылася тым, што атрымлівала часопісы мод з самога Парыжа”. Пашывы пальчатка і галаўных убораў былі аб’яднаны ў адным цэху, куды ў 1890 г. уваходзіла 6 уладальнікаў майстэрняў, і кіраваў імі Дамінік Шчатніковіч [12]. Аксесуары да жаночага ўбору можна было замовіць у чатырох “кветачных” майстэрнях, а магалеіку ці рыдыкюль – у адзіным сакважына-партманэтным атэлье. 17 ювелірных мінскіх майстэрняў не толькі прапаноўвалі ўпрыгожанні, але і мелі прыстасаванне для агранкі каштоўных камянёў. Вядома, губернскаму гораду ў задаволенні вытанчанага густу мясцовай багемы цяжка было цягацца не толькі з Парыжам, але і з Варшавай, Санкт-Пецярбургам, Кіевам, Рыгай. Таму нашы свецкія дамы часта выязджалі

Рэклама майстэрні дамскіх убораў Евы Маліноўскай.
Канец XIX ст. Мінск.

“на закупы” ў суседнія сталіцы ці замаўлялі абноўкі па замежных каталогах у мясцовых крамах. У расійскай сталіцы гэта магло адбыцца так: “Бальная сукенка абыходзілася дамам у 500–1000 рублёў і шылася як мага хутчэй. Многія замаўлялі ўборы толькі за мяжой. Ім прысылалі ўзоры ад знакамітага куцюр’е Ворта на кожны сезон. Простая сукенка ў яго каштавала 1000 франкаў і болей. Абута таксама замаўлялі за мяжой ад 270 франкаў” [7]. Графіня Марыя Чапская ўспамінала: “Нейкая крама з Рыгі дасылала нам каталог тканін, з якога наша служанка – яна ж швачка – выбірала нешта на свой густ” [11]. Іншая графіня, Людавіка Касакоўская, падлеткам у дзённіку наракала на доўгія вандроўкі па Варшаве: “Учора мама прыдбала ў крамах розныя цудоўныя рэчы, елачныя цацкі ў выглядзе птушак, шарыкаў і розныя парцелянавыя фігуркі. Былі на закупках у Skuzu. Жудасная крама, бо ўсюды пра яе гавораць, што яна танная, а насамрэч усё там вельмі дорага, як у краме Graff” [22]. Ці вось Парыж... У маёй калекцыі ёсць паштоўка, выслана ў Парыж у 1897 г. гаспадаром крамы футравых тавараў у Гродне Аўсеем Эйнгорнам, дзе ўдакладняецца пэўны тавар для патрабавальнай пакупніцы.

Як бачым, у стагоддзе “пары і электрычнасці” наша багема не шкадавала на свой знешні выгляд ні сродкаў, ні часу. Дзеля гэтага яна пераадоўвала сотні кіламетраў да Варшавы ці Парыжа, гадзінамі прастойвала на прымерцы ў атэлье на Губернатарскай, каб назаўтра выйсці перад “саперніцамі” ў навамоднай сукенцы. Да таго ж мінскія прыгажуні не толькі чыталі парады “Літоўскай гаспадыні”, але і прытрымліваліся іх: спалі на вузкіх цвёрдых казетках, загартоўваліся ў сцюдзёнай вадзе, “сядзелі” на аўсянцы – і ўсё дзеля таго, каб выглядаць прынаведванні тэатральных дзей, баляў і маскарадаў як вытанчаная французжанка мадам дэ Ланкло [8]. І, калі меркаваць па мемуарных запісах і фотаздымках другой паловы XIX ст., у іх гэта атрымлівалася.

Заканчэнне будзе.

Галіна ВАРОНАВА,
вядучы навуковы супрацоўнік
Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

ЛЕТА ДРАМАТУРГА

Лета – час, калі звычайнае тэатральнае жыццё замірае. Тэатр нібы бярэ паўзу, каб з абноўленымі сіламі вітаць сваіх глядачоў увосень. Але гэта і магчымасць для творчых пошукаў, задум, адкрыццяў, працы на будчыню.

Калі ўважліва прасачыць творчы шлях Янкі Купалы, то міжволі звяртаеш увагу, што менавіта лета было гарачай парой для Купалы-драматурга. Наўрад ці гэта было звязана з чаргаваннем тэатральных сезонаў, хутчэй, менавіта ўлетку, падчас перапынку ў вучобе, у працоўных клопатах, пісьменнік атрымліваў магчымасць засяродзіцца на драматычных творах, якія вымагалі ўвагі і часу. Так, драматычная паэма “Адвечная песня”, якая стала першай ластаўкай, была завершана 22 жніўня 1908 г. у Бараўцах, куды паэт прыехаў з Вільні (дзе працаваў у рэдакцыі “Нашай Нівы”), каб адведаць маці Бянігну Луцэвіч. 15 жніўня таго ж года ў 17-м нумары “Нашай Нівы” быў надрукаваны і Купалаў верш “Лявон” – знакамітая песня пра Лявона з драматычнага абразка “На папасе” (1913 г., твор датаваны годам першай публікацыі ў зборніку “Шляхам жыцця”), якая неўзабаве стала народнай.

20 ліпеня 1910 г. паэт распачаў працу над новай драматычнай паэмай “Сон на кургане”, якую прысвяціў памяці бацькі Дамініка Ануфрыевіча і брата Казіміра. Сшытак з чарнавым аўтографам паэмы, які захоўваецца ў зборы Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, дазваляе цікаўнаму даследчыку прасачыць працэс нараджэння

твора. Аўтарскія паметы ўзнаўляюць храналогію яго напісання: 20.VII.1910 і 22.VII.1910 у пачатку і ў канцы першага абразка, 26.VII.1910 – пад тэкстам другога, 28.VII.1910 – трэцяга. Праца над складаным, насычаным сімваламі маштабным творам ішла на адным дыханні. 8 жніўня паэма была завершана. “Сон на кургане” быў апублікаваны ў 1912 г. у першым нумары альманаха “Маладая Беларусь” беларускай выдавецкай суполкі “Загляне сонца і ў наша аконца”.

У лісце ад 5 чэрвеня 1912 г., які Янка Купала адрасаваў пецяўбургскаму сябру і дабрадзею прафесару Браніславу Эпімаху-Шыпілу, паэт шчыра дзякаваў за дасланы яму асобнік “Маладой Беларусі” і паведамляў радасную навіну: «Напісаў у двух актах камедыю, каторую чытаў пану Лявіцкаму, і ён казаў, што напісана дарэчы. Камедыя называецца “Паўлінка”, напісана прозай, з шляхоцкага жыцця. Калі мне ўдасца перапісаць на машыныцы ў колькі экзэмплярах, то дарагому п. прафесару прышлю адзін экзэмпляр для прагляду» [2, с. 230–231].

Ліст быў дасланы з Акопаў, невялікага фальварка на Лагойшчыне, арандаванага маці паэта. Сюды Янка Купала прыязджаў літаральна кожнае лета з 1911 да 1926 г. Час, праведзены ў гэтым маляўнічым куточку Беларусі, быў для пісьменніка надзвычай плённым: дзясяткі вершаў, рамантычныя паэмы і чатыры п’есы ад “Паўлінкі” да “Тутэйшых” нарадзіліся ў Акопах.

Знакамітую “Паўлінку” Купала завяршыў

3 чэрвеня, а ўжо на наступны дзень ён паказаў яе Антону Лявіцкаму, які жыў паблізу ў маёнтку Карпілаўка. Знаўцы беларускай літаратуры добра ведаюць гаспадара Карпілаўкі як выдатнага празаіка, які пісаў пад псеўданімам *Ядвігін III*. Па сведчанні самога Янкі Купалы, знаёмства з А. Лявіцкім стала сапраўднай падзеяй для паэта-пачаткоўца: “...Я впервые столкнулся с человеком, которого печатают, но и пишет по-белорусски”* [2, с. 274]. Яго меркаванне пра п’есу было вельмі важным для аўтара.

Фрагмент экспазіцыі ў філіяле Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы “Акопы”. 2020 г.

* 3 ліста Я. Купалы да Л. Клейнбарта ад 11 студзеня 1929 г.

Ужо ў наступным годзе “Паўлінка” была не толькі выдадзена асобнай кнігай, але і пастаўлена ў Вільні, Пецярбургу і Радашковічах. Беларуская прэм’ера адбылася 15 жніўня. На спектаклі прысутнічаў аўтар. На той момант скарбонка драматурга папоўнілася новым творам: сцэнічны жарт “Прымакі” быў завершаны 31 ліпеня.

А 4 верасня таго ж шчодрага на натхненне 1913 г. пісьменнік паставіў апошнюю кропку ў рукапісе драмы “Раскіданае гняздо”, якую іншы раз называюць першай беларускай трагедыяй. Сам творца казаў: “Я ўклаў у гэтую п’есу ўсё лепшае, што было ў маёй паэзіі і прозе” [4, с. 526]. Драма была аўтабіяграфічнай: калісьці Луцэвічы страцілі свой родны кут. Але гэта была і драма ўсёй Беларусі, якую нездарма называлі “Забраны край”. Стала яна і сумным прароцтвам: у 1930 г. сваякі паэта былі раскулачаны, а самі Акопы апынуліся “раскіданым гняздом”.

Апошні драматычны твор, трагікамедыю “Тутэйшыя” Янка Купала завяршыў у Акопах 31 жніўня 1922 г. Трагічна-смяшлівыя сцэны ўзнаўлялі жыццё Мінска ў віхуры гістарычных пераўтварэнняў, прынесеных сусветнай вайной і рэвалюцыяй, непасрэдным сведкам якіх быў аўтар, які стала жыві ў горадзе з 1919 г. Час дзеяння п’есы аддалены ад часу напісання ўсяго на два гады. Аднак праблема адмаўлення ад сваёй духоўнай, гістарычнай спадчыны на карысць моцнага, што з’яўляецца ідэйным стрыжнем твора, не страчвае надзённасці і праз сто гадоў...

Сёння колішняя сядзіба Акопаў мемурылізавана, а ў суседняй з ёй вёсцы Харужынцы існуе музей (філіял Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы), які прымае наведвальнікаў з 1992 г. У мінулым годзе ў ім створана новая інтэрактыўная экспазіцыя “Кропкі моцы”, што дазваляе глыбей адчуць творчую атмасферу акупаўскіх летаў Янкі Купалы – лірыка, публіцыста, драматурга.

Драматургічная спадчына Янкі Купалы, і найперш чатыры напісаныя ў Акопах п’есы, сталі крыніцай творчага натхнення для Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, найстарэйшага прафесійнага тэатральнага калектыву Беларусі. Яшчэ пры жыцці аўтара, у 1920-я гг., на яго сцэне былі пастаўлены драматычныя паэмы. Рэжысёр першых пастановак “Паўлінкі” (1913) і “Раскіданага гнязда” (1917) Фларыян Ждановіч, які стаў першым мастацкім кіраўніком тэатра, перанёс спектаклі, што паспелі палюбіць мінчане, у рэпертуар БДТ-1 (сёння Купалаўскі тэатр). У 1926 г. рэжысёр Мікалай Папоў

Фрагмент экспазіцыі ў філіяле Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы “Акопы”. 2020 г.

паставіў трагікамедыю “Тутэйшыя” – адзіная прыжыццёвая пастаноўка п’есы, якую чакаў няпросты шлях да глядача.

Не аднойчы звярталася трупа да Купалавых твораў і ў пазнейшыя гады. Тэатральнай легендай стала “Паўлінка” ў пастаноўцы Льва Літвінава, якая жыве ў рэпертуары купалаўцаў з 1944 г. і добра вядомая за межамі Беларусі. Сапраўднай падзеяй у тэатральным жыцці краіны стаў спектакль “Раскіданае гняздо”, пастаўлены Барысам Луцэнкам у 1972 г. Легендарнай назвалі глядчы і крытыкі пастаноўку “Тутэйшых” рэжысёра Мікалая Пінігіна (1990), якая ішла да 2010 г. Ужо ў наступным тэатральным сезоне купалаўцы прапануюць сваім глядачам вяртанне “Тутэйшых” – самай палемічнай, востра-сатырычнай п’есы Янкі Купалы.

Калісьці сядзібу ў Акопах упрыгожвалі бэз і півоні. Сёлета ў філіяле “Акопы” быў ажыццёўлены сумесны праект Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы і Цэнтральнага батанічнага сада Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі: у філіяле ў дзень нараджэння паэта былі высаджаны саджанцы бэзу. Як успамін пра Купалава лета – бэз, выгадаваны русліўцамі з Батанічнага сада і пасаджаны рукамі музейцаў і акцёраў-купалаўцаў. Гатунак, што расквітнее пад акном пакоя, які ўзнаўляе кабінет паэта, названы ў гонар самай вядомай купалаўскай гераіні – “Паўлінка”.

Спіс літаратуры

1. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Т. 7. – 399 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1. – 686 с.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2. – 414 с.
4. Янка Купала : энцыкл. даведнік / БелСЭ ; рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 727 с.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Да Дня беларускага пісьменства

Ганна БЫКАВА,
аспірант кафедры гісторыі і тэорыі мастацтваў
Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў

ЛЯ ВЫТОКАЎ МАСТАЦКАГА АФАРМЛЕННЯ ДРУКАВАННЫХ ВУЧЭБНЫХ ВЫДААННЯЎ

УДК: 769.2.034(476)

Артыкул прысвечаны першым вучэбным граматыкам царкоўнаславянскай мовы, надрукаваным на беларускіх землях у канцы XVI – пачатку XVII ст. Разглядаюцца асаблівасці іх мастацкага афармлення, выяўляюцца асноўныя рысы, характэрныя ў далейшым для афармлення вучэбных выданняў.

Ключавыя словы: *кніжнае мастацтва, старадрукаваная кніга, гравюра, шрыфт, арнаментыка.*

The article is devoted to the first educational grammars of the Church Slavonic language, printed on the Belarusian lands in the late XVI – early XVII century. The features of their decoration are considered, the main features are identified, which later became characteristic features of the design of educational publications.

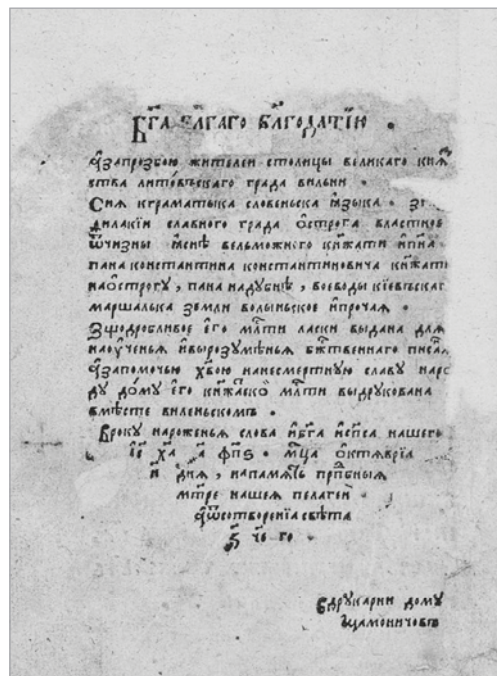
Больш за пяцьдзясят гадоў таму беларускі вучоны, кнігазнаўца М. Батвіннік адкрыў новую тэму ў вывучэнні старадрукаванай кнігі. Ён звярнуўся да вучэбных выданняў, якія выходзілі з друкарняў беларускіх зямель у канцы XVI – пачатку XVII ст. Гэтыя першыя, як неад’емны арыбут адукацыйнага працэсу, ахарактарызаваны М. Батвіннікам у працы “Ля вытокаў вучэбнай кнігі” [2]. Тут аўтар звярнуў увагу на асаблівасць візуальнай арганізацыі тэксту граматыкі Лаўрэнція Зізанія, абумоўленую захаваннем дыдактычнага прынцыпу нагляднасці ў навучанні. І, такім чынам, разам з кнігазнаўчымі, педагогічнымі, вучэбна-метадычнымі аспектамі даследавання вучэбнай літаратуры, М. Батвіннік выразна пазначыў яшчэ адно пытанне – спецыфіку яе мастацкага афармлення.

Кола падручнікаў для пачатковага навучання грамаце ў канцы XVI – пачатку XVII ст. складалі псалтыры і часасловы, азбукі, буквары і граматыкі. Апошнія, з прычыны зместу – апісання норм і правіл царкоўнаславянскай мовы, – станавіліся для друкароў новым “працоўным матэрыялам”, якому, з улікам метадаў навучання, неабходна было надаць дасканалую мастацкую форму. Натуральна, што галоўная ўвага была аддадзена друкарскаму набору, беларуская даследчыца А. Пікулік назвала яго адметнай рысай афармлення вучэбных кніг [10, с. 254]. Адначасова майстры друкаванай справы развівалі сістэму ўпрыгажэння структурных і тэкставых частак кніжнага блока. Асноўныя асаблівасці тытульных лістоў граматык 1596 і 1619 гг. адзначаны айчыннымі мастацтвазнаўцамі В. Шмата-

вым [14, с. 74, 77] і В. Малюшынай [9, с. 81–82]. Аднак на сёння ў айчынным мастацтвазнаўстве не існуе комплекснага разгляду мастацкага афармлення вучэбных выданняў.

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці мастацкага афармлення граматык царкоўнаславянскай мовы, надрукаваных на беларускіх землях у канцы XVI – пачатку XVII ст.

Верагодна, першая граматыка царкоўнаславянскай мовы была надрукавана на беларускіх землях у 1586 г. Выданне сёння вядома толь-

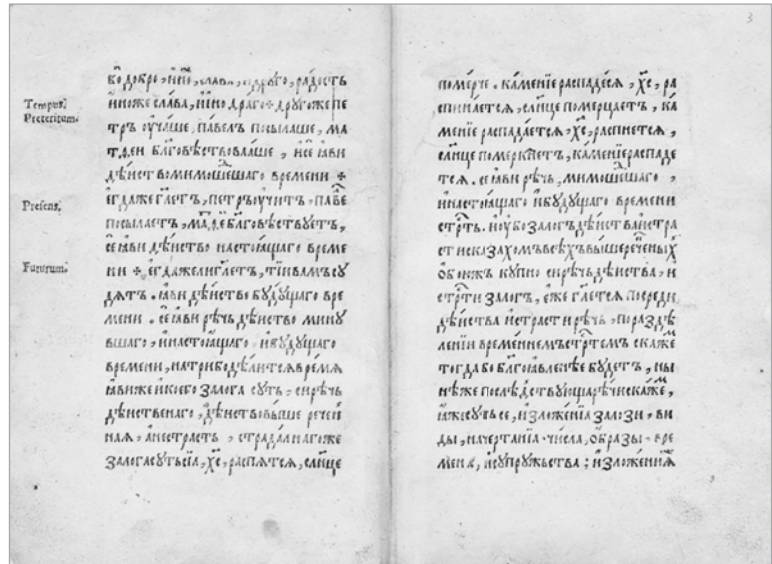
Старонка выдання “Граматыка словенскага языка”. 1586 г. Вільня, друкарня Мамонічаў.

кі па двух экзэмплярах, якія знаходзяцца ў расійскіх кніжных сховішчах – Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў (РДАСА) і Расійскай нацыянальнай бібліятэцы (РНБ) [5, с. 714, № 100]. Абодва экзэмпляры дэфектныя: у граматыцы з РДАСА няма першых трох лістоў, з РНБ – чатырох. Вельмі каштоўнае для нас пасляслоўе, адкуль вядома, што “за прозбою жителя столицы великаго князства литовскаго града вильни, Сия кграматыка словенска языка... выдана для научения и вырозумения божественного писания... выдрукована в месте виленьскомъ. В року... 1586, месяца октяврия... Вдрукарни дому мамоничовъ” [6, арк. <14> адв.].

Друкарня купцоў братоў Лукі і Кузьмы Мамонічаў зрабіла значны ўнёсак у развіццё беларускага кнігадрукавання. Перыяд яе дзейнасці складае больш за 40 гадоў, калі ўбачылі свет каля 50 выданняў кірылічнага і 35 выданняў лацінскага пісьма рознага зместу (багаслоўскія, літургічныя выданні, публіцыстычныя, палемічныя творы, падручнікі, зборнікі заканадаўчых актаў і інш.).

Найвышэйшымі мастацкімі якасцямі валодаюць выданні 1575–1576 гг., надрукаваныя Пятром Мсціслаўцам. Пасля яго адыходу праца друкарні, адноўленая каля 1583 г., з пункту гледжання ўзроўню мастацкага афармлення выданняў характарызуецца неадназначна. Расійскі бібліёграф, гісторык кнігі і кнігазнаўца А. Зёрнава ўказвала на нізкі і нават нядбайны падыход да афармлення выданняў: выкарыстанне грубай паперы, менш вытанчанага шрыфту, дэфектных дошак арнаменту, адсутнасць арыгінальных гравіраваных упрыгожанняў [3, с. 168]. І, такім чынам, бачачы ў выдавецкай дзейнасці Мамонічаў выключна прадпрымальніцкі інтарэс, даследчыца адзначала, што галоўным для іх быў збыт, а не мастацкае афармленне кнігі.

Разам з тым у выкарыстанні некаторых прыёмаў і сродкаў, выяўленых В. Шматавым, нельга не заўважыць імкненне Мамонічаў да ўзбагачэння мастацкага аблічча кнігі: «Ва ўсходнеславянскім кнігадруку Мамонічы першыя сталі ўжываць курсіўны шрыфт (“Зборнік павучанняў”, 1585). Упершыню пасля Скарыны ў іх выданнях з’явіліся ўнутрытэкставыя ілюстрацыі (“Часаслоў”, 1617). У “Зборніку павучанняў” (1585) на тытуле ўпершыню ўжыта рамка з наборнага арнаменту» [14, с. 61]. Як справядліва заўважае І. Клімаў, прастата ў афармленні выданняў адбівалася на іх кошце, кнігі станавіліся больш даступнымі пакупнікам,

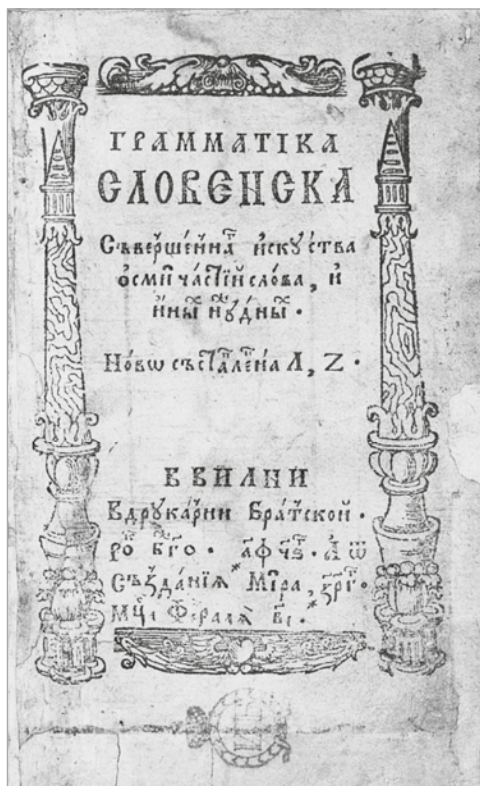

Разварот выдання “Кграматыка словенска языка”. 1586 г. Вільня, друкарня Мамонічаў.

што “сведчыць пра пэўны дэмакратызм мамоніцкага кнігавыдання, адрасаванага шырэйшым колам насельніцтва” [7, с. 101].

Шырокае распаўсюджанне сярод насельніцтва прадугледжвала і разгляданая намі граматыка. Мяркуючы па супадзенні з тэкстам рукапісаў, выданне называлася “Иоанна Дамаскина о осмих частех слова, елика пишем и глаголем” або “Книга Иоанна Дамаскина философская о осмих частей слова” [8, с. 88, № 17]. Фармат кнігі – у чацвёртую долю аркуша. Асноўны тэкст граматычных звестак набраны кірылічным шрыфтам, на палях старонак на лацінскай мове надрукаваны глосы. У апісанні выдання каталога расійскай кнігазнаўцы А. Гусевай зафіксаваны друк дзвюма фарбамі ў два прагоны [5, с. 714, № 100]. Аднак даступны для вывучэння экзэмпляр РДАСА [6] выяўляе выкарыстанне толькі адной чорнай фарбы.

Кніга не мае ні арнаментальных упрыгожанняў, ні ілюстрацый. Мастацкая выразнасць выдання забяспечвалася сціплымі сродкамі – кантраставым спалучэннем светлай паперы і чорнай фарбы шрыфтовага набору. Цікавы ў граматыцы падыход да размяшчэння тэксту: зрушаны да карэнчыка і верхняга абрэза старонкі, ён абрамляўся палямі рознай велічыні. Ніжняе поле, па выдатным назіранні расійскага мастацтвазнаўцы А. Сідарава, – “гэта падмурак, база, цокаль усёй архітэктурнай гармоніі раскрытай кнігі. Яму таму трэба быць шырэйшым за астатнія палі” [11, с. 20]. І, сапраўды, шырокі, візуальна ўстойлівы “фундамент” тэксту граматыкі надаў развароту кнігі велічнасць. Такія суадносіны памераў наборнай паласы і палёў вядомы яшчэ з часоў рукапіснай кнігі, такі ж прыём ужываў у сваіх выданнях Мсціславец.

Тытульны ліст выдання “Граматыка словенска...” Л. Зізанія. 1596 г.
Вільня, друкарня віленскага праваслаўнага Свята-Духаўскага брацтва.

Граматыка Мамонічаў, па словах расійскага гісторыка асветы К. Харламповіча, “наўрад ці была зручнай для вывучэння славянскай мовы па сваёй сцісласці, што ставіла, відаць, не школьныя задачы, а агульнае знаёмства з тэорыяй мовы” [13, с. 445]. Тым не менш да 1591 г. – часу выдання “Адельфотис. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка” (друкарня Львоўскага праваслаўнага брацтва) – яна была асноўным, калі не адзіным па сваім прадмеце, друкаваным падручнікам.

У 1596 г. кола вучэбнай літаратуры дапоўніла выданне друкарні віленскага праваслаўнага Свята-Духаўскага брацтва – “Грамматика словенска”, складзеная Лаўрэнціем Зізаніем. Выданне захавалася да нашых дзён (усяго вядома 13 экзэмпляраў [5, с. 1017, № 142]) і ўяўляе сабой найбольш ранні прыклад мастацкага афармлення школьнай кнігі.

Надрукаваная фарматам in octavo граматыка адкрываецца тытульным лістом, на якім пададзены назва кнігі, аўтар (называецца як Л. З.), месца і год выдання. Звесткі размешчаны ў своеасаблівай “раме”, створанай дзвюма калонамі і двума прастакутнікамі з раслінным арнамантам. Гэта першае выданне віленскай брацкай друкарні, што мае архітэктурны тытульны ліст, аднак выкарыстанне гравюр з архітэктурнымі матывамі само па сабе не новае: “Псаломница” 1595 г.

упрыгожана выявай цара Давіда ў архітэктурным антуражы. Багатае спалучэнне архітэктурных і раслінных элементаў вакол псалмапеўца прыкметна кантрастуе з калонамі тытула граматыкі. У такім кантрасце, з аднаго боку, выяўляецца асаблівае, трапяткое і поўнае глыбокай пашаны стаўленне выдаўцоў да рэлігійных кніг, імкненне да падкрэслена ўрачыстага іх афармлення. З іншага – выяўляецца пошук выразнага вобраза, які раскрывае вартасць і значнасць зместу свецкага падручніка.

Першапачаткова калона ў дойлідстве выконвала функцыю вертыкальнай асновы, якая надзейна ўтрымлівала элементы архітэктурнай канструкцыі. Такой жа асновай, касцяком выступае ў сістэме сямі вольных навук граматыка. У пасланні да вучняў Зізаній называе граматыку першай з сямі навук, “*которой кожды добреся научиши, может книги словенскаго языка добре читати и бе вопливости розумети и право писати...*” [4, арк. <3>]. Акрамя таго, калоны, як атрыбут класікі, у адзінстве з загатоўкам “Грамматика словенска” візуальна ўзводзяць царкоўнаславянскую мову ў кола класічных моў, што неабходна было для абароны яе статусу ў складаных рэлігійна-палітычных умовах разглядамага перыяду. Нібы ў адказ на заўвагі П. Скаргі, што “*нельга зрабіцца навукоўцам з одной славянскай мовай, якая настолькі не распрацаваная, што няма ні правілаў, ні граматыкі яе, ні слоўніка*” [13, с. 418], граматыка складзена і, нараўне з лацінскай і грэчаскай мовай, “*она есть ключем вырозумению отворяючи и оказуючи всякии вопливости, приоздобляючи и светлый чинячи розум человечесий*” [4, арк. <3>].

Алегарычнае параўнанне граматыкі з ключом, ужытае Зізаніем, увасоблена на адваротным баку тытульнага ліста. Граматыка тут паказана ў выглядзе жанчыны, апранутай у тонкі хітон, на правым плячы ляжаць доўгія пасмы валасоў. Выразная графічная лінія, жорсткі, крыху закруглены штрых, пакладзены па форме, надаюць малюнку скульптурнасць. Пастава жанчыны адсылае нас да класічнай скульптуры, да так званага кантрапоста Паліклета, пры якім сіметрычныя часткі цела напоўнены энергіяй і рухам, а торс застаецца адносна нерухомым. У лёгкім нахіле галавы, жэсце правай рукі адчуваецца імкненне гравёра надаць постаці грацыёзнасць, але некаторая ўмоўнасць у малюнку кісцей і ступняў, выкліканая, відаць, недасканалым валоданнем майстра тэхнікай ксілаграфіі, пазбаўляе яе паўнаты вытанчанасці. У цэлым жа вобраз “Граматыкі” выразны і лёгка ўвязваецца з адценнем яе прамовы “*Прожно ты ся кусишь писмо оумети, который нехочь мене розумети*” [4, арк. <1> адв.].

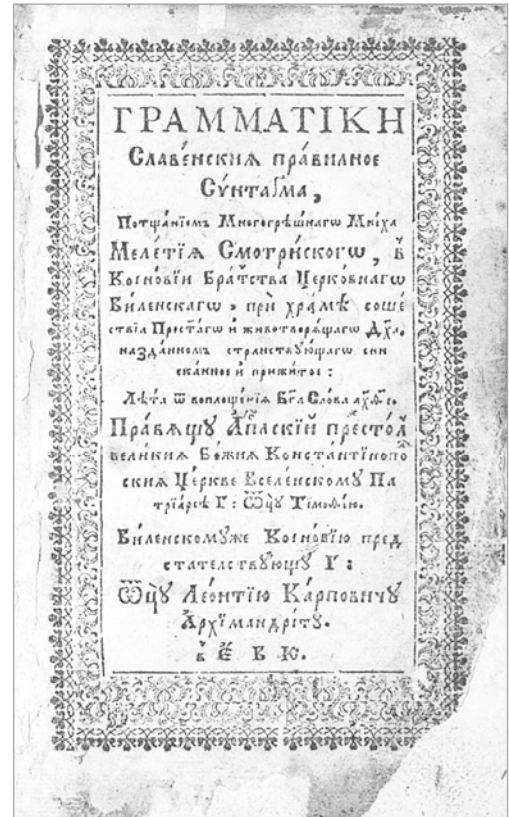
Дзякуючы зместу граматыка Зізанія адыграла важную ролю ў развіцці філалагічнай традыцыі. Наватарскі падыход аўтара ў працы з моўным матэрыялам, яго сістэматызацыяй і падачай, як бачым, выклікаў у выдаўцоў імкненне “*наставніцу добру словенскому языку*” надзяліць арыгінальным абліччам. Па назіранні В. Шматава, «навеянае мастацтвам Рэнэсансу алегарычнае трактаванне вобраза “Граматыкі” ва ўсходнеславянскай кніжнай графіцы з’яўляецца навінкай, ілюстрацыя не мае аналагаў» [14, с. 77].

Афармленне асноўнай часткі выдання прывязана да структуры тэксту: кожны новы падраздзел адкрываецца застаўкай, тэкст пачынаецца ініцыялам, а канцоўкай завершаны практычна кожны раздзел. Дэкаратыўныя элементы, размешчаныя на старонках, не толькі ўзбагацілі ўнутраны строй падручніка, але і падкрэслілі рытміка-прасторавую форму кнігі, што зрабіла яе зручнай у выкарыстанні.

З друкарні віленскага Свята-Духаўскага брацтва ў 1619 г. выйшаў яшчэ адзін падручнік па граматыцы славянскай мовы – “Граматыкі славенския правильное Синтагма” [12], складзены Мясцецкім Сматрыцкім. Праца Сматрыцкага выдавалася ў складаны для друкарні перыяд. Не маючы магчымасці друкаваць кнігі ў Вільні, брацтва, па ініцыятыве князя Багдана Агінскага, заснавала друкарню ў прыналежным князю мястэчку Еўе.

Асабліваць мастацкага рашэння граматыкі – наяўнасць у складзе яе кніжнага блока двух тытульных лістоў. Датаваныя 1618 і 1619 гг., яны спарадзілі ў навуковай супольнасці разнастайныя заключэнні пра час і месца выхаду выдання. На думку А. Анушкіна, асноўны кніжны блок, які пачынаецца словамі “Что есть грамматика”, і тытульны ліст з датай 1618 г. былі надрукаваны ў Еўе. Выкладчыцкая дзейнасць Сматрыцкага ў кіеўскай брацкай школе прывяла да з’яўлення метадычнага дапаможніка “Учителем школьным автор”, які разам з новым тытулам 1619 г. быў прыплецены да надрукаванага падручніка [1, с. 80–81].

Ствараючы тытульны ліст 1619 г., друкары відавочна імкнуліся да яго ўдасканалення. Так, пры наборы выхадных звестак заглавак выдання, імя аўтара і некаторыя іншыя дадзеныя вылучаны шрыфтамі павялічанага кегля. Прадумана, з меншай колькасцю пераносаў, набраны і выраўнаваны радкі, дзякуючы чаму шрыфтовая паласа выглядае сабранай, кампактнай. Асноўнае ўпрыгожанне тытульнага ліста – арнаментальная рамка – свабодна аблямоўвае тэкст, захоўваючы неабходнае адзінства элементаў кампазіцыі. А за кошт павелічэння яе арнаментальных шэрагаў увесь ліст выглядае

Тытульны ліст выдання “Граматыкі славенския правильное Синтагма”
М. Сматрыцкага. 1618–1619 гг. Еўе, друкарня віленскага праваслаўнага Свята-Духаўскага брацтва.

ўрачыстым, парадным. Таксама на адваротным баку тытула, у адрозненне ад ранняга варыянта, дадаткова размешчаны герб Б. Агінскага. Ён акружаны рамкай з наборнага арнаменту, маючы якасць выкарыстання не толькі ў прыплеценым шытку, г. зн. у рамцы тытульнага ліста і застаўцы на старонцы з тэкстам-зваротам да настаўнікаў, але і ў асноўным кніжным блоку. Такім чынам, новая частка арганічна ўпісалася ў існуючую мастацкую форму выдання.

Граматыка Сматрыцкага даволі аб’ёмная. Лінгвістычнае апісанне выкладзена на 252 аркушах, надрукаваных фарматам у 8⁰. Своеасабліва выкарыстаны арнамент. Так, першая старонка, якая тлумачыць чытачу паняцце граматыкі, упрыгожана застаўкай. Некалькі наступных структурных частак арнаментамі не пазначаны, толькі з 91-га аркуша яны вылучаюцца застаўкамі, раздзяляльнымі палосамі, а ў канцы раздзелаў – ужыты наборныя і літыя наборныя канцоўкі.

Умоўна кажучы, мастацкае афармленне падручніка Сматрыцкага ўяўляе сабой прамежковы варыянт між строгай і стрыманай граматыкай 1586 г. і багата ўпрыгожанай граматыкай Зізанія. Аднак тут варта ўлічваць, што падручнік Зізанія адрасаваны менавіта школьнікам, а граматыка Сматрыцкага і, верагодна, “Книга Иоанна Дамаскина...” – настаўнікам. Не выпадкова ў пер-

шым выпадку адчуваецца павышаная ўвага да стварэння камфортнага знаходжання чытача ў кніжнай прасторы. Згаданы ад асобы “Граматыкі” зварот, пытална-адказная форма выкладання матэрыялу наладжваюць дыялог са школьнікам, а мастацкія сродкі афармлення робяць працу з кнігай больш зручнай і прывабнай.

Адрозніваюцца таксама граматыкі і кампазіцыйным рашэннем паласы набору. Так, у выданні Мамонічаў тэкст роўным шчыльным дываном пакрывае кожную старонку. Толькі на апошняй з іх выкарыстаны традыцыйны для друкаванай кнігі прыём – фігурная вёрстка. У тэксце пасля слоў выхадных дадзеных ўтвараюць перакуленую трапецыю, дзякуючы чаму значна ажыўляецца стрыманы, спакойны рытм паласы. У адрозненне ад названага выдання, якое знаёміць з тэорыяй царкоўнаславянскай мовы, працы Зізання і Сматрыцкага сістэматызавалі і кадыфікавалі моўныя элементы і моўныя нормы. У сувязі з гэтым тэкст напоўнены рознымі пералікамі (часцін мовы, склонаў і інш.), шэрагам словазмяненняў, параўнаннямі, набранымі ў адну, дзве, тры калонкі. Такая форма падачы інфармацыі парушала звыклы выгляд шрыфтавага набору і, ліквідуючы візуальную манатоннасць тэксту, спрыяла аналітычнаму засваенню мовы.

Такім чынам, з друкарняў беларускіх зямель у канцы XVI – пачатку XVII стст. выходзяць новыя па функцыянальным прызначэнні віды выданняў – вучэбныя граматыкі царкоўнаславянскай мовы. Галоўная ж прадукцыя друкарняў – кніга рэлігійнага характару – да гэтага часу ўжо мела распрацаваную канструкцыю і сфарміравала агульныя прынцыпы мастацкага афармлення старонак кніжнага блока. Абапіраючыся на яе развітую форму, майстры прыступалі і да афармлення свецкай літаратуры. Граматыка з друкарні Мамонічаў уяўляе сабой прыклад найбольш спрошчанага працы з выданнем: арганізацыя тэксту ў строгім, вытрыманым стылі, пазбаўленым дадатковых дэкаратыўных упрыгажэнняў. Наступныя ж дзве граматыкі з друкарні віленскага праваслаўнага Свята-Духаўскага брацтва ўспрынялі форму, узбагаціўшы яе новымі элементамі. У іх афармленні заўважны пэўныя рысы, уласцівыя пазней вучэбным выданням: невялікі фармат, сістэма арнаментальнага ўпрыгажэння структурных частак тэксту для арыентацыі чытача ў кніжнай прасторы, вар’іраванне шрыфту і свабодная пабудова шрыфтавай кампазіцыі для паляпшэння візуальнага ўспрымання вучэбнага матэрыялу. Акрамя таго, з дапамогай афармлення адваротнага боку тытульнага ліста граматыкі Зізання рэалізаваны прадуманы педагогічны падыход да вучня: словы “*Прожно ты ся кусишь писмо*

оумети, который нехочь мене розумети” ствараюць выхаваўчае ўздзеянне, выконваюць накіравальную ролю ў працэсе навучання, а алегарычны вобраз “Граматыкі” спрыяе ўсталяванню “жывога” дыялогу паміж аўтарам і чытачом.

Спіс літаратуры

1. **Анушкін, А.** Загадка тытульнага ліста / А. Анушкін // *Рассказы о старых книгах: поиски, находки, загадки.* – Изд. 2-е, испр. – М. : Книга, 1979. – С. 78–82.
2. **Ботвинник, М. Б.** У истоков учебной книги / М. Б. Ботвинник. – Минск : Выш. шк., 1964. – 86 с.
3. **Зёрнова, А. С.** Типография Мамоничей в Вильне / А. С. Зёрнова // *Книга : исследования и материалы.* – М., 1959. – Сб. 1. – С. 167–223.
4. **Зізаний Лаврентій.** Грамматика славенская [Электронны рэсурс] / Лаврентій Зізаний. – В Вилни : в друкарни Братской, 1596. – [96] арк. – Vivaldi – Рэсійская нацыянальная бібліятэка. – Рэжым доступу : <https://vivaldi.nlr.ru/br000070028/view/#page=>. – Дата доступу : 18.03.2020.
5. **Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века :** сводный каталог : в 2 кн. / А. А. Гусева ; под общ. ред. Л. И. Сазоновой. – М. : Индрик, 2003. – Кн. 2. – С. 713–714. – № 100 ; С. 1016–1017. – № 142.
6. **Кграматыка словенска языка** [Электронны рэсурс] / (Прыпіс. Псеўда-Дамаскіну, пераклад Іаану экзарху Балгарскаму). – В месте Виленскомъ : В друкарни дому Мамоничовъ, 1586. – [14] лл. нн. – Vivaldi – Рэсійская нацыянальная бібліятэка. – Рэжым доступу : <https://vivaldi.nlr.ru/br000070016/view/#page=>. – Дата доступу : 12.03.2020.
7. **Клімаў, І. П.** Друкарня Мамонічаў – найбуйнейшая прыватная друкарня Вялікага Княства Літоўскага / І. П. Клімаў // *Кніжная культура Беларусі XVI – сяр. XVII ст. : да 440-годдзя выдавецкай дзейнасці Мамонічаў : матэрыялы X Міжнар. кнігазн. чытаніяў, Мінск, 17–18 красавіка 2014 г. / Нац. б-ка Беларусі ; склад. Г. У. Кірэева, Т. А. Сапега, А. А. Суша.* – Мінск, 2014. – С. 94–106.
8. **Кніга Беларусі. 1517–1917 :** зводны каталог [Электронны рэсурс] / Нац. б-ка Беларусі ; склад. каталога Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; склад. эл. вид. Г. У. Кірэева, А. А. Суша, К. В. Языковіч. – Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2006. – 1 электронны аптычны дыск (CD-ROM).
9. **Малюшына, В. А.** Арнаментыка беларускіх старадрукаў (кірыліцкіх) XVI–XVIII стст. : дыс. ... канд. мастацтвазнаўства : 17.00.04 / В. А. Малюшына. – Мінск, 2002. – 108 с.
10. **Пикулик, Е. Н.** Белорусская старопечатная учебная книга и ее связь с искусством детской книжной иллюстрации / Е. Н. Пикулик // *Книга – источник культуры. Проблемы и методы исследования : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 25–27 ноября 2008 г. / редкол. : Л. А. Авгуль [и др.].* – Минск – Москва, 2008. – С. 253–256.
11. **Сидоров, А. А.** Искусство книги / А. А. Сидоров. – М., 1922. – 102 с.
12. **Смотрискій Мелетій.** Грамматіки славенския правилное Синтагма [Электронны рэсурс] / Мелетій Смотрискій. – в Евю, 1618–1619. – [252] арк. – Vivaldi – Рэсійская нацыянальная бібліятэка. – Рэжым доступу : <https://vivaldi.nlr.ru/br000070037/view/>. – Дата доступу : 18.03.2020.
13. **Харлампович, К.** Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К. Харлампович. – Казань : Типолиотография Императорского университета, 1898. – XIII, 524, LXII с.
14. **Шматаў, В. Ф.** Мастацтва беларускіх старадрукаў (XVI–XVIII стст.) / В. Ф. Шматаў. – Мінск : Тэхналогія, 2000. – 131 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13 мая 2020 г.

Таццяна ЛАБАДА,
загадчык філіяла “Беларуская хатка”
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

“БЕЛАРУСКАЯ ХАТКА”: СТВАРЭННЕ МЕМАРЫЯЛЬНАГА ДОМА-МУЗЕЯ

Музей “Беларуская хатка” (сёння – філіял Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры) заснаваны паводле рашэння Мінгарвыканкама № 255 ад 2 кастрычніка 1986 г., у адпаведнасці з якім будынак перадаваўся на баланс Аб’яднання дзяржаўных літаратурных музеяў з наступным стварэннем у ім філіяла Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Афіцыйнае адкрыццё “Беларускай хаткі” адбылося 25 чэрвеня 1991 г. і было прымеркавана да 100-гадовага юбілею Максіма Багдановіча.

Разгледзім, чаму менавіта так названы дом-музей, якія складнікі мемарыяльнасці гэтага будынка маюць дачыненне да М. Багдановіча, наколькі ўдалося музейным супрацоўнікам увасобіць задумы навуковай канцэпцыі экспазіцыі ў рэаліях.

Звернемся да гісторыі будынка. Паводле дакументаў, выяўленых у архівах, згаданы дом быў пабудаваны ў 1904 г. на вуліцы Малагеоргіеўскай (цяпер вуліца Талстога) у прадмесці Уборкі на ўчастку зямлі, які з 1897 г. належаў Праабражэнскаму жаночаму манастыру. З 1900 г. гэты пляц з адной пабудовай арандаваў настаўнік вучылішча Лібава-Роменскай чыгункі Сава Рэдзька. Паводле ацэначных дакументаў 1910 г., участак быў забудаваны ўладальнікам, адзін з дамоў узводзіўся пасля здачы пляца ў арэнду. Але высветліць, хто яго будаваў, пакуль не ўдалося. Ёсць меркаванні, што дом-флігель 1904 г. узводзіўся жаночым манастыром як даходны. Тое, што будынак здаваўся пад кватэры, засведчана ў ацэначнай ведамасці аб складзе і даходнасці нерухамай маёмасці домаўладальнікаў г. Мінска. У 1919 г. рашэннем калегіі жыллёвага аддзела пры Савеце рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў Мінска “буржуазны і вообща торговый элемент” пачалі высяляць на ўскрайкі горада, а ў вызваленых дамах пасялілі сем’і чыгуначнікаў.

Пасля савецка-польскай і Другой сусветнай войнаў, падчас якіх асабліва пацярпелі ад пажараў прывакзальныя раёны Мінска, драўляны квартал Уборкі зменшыўся. Дамы, што засталіся, выклікалі цікавасць у гісторыкаў як узор драўлянай забудовы старога горада, і гэта стала адным са штуршкоў да стварэння музея. Дом С. Рэдзькі быў абраны дзякуючы яго “літара-

турнаму” мінуламу. Яшчэ ў пачатку 1950-х гг. будынак быў узяты пад ахову дзяржавы і названы “Домам Змітрака Бядулі”. Такая назва ў рэестры помнікаў захавана да сёння, хоць гэта і не зусім карэктна. Сапраўды, пісьменнік жыў тут у 1915–1918 гг., але ўладальнікам дома не быў. Зоська Верас у адным з лістоў да супрацоўнікаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча пісала, што здзівілася, навошта пісьменнік пакідаў дом, калі лічыў яго сваім [1]. На будынку ў 1957 г. была ўсталявана і памятная шыльда Змітраку Бядулю, якая знікла, хутчэй за ўсё, падчас рэстаўрацыі. Але музей быў створаны як структурная адзінка Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, што тлумачыцца вельмі проста, калі прасачыць гісторыю дома С. Рэдзькі.

“Грамадска-літаратурнае” жыццё згаданага будынка пачалося з таго моманту, калі ўвосень 1915 г. па даручэнні Мінскага аддзела Таварыства дапамогі пацярпелым ад Першай сусветнай вайны яго віцэ-старшыня і будучы тэатральны дзеяч Усевалад Фальскі наняў у ім пакой пад бясплатную сталожку для беларускіх яўрэяў (як “элемента прыхільнага да беларусаў”) [2]. Шмат звестак пра гэта ў перапісцы З. Верас з музейнымі супрацоўнікамі і іншымі зацікаўленымі асобамі. Праіснаваўшы нейкі час, бясплатная сталожка мусіла зачыніцца, і ў канцы 1915 г. у правай частцы дома пасяліўся Змітрок Бядуля з сёстрамі. Калі стала вядома, што з Яраслаўля прыедзе Максім Багдановіч, сябры паэта нанялі для яго пакой у Змітрака Бядулі. Тут М. Багдановіч пражыў пяць месяцаў (у гэты перыяд былі напісаны такія літаратурныя шэдэўры, як верш “Пагоня”, паэма “Страцім-лебедзь”, іншыя творы).

Пазней, зімой 1917/18 гг., у былым “багдановічавым” пакоі жыла пісьменніца Людвіка Сівіцкая (Зоська Верас) з маці. У доме бывалі і іншыя літаратурныя і грамадскія дзеячы таго часу – Аркадзь Смоліч, Уладзіслаў Галубок, Ядвігін Ш., Леанард Заяц, жылі таксама Язэп Лёсік, Уладзіслаў Чаржынскі, заходзіў і Аляксандр Чарвякоў. Але існуюць выключныя абставіны, якія робяць гэты будынак асабліва каштоўным. Дом Савы Рэдзькі – адзіны ацалелы будынак у Мінску, які насамрэч звязаны з Максімам Багданові-

чам, апошні прытулак паэта ў родным горадзе. Дом, дзе нарадзіўся Максім, не захаваўся, няма і іншых будынкаў, дзе ён бываў, працаваў (клуб інтэлігенцыі “Беларуская хатка”, “Беларуская кнігарня”, будынак Губернскай земскай управы і г. д.). Будынак па вул. Талстога, 14А (былая вул. Малагеоргіеўская, 12) – сімвалічны штрых у перадапошнім кругабегу жыцця паэта (сустрэча і развітанне з Беларуссю).

Дом неабходна было не толькі захаваць, але і музефікаваць. Аднак шлях помніка драўлянай архітэктуры да музефікацыі быў даволі складаным. Адным з першых, хто выказаў думку аб выкарыстанні дома пад музей, прапанаваўшы стварыць там музей гісторыі беларускай літаратуры, быў дырэктар Літаратурна-мастацкай гасцёўні імя Уладзіслава Галубка А. Наліваеў [3]. Але ў той час над будынкам узнікла рэальная пагроза знішчэння: згодна з планам будовы Кастрычніцкага раёна Мінска ў 1985 г. ён трапляў пад знос. На месцы дома планавалася ўзвядзенне шматпавярховіка, таму гарадское аддзяленне Добраахвотнага таварыства аховы помнікаў на чале з М. Дземчуком узяло пытанне яго захавання. Да ратавання помніка актыўна падключыліся пісьменнікі (К. Тарасаў, А. Мальдзіс, Г. Бураўкін) і супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча (В. Мікута, Т. Кароткая, Н. Мазоўка, В. Сохар і інш.).

Мінскаму вагонарамонтнаму заводу імя А. Мяснікова, які займаўся праектаваннем шматпавярховага дома па вул. Талстога, было даручана прадугледзець перанос будынка на іншае месца. Увосень 1985 г. дом быў скрануты з гістарычнага падмурка на вул. Талстога і перанесены на вул. Рабкораўскую паміж інтэрнатамі Інстытута культуры. Тое, што будынак страціў сваё мемарыяльнае месца размяшчэння, было не самым страшным. Перанесены на новае месца, ён быў “паспяхова забыты”. Там, з здравым дахам і выбітымі вокнамі, будынак застаўся зімаваць. Нягледзячы на рашэнне Мінгарвыканкама “Аб аднаўленні помніка рэспубліканскага значэння – доміка Змітрака Бядулі” (ад 14 мая 1984 г.) і даручэнне, дадзенае Мінскаму вагонарамонтнаму заводу аб выкананні рамонтных работ да 1 жніўня 1986 г., дом у занябаным стане заставаўся і на зіму 1986/87 гг. Яго ратавала тое, што супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча прызначылі дзяжурства і сачылі, каб з будынкам нічога не здарылася. Толькі праз год, 30 снежня 1987 г., нарэшце адбылася перадача помніка гісторыі рэспубліканскага значэння – мемарыяльнага дома, дзе жыў М. Багдановіч, – з баланса Мінскага вагонарамонтнага завода на баланс Аб’яднання дзяржаўных літаратурных музеяў.

У тым жа годзе быў створаны праект рэстаўрацыі, над якім працаваў калектыў архітэктараў пад кіраўніцтвам А. Лакоткі. Паўстала задача аднавіць тыпавы будынак драўлянай забудовы горада, захоўваючы ўсе неабходныя элементы, і адначасова паказаць яго ў тым выглядзе, калі тут жыў М. Багдановіч. Былі праведзены гісторыка-архіўныя і бібліяграфічныя даследаванні. Супрацоўнікі музея М. Багдановіча знайшлі план дома 1947 г., пры параўнанні якога з архіўнымі дакументамі выявілася, што архітэктурна-канструктыўнае аблічча помніка не зведала значных змен з моманту пабудовы. Колькасць жылых пакояў, кухняў, перадапокаяў, уваходаў не змянілася. Фасады помніка былі аздоблены карнізамі, шалёўкай вуглоў, цягамі зліўных дошак, ліштвам і вокнах і дзвярах. У афармленні прысутнічалі стылістычныя рысы ампіру (малюнак філёнак дзвярэй і аканіц), мадэрну (узоры каваных кратаў), элементы народнай архітэктурнай пластыкі (разьбярства на карнізах і шчытах).

Аднак у 1988 г. рэстаўрацыйныя работы так і не былі завершаны. Праца зцягнулася, так што замест верасня 1989 г., калі планавалася адкрыццё музея, ажыццяўляць мантаж экспазіцыі давялося ўжо на пачатку 1990-х, ледзь не паралельна з рэстаўрацыйнымі работамі.

Стварэнне экспазіцыі філіяла Літаратурнага музея Максіма Багдановіча пачалося ў 1986 г. і вялося пад кіраўніцтвам навуковага супрацоўніка музея Веры Мікуты. У аснову навуковай канцэпцыі была пакладзена ідэя клуба інтэлігенцыі “Беларуская хатка”, які нейкі час размяшчаўся на вул. Захар’еўскай, 18. Максім Багдановіч быў там частым госцем, менавіта туды ён прыехаў з А. Смолічам пасля сустрэчы на вакзале. Там на вечарынах чыталіся творы паэта, адтуль ён ад’язджаў у Ялту на лячэнне... Той гістарычны дом па Захар’еўскай не захаваўся, але назва месца, якое любіў наведваць Максім Багдановіч, была ўвекавечана. Аднак, вядома ж, галоўным у экспазіцыйным паказе стаў выдатны паэт, перакладчык, крытык і празаік Максім Багдановіч. Трэба было прадумаць экспазіцыю музея так, каб наведвальнікі адчулі дух таго часу і каб філіял стаў арганічным дапаўненнем і своеасаблівым працягам экспазіцыйнага паказу пятай залы Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

Для перадачы атмасферы таго часу, расповеду пра пяць месяцаў жыцця М. Багдановіча ў доме С. Рэдзкі былі пастаўлены дзве задачы: максімальнае аднаўленне знешняй абстаноўкі, навакольнага асяроддзя і адпаведнае аднаўленне інтэр’ераў пакояў правай часткі дома. Галоўным кансультантам і дарадчыцай стала З. Ве-

рас, ад яе былі атрыманы разнастайныя звесткі і матэрыялы. Так, дакументальнай асновай для рэстаўрацыйных работ дома сталі планы, апісанні пакояў і знешняга выгляду будынка, зробленыя ёю.

Неабходны складнік мемарыяльнасці – будынак, дзе захавана або ўзноўлена на дакументальнай аснове абстаноўка, у якой жыў чалавек або адбывалася падзея. Такі будынак быў, але ў выніку яго пераносу страцілася мемарыяльнасць гістарычнага месца, якую меркавалася аднавіць.

У выніку вонкавае аблічча дома пачатку XX ст. у цэлым атрымалася захаваць. Але, на жаль, не абышлося і без недахопаў: на даху доўгі час не было комінаў з прычыны абмежаванай колькасці фінансавых сродкаў і некаторых праблем узгаднення працы розных службаў, задзейнічаных у стварэнні дома-музея. Узнавілі іх толькі праз 15 гадоў пасля адкрыцця музея. Аднавілі і ганкі з прыступкамі, але драўляныя канструкцыі загнуваюць, потым рамантуюцца, і выгляд ганкаў усё больш аддаляецца ад гістарычнай праўды. Звязана гэта са зменай дзяржаўных стандартаў у будаўніцтве, што, на наш погляд, прывяло да парушэння прапорцый: прыступкі паменшыліся па вышыні, адпаведна павялічылася іх колькасць і даўжыня ганка. Пры гэтым металічныя брылі над ганкамі засталіся ранейшымі.

Пра мемарыяльнасць навакольнай тэрыторыі можна гаварыць умоўна. Выгляд панадворка часоў Багдановіча аднавіць цалкам не атрымалася. Драўляны плот паставілі, але не шчыльны і не ў чалавечы рост, як было гістарычна – палічылі гэта немэтазгодным. Ад часткі плоту, якая падзяляла двор на дзве паловы, таксама адмовіліся, бо гэта перашкаджала б агульнаму эстэтычнаму ўспрыманняму музея. Перад домам зрабілі сцежкі і кветнікі. Ад пасады яблынь адмовіліся, на тэрыторыі з'явіліся ясені і ліпы, пазней і іншыя дрэвы. “Калонку” так і не паставілі. А вось дашчаны тратуар уздоўж тэрыторыі быў пакладзены. Праўда, з цягам часу яго замянілі асфальтавым пакрыццём, бо не было фінансавых сродкаў на яго пастаянны рамонт, што, безумоўна, прывяло да частковай страты адчування эпохі.

Для экспазіцыі задзейнічалі ў асноўным правую частку дома, звязаную з М. Багдановічам і З. Бядулем. Былі выкарыстаны ансамблевы і ілюстрацыйна-тэматычны метады пабудовы экспазіцыі. Так, пакоі Максіма Багдановіча, Змітрака Бядулі і яго сяцёр можна аднесці да ансамблевай экспазіцыі, а залу, прысвечаную дзейнасці Таварыства дапамогі ахвярам вайны, – да ілюстрацыйна-тэматычнай.

Пры стварэнні экспазіцыйнай прасторы абапіраліся на адзін з асноўных прынцыпаў – вылучэнне галоўных момантаў (у дадзеным выпадку перыяд жыцця і творчасці М. Багдановіча). Было прынята рашэнне цалкам узнавіць пакой, дзе жыў М. Багдановіч з кастрычніка 1916 да лютага 1917 г.

Мемарыяльны пакой паэта – гэта не толькі прадметы, але і атмасфера яго літаратурнай працы, і дух яго творчасці, і свет вобразаў. Мэбліроўка памяшкання, у якое трапіў Максім Багдановіч, была для яго выпадковай, таму абгрунтаваным стала выкарыстанне ў экспазіцыйным ансамблевым комплексе тыпалагічных прадметаў – мэблі, пісьмовых прылад, рэчаў побыту і інш. Планавалася, што тут будзе экспанаваная мемарыяльны прадмет, які належаў паэту, – гадзіннік, але яго змясцілі ў экспазіцыі асноўнага музея. А ў музеі “Беларуская хатка” рэліквіямі сталі ступка з песцікам для драбнення лекаў і падшклянак – сімвалы надзвычай сціплага побыту М. Багдановіча і яго смяротнай хваробы, з-за якой ён вымушаны быў развітацца з радзімай.

Несумненным плюсам мастацкага афармлення мемарыяльнага пакоя стаў эфект “прысутнасці” або, дакладней, “часовай адсутнасці” М. Багдановіча. Штучна прыцёмненае шкло, запаленая лямпа, у творчым бязладдзі кнігі і рукапісы, пісьмовыя прылады, прымятая падушка на ложку – здаецца, што паэт толькі-толькі выйшаў з пакоя. Была адноўлена прадметная абстаноўка, максімальна набліжана да рэальнасці колеравая гама (афарбоўка падлогі), атынкаўка і пабелка сцен. Па ўспамінах З. Верас, у левай палове дома яны былі абклеены шпалерамі, а ў правай, дзе жыў М. Багдановіч, – пабелены. Згодна з тэматыка-экспазіцыйным планам мемарыяльнага пакоя Максіма Багдановіча на сцяне, сумежнай з пакоем Змітрака Бядулі, павінны былі размясціцца фотаздымкі сяброў і знаёмых. Але ад гэтай ідэі адмовіліся, захаваўшы цэласнасць ансамблевай экспазіцыі. Частку здымкаў размясцілі ў вялікай зале, іншыя – у пакоях Змітрака Бядулі і яго сяцёр.

Другую палову мемарыяльнай часткі – паводле класіфікацыі гістарычных дамоў-музеяў (1993) С. Бутчэр-Янгханса (Оксфард)* – можна аднесці да рэпрэзентацыйнай катэгорыі. Такая экспазіцыя не прывязваецца да нейкай асобы, а дае ўяўленне пра стыль, эпоху, лад жыцця. Абстаноўка ўзноўлена з выкарыстаннем прадметаў, якія не маюць адносін да кватарантаў дома, на падставе гістарычных аналагаў га-

* С. Бутчэр-Янгханс вылучае тры катэгорыі гістарычных дамоў-музеяў: дакументальна-гістарычныя, рэпрэзентацыйныя гістарычныя, мастацка-гістарычныя.

радскога жылля пачатку ХХ ст. Своеасаблівыя інтэр’ерныя вузлы, напоўненыя прадметамі мэблі і побыту, знойдзенымі ў раёне горада, дзе размяшчаўся згаданы дом, умоўна прывязаны да яго насельнікаў. Паводле ўспамінаў З. Верас быў намаляваны план кватэры, якую займаў З. Бядуля [4]. Там былі тры пакоі і кухня, два асобныя ўваходы. Калі прыехаў Максім Багдановіч, Змітрок Бядуля займаў сярэдні, праходны, пакой, а яго сёстры туліліся ў маленькім памяшканні, сумежным з кухняй. Пры стварэнні рэстаўрацыйнага праекта перагародка паміж кухняй і пакоём дзяўчат знікла, і падзел пакояў стаў умоўным. Гэта было зроблена для пашырэння экспазіцыйнай плошчы і зручнасці пры аглядзе музея наведвальнікамі.

Такія змены, безумоўна, дазваляюць гаварыць пра мемурыяльнасць пакояў Змітрака Бядулі і яго сясцёр як рэпрэзентацыйную. Але з улікам агульнай канцэпцыі музея тым самым была падкрэслена асаблівасць, важнасць мемурыяльнага пакоя Максіма Багдановіча.

Падчас апошняга капітальнага рамонтна-навуковым кіраўніком праекта В. Старынскай для пакояў З. Бядулі і яго сясцёр былі падобраны шпалеры, якія адпавядалі малюнкам і колеравай гаме канца ХІХ – пачатку ХХ ст. Акрамя таго, у пакоі пісьменніка як элемент афармлення сцены з’явіліся фотаздымкі з відамі горада пачатку ХХ ст. У сувязі з памяншэннем плошчы дзверы паміж пакоямі замянілі на парцьеры.

Экспазіцыя ў вялікай зале створана паводле ілюстрацыйна-тэматычнага метаду. Асноўнай мэтай стаў паказ атмасферы таго часу праз тэмы “Літаратурна-грамадскі рух у Мінску”, “Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць працаўнікоў Мінскага аддзела Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны”. Быў арганічна адлюстраваны мінскі перыяд жыцця і творчасці М. Багдановіча.

Важным стаў паказ дзейнасці Таварыства дапамогі ахвярам вайны, у тым ліку арганізацыі батлейкі на Каляды 1915/16 гг. Пра гэта пісаў у артыкулах Максім Багдановіч, ён марыў (па ўспамінах Змітрака Бядулі) і пра сяброўскую вандроўку з ляльным тэатрам. Таму ў цэнтры экспазіцыйнай залы была размешчана копія магілёўскай батлейкі ХІХ ст., якая стала не проста раскрыццём адной з тэм, а сапраўднай жамчужынай “Беларускай хаткі”.

Над мастацкім увасабленнем музея працавалі маладыя майстры А. Грачоў і У. Прагасеня і С. Бажоў пад кіраўніцтвам аўтара мастацкай канцэпцыі “Беларускай хаткі”, заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь Э. Агуновіча. Для афармлення музея быў абраны стыль мадэрн, характэрны для той эпохі. Экспазіцый-

ная зала набыла выгляд тэатральнай, са сцэнай і лаўкамі. Усе матэрыялы скампанавалі на вітрынах складной канструкцыі, якія нагадваюць батлеечную скрыню. Для дэманстрацыі дакументаў, звязаных з гісторыяй дома С. Рэдзкі, задзейнічалі ўваходную зону.

Капітальны рамонт будынка “Беларускай хаткі” не прадугледжваў канцэптальнага змянення экспазіцыі музея. Але дызайнерскае афармленне было часткова абноўлена, напрыклад зменены колер драўляных канструкцый. Дызайнеры спыніліся на цёмных фарбах, што падкрэслівае трагізм эпохі Першай сусветнай вайны. Удамым рашэннем таксама можна лічыць афармленне фаякі музея: выкарыстанне фрагментаў драўлянага зруба, чорны колер якога пераносіць у той ваенны час, калі, па ўспамінах З. Верас, “сыпаліся бомбы”, “палалі вогнішчы”.

Такім чынам, можна адзначыць, што музей “Беларуская хатка” валодае патрэбнымі мемурыяльнымі якасцямі: аўтэнтнасцю і дакладнасцю, паводле класіфікацыі С. Бутчэр-Янгханса адносіцца да змешанай катэгорыі, спалучае рысы дакументальна-гістарычных і рэпрэзентацыйна-гістарычных дамоў.

Што тычыцца ўласна назвы дома-музея, то супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, акрамя стварэння філіяла, мелі задуму аднавіць дзейнасць клуба інтэлігенцыі, праводзіць там літаратурна-музычныя сустрэчы, наладжваць паказы батлейкі і інш. На пачатку так яно і было, але “Беларуская хатка” доўгі час была зачынена, цяпер для многіх яна невядомая і без тлумачэння амаль не ідэнтыфікуецца. Праўда, і ў былыя часы, пачуўшы назву “Беларуская хатка”, патэнцыйны наведвальнік, не знаёмы з дзейнасцю клуба інтэлігенцыі 1916–1920-х гг., уяўляў сабе экспазіцыю, прысвечаную этнаграфіі. Тут яснасць уносіла поўная назва – філіял Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, становілася зразумела, пра што пойдзе размова. Цяпер “Беларуская хатка” страціла ў сваёй назве сувязь з Максімам Багдановічам, і таму патрабуецца карэктаванне: больш правільнай, на наш погляд, была б назва «Мемурыяльны музей Максіма Багдановіча “Беларуская хатка”», чым, па-сутнасці, ён і ёсць.

Спіс літаратуры

1. Ліст Л. А. Сівіцкай-Войцік супрацоўнікам музея ад 28.12.1986 г. // Фонды ДЛІММБ. – КП 7665/АЭ 191.
2. Верас, З. Менск / З. Верас // Выбраныя творы. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 572 с. – С. 100.
3. Ліст у рэдакцыю // ЛіМ. – 1984. – 9 сак.
4. Ліст Л. А. Сівіцкай-Войцік супрацоўнікам музея ад 6.08.1982 г. // Фонды ДЛІММБ. – КП 2647.

Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства

СТРОЙ СВАХІ І СВАШАК НА ПАЛЕССІ ЯК З'ЯВА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКА-ЎКРАЇНСКАГА ПАМЕЖЖА

УДК 391.4:687.4 (=161.3)

Палескі вясельны строй свахі і свашак на беларуска-ўкраінскім памежжы разгледжаны як своеасаблівы рэлікт народнай культуры, сімволіка якога раскрываецца ў кантэксце вясельнага абраду, уласцівай яму шлюбна-эратычнай апазіцыі “мужчынскае – жаночае”. У артыкуле ўдакладняецца назва гэтага комплексу строю і яго лакалізацыя.

Ключавыя словы: *вясельны строй, галаўны ўбор, пёры, сімволіка, Палессе, беларуска-ўкраінскае памежжа.*

Polesian wedding suit of matchmakers and svashka at the Belarusian-Ukrainian borderland and horny headdress with feathers are considered as a kind of relic of folk culture, symbolism of which is revealed in the context of the wedding rite inherent in the male-female marriage and erotic opposition. The article clarifies the name of this costume complex and its localization.

Уводзіны. Строй лелікаўскай свахі – адзін з маляўнічых лакальных строяў адзення на Беларусі, які быў ва ўжытку да сярэдзіны ХХ ст. і не страціў значэння маркера адметнасці мясцовай культуры ў нашы дні. У 2018 г. ён уключаны ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі ад Брэсцкай вобласці пад назвай “Традыцыя вырабу і выкарыстання строю лелікаўскай свахі Кобрынскага раёна”.

Лелікаўскае вясельле ўпершыню апісаў этнограф С. Барыс у 1980 г. і размясціў у часопісе “Помнікі гісторыі і культуры Беларусі” [1, с. 35] фота жыхаркі в. Лелікава Марыі Трубчык у традыцыйным убранні свахі [2]. Як строй Кобрынскага раёна, традыцыя якога мае працяг у в. Радастава Драгічынскага раёна і на тэрыторыі Ратнаўскага і Любяшоўскага раёнаў Украіны, яго разгледзела М. Віннікава [3, с. 708–709]. Наданне статусу дзяржаўнай гісторыка-культурнай каштоўнасці традыцыі стварэння і выкарыстання адметнага лакальнага строю актуалізуе праблему яго далей-

шага даследавання: удакладненне назвы (у адпаведнасці з функцыяй убору і абрадавым кантэкстам яго ўжывання), лакалізацыі і семантыкі галаўнога ўбору з птушынымі пёрамі. Гэта падаецца важным для практычнай падтрымкі і захавання адметнай лакальнай з’явы народнай культуры.

Лакалізацыя. Назва элемента гісторыка-культурнай каштоўнасці Беларусі “строй лелікаўскай свахі” сведчыць пра яго лакалізацыю не зусім дакладна. Традыцыя вылучэння спецыяльным уборам удзельніц вясельнага абраду не абмежавана вёскамі Лелікава і Павіцце ў Кобрынскім раёне. Звычай быў пашыраны таксама на тэрыторыі Драгічынскага раёна ў вёсках Радастава, Ражное, Сварынь. Аналагічны строй распаўсюджаны на сумежнай тэрыторыі Украіны ў Ратнаўскім (сёлы Самары, Залухаў, Арэхава, Воля Шчытынская) і Любяшоўскім (сёлы Бярэзічы, Невір) раёнах Валынскай вобласці [4, с. 17]. Такім чынам, зона бытавання строю больш шырокая. Пытанне прычын распаўсюджвання адметнага вясельнага строю на лакальнай тэрыторыі беларуска-ўкраінскага памежжа не разглядалася даследчыкамі. Разам з тым адказ на яго важны для разумення агульнасці каранёў этнакультурных і мастацкіх традыцый жыхароў Палесся і выпрацоўкі дзейных мераў па іх захаванні як агульнай гісторыка-культурнай спадчыны.

Тэрыторыя бытавання вясельнага строю свахі з адметным галаўным уборам падзелена дзяржаўнымі межамі паміж Беларуссю і Украінай, але пералічаныя паселішчы размешчаны недалёка адно ад аднаго і гістарычна звязаны паміж сабой. Так, в. Павіцце Кобрынскага раёна знаходзіцца за 12 км ад в. Воля Шчытынская на ўкраінскай Валыні, якая, у сваю чаргу, ад в. Радастава Драгічынскага раёна аддзелена толькі Белаазёрскім каналам. У мінулым гэтая тэрыторыя ўваходзіла ў адзіны дзяржаўна-адміністрацыйны ўтварэнні – Дзівінская воласць Берасцейскага павета Вялікага Княства Літоўскага (XVI ст.), Ратнаўскі павет Каралеўства Польскага (XVII ст.), Хомская

**Жыхарка
вёскі Лелікава
Кобрынскага
раёна Брэсцкай
вобласці Анастасія
Шапяцюк у строі
свахі і свашак.
2004 г. Фота
В. Лабачэўскай.**

Фартух пачатку XX ст. з сяла Самары Ратнаўскага раёна Валынскай вобласці. Львоўскі музей этнаграфіі і мастацкіх промыслаў Інстытута народазнаўства НАН Украіны, ЕП 78360. *Фота В. Лабачэўскай.*

зямля Рэчы Паспалітай (XVIII ст.), Лелікаўская воласць Ковельскага павета Валынскай губерні Расійскай імперыі (XIX ст.), Лелікаўская гміна Камень-Кашырскага павета (1921–1926) і Кобрынскага павета (1926–1939) Палескага ваяводства Польшчы ў міжваенны час XX ст. Гэта абумовіла фарміраванне ў дадзенай лакальнай зоне Палесся агульнага комплексу традыцыйнай культуры. У перыяд СССР тэрыторыя была падзелена паміж БССР і УССР, аднак пры адсутнасці рэальнай мяжы гістарычна ўсталяваныя культурныя, сацыяльна-эканамічныя і матрыманіяльныя сувязі насельніцтва не перарываліся. Гістарычна адзіная ў этнакультурным плане лакальная тэрыторыя была фактычна раздзелена толькі ў 2013 г. пры дэмаркацыі дзяржаўнай мяжы паміж Беларуссю і Украінай. У навуковым дыскурсе па традыцыі, закладзенай у савецкі час, народная культура сумежнай тэрыторыі Палесся вывучаецца ў межах нацыянальнай парадыгмы этнаграфічнай і мастацтвазнаўчай школ Беларусі і Украіны. Такі падыход абмяжоўвае наша разуменне як цэласнасці, так і лакальнай дыялектнасці традыцыйнай культуры Палесся.

Назва строю. У выданнях, прысвечаных беларускаму народнаму касцюму, сустракаюцца розныя назвы строю: “строй сваці”, “убор свахі”, “строй лелікаўскай свахі”. Удкладненне пытання яго прыналежнасці падаецца важным, бо назва строю непасрэдна звязана з характарам яго выкарыстання ў вясельным абрадзе і абрадавымі функцыямі жанчын, якія яго надзявалі.

У беларускай, украінскай і рускай мовах словы *свацця* і *сваха* сінанімічныя. Так называлі, папершае, жанчыну, якая сватала жаніху нявесту і нявесце жаніха; па-другое, маці мужа ў адносінах да маці жонкі. У вясельным абрадзе *сват* (*svatъ* ‘свой, блізкі, суродзіч’) выступае як тэрмін род-

насці. *Сваты* – назва бацькоў і родных нявесты і жаніха, якія ўваходзяць у роднасныя адносіны, і менавіта ў гэтым кантэксце яна ўжываецца ў вясельным абрадзе [5, с. 362]. На беларуска-ўкраінскім Палессі ў вясельнай дружыне жаніха абавязкова былі жанчыны з яго роду: сёстры, стрыечныя сёстры, незамужнія цёткі, што добра спявалі, – іх называлі *свахі*, *свашкі*. У вёсках Лелікава і Павіцце Кобрынскага раёна *сваха* – азначэнне ўдзельніц дружыны жаніха. Звычайна на лелікаўскім вяселлі была старшая сваха і свашкі – маладыя жанчыны, якія яшчэ не мелі дзяцей, а таксама дзяўчынкі-падлеткі з роду жаніха. Старшай свахай выбіралі родную сястру або родную цётку жаніха. Яна выконвала галоўную ролю ў вясельнай дружыне маладога, сачыла за паслядоўнасцю вясельных абрадаў і кіравала імі. Свашак на вяселлі павінна было быць не менш як пяць – сем. Багатыя жаніхі запрашалі на сваё вяселле не менш як 15 і нават 30–40 свашак. Яны суправаджалі жаніха, па чарзе спявалі прыпеўкі і танчылі. Гэтая традыцыя захоўвалася яшчэ ў пасляваенны час. Марыя Астাপук (1926 г. нар.) з в. Радастава Драгічынскага раёна распавядала: “*Эта така свашка. Пасля вайны ў вёсцы малады збіраў на 30–40 свашак...*” [6]. Таму гэты вясельны строй варта называць “палескі строй свахі і свашак”, што дазваляе разглядаць яго як агуль-

Дзяўчаты ў строях свашак з вёскі Лелікава Кобрынскага раёна. 1950-я гг.

ную з'яву народнай культуры беларуска-ўкраінскага памежжа.

Асаблівасці касцюма. Строй жанчын з вясельнай дружыны маладога вылучаецца маляўнічасцю, яскравасцю колераў. Ён складаецца з сарочкі паліковага крою з каўняром-стойкай і манішкай, фартуха (“затулки”) і спадніцы (“хвартуха”), якія рабіліся з крамнай тканіны (паркаль, сацін). Асаблівасць касцюма заключаецца ў каляровай гаме, што спалучае белы фон з нашытымі шырокімі гладкімі і хвалістымі палосамі чырвонага, сіняга, зялёнага колеру, а таксама ў выкарыстанні ручной вышыўкі і арнаментальнай машынай строчкі. Паласаты ўзор на рукавах называецца “барабаны”. У камплект касцюма ўваходзіў паласаты тканны пояс з кутасамі (“крайка”). На пазухах сарочкі і на фартуху накладны арнамент мае хвалісты выгляд з проразямі і абшыўкай чорнымі ніткамі “козлікам”, які называюць “валовы очы”, “вочкі”. Белы фартух з хвалепадобнымі палосамі з рознакаляровай тканіны на ўкраінскім баку называўся “затулка з очыма” [4, с. 18].

Галоўная асаблівасць вясельнага строю свахі і свашак – галаўны ўбор, адметнасць якога – датак з пафарбаваных пёраў пеўня. Убор шматсастаўны, складаецца з цвёрдай асновы – лубянога авальнага абручка (“каробачкі”), зверху на яго навіаецца “плат”, “кібалка” – белая тканіна з нашытымі паласатымі аздобамі (“плашкамі”) на канцах. Плат прапускаецца пад барадой, распушчаны канец над правай скронню перакідаецца на спіну і вісіць вуглом над левым плячом, ззаду пасярэдзіне распускалі складзены канец. Памеры плата на Валыні – 250 см у даўжыню і 47 см у шырыню. Завіты плат зашывалі ў некаторых месцах і выкарыстоўвалі шмат разоў. Зверху плата на цвёрдую аснову накладаецца і завязваецца ззаду матузкамі стракатая шапачка-карона – “брыжы”, “брыжэ”, “брэжэ”. Брыжы ў раскладзеным выглядзе маюць 50 см даўжыні і 10 см вышыні. Каробачка была 44 см даўжынёй і 4 см вышынёй [4, с. 17]. Брыжы аздоблены паліхромнымі стужкамі, пацеркамі, а па баках – пучкамі рознакаляровых пёраў з хваста пеўня. На беларускім Палессі такі галаўны ўбор называюць “квітка”, “пава”, “кокаш”, на ўкраінскай Валыні – “кокуш”, пучкі пёраў – “кокошыць”. Шапачку з пёрамі абавязкова ссоўвалі на правы бок, што надавала дынамічнасць і задзірлівасць вобліку жанчыны.

Марыя Астапук расказвала, як прыбіралі свашак: “*Как свашка, то вжэ плата завіаемо. Вяночка не надзяаемо. Плат, коробочка, потом таких з петуха зробім дві квітки, покрасім краскою всяекею. Бумага такая, зелёна, сіняя, красная. Сшыааем на машынке, эту бумажку закладаемо. І такы брыжы делаемо. Под ніз плат, тканіна, тогда коробочка, квітки і брыжы. Па-*

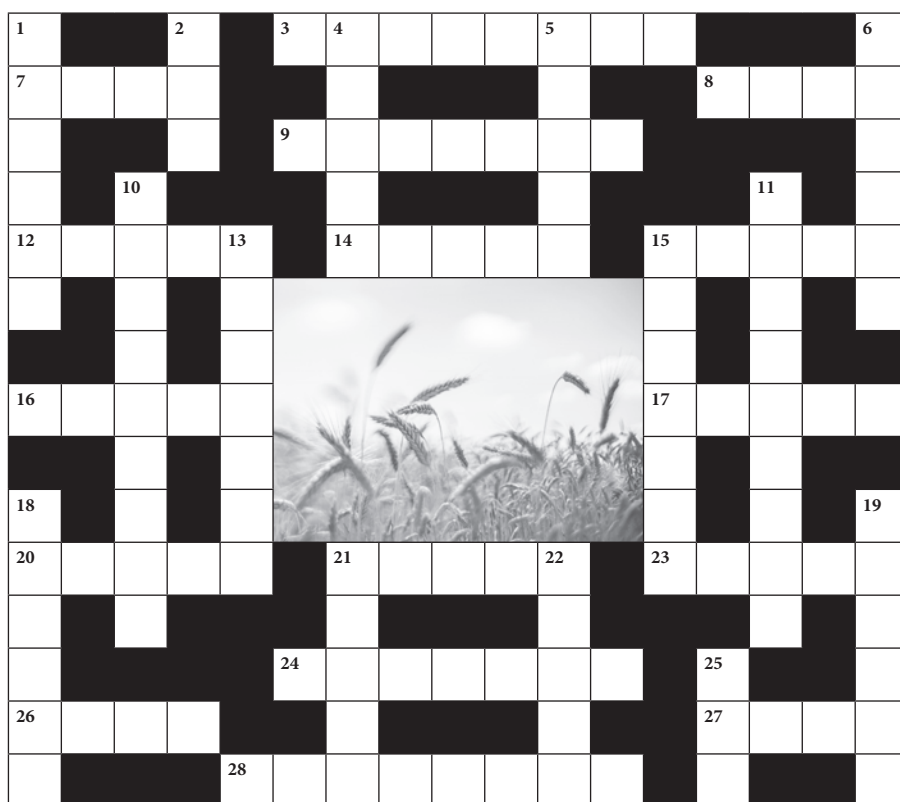
цёр напрышыаемо туда. Узад бером ленты і завіаемо. Это така свашка”. Пасля вайны ў вёсцы на вяселлі ў дружыне маладога, як успамінала жанчына, “*усе-усе, і старыя і млада, усе з рогамы, з пір’ем, з квіткамі*” [6].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Барыс, С. В. Вясельныя песні / С. В. Барыс // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1980. – № 2. – С. 34–36.
2. Жывая спадчына Беларусі. Інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.livingheritage.by/nks/7519/>. – Дата доступу : 27.01.2020.
3. Віннікава, М. М. Традыцыйнае адзенне / М. М. Віннікава // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн. / А. М. Боганева [і інш.] ; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2009. – Кн. 2. – С. 655–744.
4. Артушевська, І. “А на сванейках павіне пер’я з росами”: Ознака вбрання свашок в ритуалі поліскога весілля / І. Артушевська // Мінуле і сучасне Волині і Полісся: народная культура – шлях до себе: зб. навук. прац. – Вып. 11: Матэрыялы Волинської обласной науково-этнографічної конференції, 10–11 квітня 2013 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2013. – С. 17–23.
5. Швед, І. А. Беларускае традыцыйнае вясельле / І. А. Швед // Нарысы гісторыі культуры Беларусі : у 4 т. – Т. 3 : Культура сялян XIV – пачатку XX ст. : у 2 кн. / А. І. Лакотка [і інш.] ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Кн. 2 : Духоўная культура. – С. 344–441.
6. Архіў аўтара. Запісана ў в. Радастава Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці ў 2001 г.
7. Вясельле : абрад. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 683 с. – (Беларуская народная творчасць).
8. Варфаламеева, Т. Б. Сямейныя звычаі і абрады / Т. Б. Варфаламеева // Традыцыйная мастацкая культура Беларусі : у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева [і інш.] ; пад агул. рэд. Т. Б. Варфаламеевай. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн. – Мінск : Выш. шк., 2009. – Кн. 2. – 559 с.
9. Зеленин, Д. К. Женские головные уборы восточных (русских) славян / Д. К. Зеленин // Slavia : casopis pro slovanskou filologii. – 1926. – R. 5, № 2. – S. 303–338.
10. Гура, А. В. Петух / А. В. Гура, Е. С. Узенёва // Славянские древности : этнолингв. словарь : в 5 т. – М. : Междунар. отн., 2009. – Т. 4. – С. 29–35.
11. Раманюк, М. Вянок / М. Раманюк // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 125.
12. Раманюк, М. Дзявочыя галаўныя ўборы / М. Раманюк // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1990. – № 1. – С. 51–57.
13. Бялявіна, В. М. Традыцыйны жаночы касцюм XIX – пачатку XX ст. Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці / В. М. Бялявіна // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі : у 2 ч. – Ч. 1 : Мастацтвазнаўства, фальклор і этналогія / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – С. 417–421.
14. Moszyński, K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński. – 2-e wyd. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1967. – Т. I : Kultura materialna. – 746 s.
15. Стэльмащук, Г. Давнэ вбрання на Волині : Етнографічна-мистецтвознаўчае дасліджэнне / Г. Стэльмащук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 280 с.
16. Украінец, А. Традыцыйны одяг Рівненщини : у 2 кн. / А. Украінец. – Рівне : У фарватері істин, 2019. – Кн. 1. – 208 с.
17. Архіў Палескага музея. – Спр. 2. Арк. 278 // Музей Беларускага Палесся (г. Пінск).

ЛІРЫКА ЖНІЎНЯ

нах. **16.** Від пятачкі. **17.** “Жніце, жнейкі маладыя – / Вашы ... залатыя” – слова з зажынкавай песні “Залатая мяцёлачка”. **20.** “Добрай раніцы, ...” – кніга вершаў для дзяцей Л. Геніюш. **21.** “Ты любоў мая, Случчына” – радок з верша “... удзячнасці” Г. Каржанеўскай. **23.** Нагляд, клопаты. **24.** *Добра ... к Іспасу* (прыказка): 19 жніўня – народнае свята Яблычны Спас. **26.** “... трэба сеяць, мужыкі, / Без хлеба – дрэнь палітыка” – слова з верша “Палітыка” паэта Леаніда Галубовіча (нарадзіўся 12 жніўня). **27.** “Адна ёсць толькі ў свеце Беларусь, / адна ёсць толькі ... ў чалавека” – слова з верша Л. Геніюш. **28.** *Жнівень варыць, а ... да стала падае* (прыказка).

Па вертыкалі: **1.** Памер якога-небудзь вырабу, прадмета. **2.** *Спас сустракай, нож у ... мачай* (прыказка): 14 жніўня – народнае свята Мядовы Спас. **4.** Перанясенне далей чаго-небудзь. **5.** “Угрэла ... / Жней чародкі / Ідуць паважна, як лябёдка” – слова з раздзела “Летнім часам” паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа. **6.** Тое, што з’яўляецца падабенствам чаго-небудзь.

Па гарызанталі: **3.** *На зімні стол жнівень рыхтуе ...* (прыказка). **7.** Асцюкі на каласах жыта, пшаніцы, ячменю. **8.** “... Світаннік” – п’еса для дзяцей паэтэсы, драматурга Галіны Каржанеўскай (нарадзілася 27 жніўня). **9.** “Ліпень – з мёдам, / З пшаніцаю – ...” – слова з верша “Родная мова” Пімена Панчанкі. **12.** ... і *Глеб – паспеў хлеб* (прыказка) – прысвятак, які адзначалі 6 жніўня. **14.** “Ад пад’ёму да адбоў ... ў рубцах” – слова з верша “Паэт” Ларысы Геніюш (9 жніўня 110 гадоў з дня яе нараджэння). **15.** Пылок на закрасавалых злакавых раслі-

нымі кветкамі. **11.** *Прыйшоў ... – жыта на зіму сей* (прыказка); прысвятак ... адзначалі 24 жніўня. **13.** Назва жніўня ў творах Францішка Скарыны. **15.** Узорныя творы літаратуры і мастацтва. **18.** *Ёсць мёд – будуць і мухі, ёсць дзяўчаты – будуць і ...* (прыказка). **19.** “Ты боль, ... Ты быль. / Твае суровыя законы / Не для забаў, не для гульбы” – слова з верша Л. Галубовіча. **21.** Альтэрнатыва. **22.** Ахоўная абалонка вусеня. **25.** Вершаваная двухскладовая стапа.

Адказы

Па гарызанталі: 3. Рэванасол. 7. Асіе. 8. Іван. 9. Жнівень. 12. Варыць. 14. Сярца. 15. Краса. 16. Штрамп. 17. Сярпты. 20. Алесь. 21. Вянок. 23. Апека. 24. Яблычка. 26. Хлеб. 27. Мачы. 28. Верасеня.

Па вертыкалі: 1. Камірб. 2. Мёд. 4. Аднос. 5. Сонца. 6. Аналар. 10. Крывацвет. 11. Ваўтрамей. 13. Сярпень. 15. Класіка. 18. Жаніхі. 19. Паазыя. 21. Выбар. 22. Кокан. 25. Ямб.

Склаў Лявон ЦЕЛЕШ.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 297-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,
 факс (017) 263-07-40.
 E-mail: mail@rod-slova.by
 www.rod-slova.by

Падп. да друку 03.08.2020. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 11.16.
 Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 573 экз. Зак.
 Надрукавана ў ТАА “Юстмаж”. 220103, Мінск, вул. Каліноўскага, д. 6 Г4/К, п. 201. ЛП № 02330/250 ад 27.03.2014.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2020